

Strömmen 2007) en Jaag

4 **Inleiding** 9 **Accent #1: 'After Neurath'** 14 **Programma beeldende kunst en architectuur**
15 **Tentoonstellingen** 23 **Presentaties** 28 **Lezingen en debatten** 33 **Overige activiteiten**
36 **Educatieve projecten** 39 **Accent #2: '1951 DHZW 2007'** 47 **Projecten in de openbare ruimte** 49 **De Beeldengalerij** 49 **Fiets&Stal**
49 **Hemels Gewelf van James Turrell** 50 **Beheer en behoud** 50 **Stroom als adviseur** 53 **Kunst bij scholen** 54 **Stroom Travels** 55 **Haagse kunst en kunstenaars** 56 **Subsidies** 62 **Documentatie** 63 **Ateliers** 65 **Stimulerende activiteiten**
67 **Prijzen** 69 **Accent #3: 'Scheveningen'** 73 **Bijlagen** 74 **Publicaties** 77 **Ontvangsten** 78 **Sponsoren/Subsidiënten** 78 **Personeel en Organisatie** 82 **Financiën** 86 **Stroom in het nieuws**
Omslag **Chronologie programma**

mal **ei** **dina** **a**

Een jaarverslag is als een blik in de achteruitkijkspiegel van een rijdende auto. Je ziet het traject dat je hebt afgelegd in het kader van de weg die voor je ligt. Deze beeldspraak geldt in versterkte mate voor het verslag van 2007, dat voor u ligt. Ten dele stond dit jaar namelijk in het teken van het formuleren van een toekomstvisie: net als veel collega kunstinstellingen schreef Stroom in 2007 een ‘Meerjarenbeleidsplan 2009 – 2012’. Hieruit volgt een citaat, dat onze interdisciplinaire benadering en positiebepaling in het veld beschrijft:

Generosity Toby Paterson

“Stroom stimuleert de ontwikkeling en presentatie van beeldende kunst. In ons voorwaardenscheppend beleid ondersteunen wij de beeldende kunst in de volle breedte. Ons expositieprogramma biedt ruimte aan kunstenaars die vanuit een autonome positie tot hun beeldende uitspraken komen. Maar we projecteren ons beleid, vanuit bovenstaande visie, met name op de stedelijke omgeving. Onder stedelijke omgeving verstaan wij in dit verband niet alleen de fysieke, gebouwde omgeving, maar ook de bevolking in haar sociale, culturele, religieuze en etnische diversiteit, de geschiedenis en bijvoorbeeld de mentaliteit van de stad.

Het vermogen om de blik te kantelen is overigens niet strikt voorbehouden aan beelden- de kunst. Het gaat om een 'mentaliteit', een benadering die ook in andere disciplines, zoals architectuur, stedenbouw of vormgeving bespeurd kan worden. Toegepast op de stedelijke omgeving brengt deze benadering uiteindelijk visie, inspiratie en kritische reflectie bij professionals, besluitvormers en stakeholders teweeg. En zij leidt tot betrokkenheid van burgers bij de totstandkoming, het gebruik, de transformatie of de verfraaiing van 'hun' stad. (...)

Uiteindelijk moet (daartoe) de beslotenheid van de gespecialiseerde kunstwereld ontstegen worden. Daarom is het van cruciaal belang dat Stroom andere 'talen' leert spreken, vertaalslagen kan maken. Als producent, internationaal presentatiepodium en laboratorium wil Stroom zich de komende jaren verder ontwikkelen tot kenniscentrum dat de analytische, creatieve, innovatieve, visionaire en reflectieve vermogens van de beeldende disciplines verzamelt en presenteert. Stroom ziet het als een van haar grootste opgaven voor de toekomst om de visies, beelden, gedachten en vergezichten waarin de betrokkenheid van de kunsten met de stad besloten ligt, dáár te brengen waar zij wenselijk zijn. Daarom positioneert Stroom zich in toenemende mate als intermediair tussen de kunsten en diverse partijen die bij het denken over de stedelijke omgeving betrokken zijn."

(Stroom Den Haag Meerjarenbeleidsplan 2009 – 2012)

Wij hebben hieruit een gevolgtrekking gemaakt met betrekking tot de inrichting van dit jaarverslag. Drie projecten in 2007 die representatief zijn voor het hierboven gestelde worden prominent uitgelicht onder de noemer 'Accent'. Dat is in de eerste plaats de meerjarige manifestatie 'After Neurath' waarin het gedachtegoed, de culturele erfenis en de actuele betekenis van Otto Neurath (1882 – 1945) centraal staan. Ten tweede beschrijven we het project '1951 DHZW 2007' waarin de herontwikkeling van de wederopbouwwijk Den Haag ZuidWest als een case study wordt gezien. En ten derde de opeenvolgende activiteiten waarin we aandacht besteden aan de culturele dimensie van de toekomstige ontwikkeling van het gebied Scheveningen Haven. Verder zijn de verschillende kunstdisciplines (beeldende kunst, architectuur, vormgeving) integraal in het verslag van ons tentoonstellings- en activiteitenprogramma opgenomen in een chronologische ordening. Dit doet ons inziens meer recht aan de verwevenheid van de programmaonderdelen en aan onze interdisciplinaire benadering. Vanzelfsprekend ligt het initiatief voor de respectievelijke programma's in vele gevallen wel bij een specifieke discipline en kent de financiële ondersteuning een specifiek kader. We hebben daarom als bijlage een puntsgewijs overzicht van het complete programma ingevoegd met, waar mogelijk, de indicatie beeldende kunst of architectuur.

Wat betreft ons voorwaardenscheppend beleid ten aanzien van Haagse kunst en kunstenaars stond 2006 in het teken van vernieuwing. Stroom introduceerde haar nieuwe subsidiestelsel, vergrootte de toegankelijkheid van het documentatiecentrum en lanceerde de nieuwe website www.haagsekunstenaars.nl. In het afgelopen jaar, 2007, werkten we aan de intensivering en optimalisering van deeltaken en het verder uitbouwen van zogenaamde stimulerende activiteiten. Deze zijn inmiddels helder gestructureerd en gevarieerd, zoals atelierbezoeken, studiereizen, kleinschalige presentaties. Ze zijn toegesneden op algemene en specifieke behoeften en spelen veelal in op de actualiteit. Dit jaar zijn de stimulerende activiteiten dan ook verder uitgebouwd met een Invest-conferentie en het presentatie-programma 'Ondertussen'.

We zijn er van overtuigd dat ons beleid de onmiskenbare kwaliteit van de Haagse kunstenaars op een positieve manier ondersteunt en dat het bijdraagt aan de beeldvorming van Den Haag als cultuurstad. Er is een grotere (inter)nationale interesse voor de Haagse kunstwereld, en omgekeerd profileren Haagse kunstenaars zich steeds sterker.

We kunnen niet alleen terugkijken op een intensief jaar, maar we zijn er van overtuigd dat ons programma steeds meer samenhang en een duidelijker richting krijgt. Het is cruciaal dat onze tentoonstellingen en activiteiten direct een grote groep belangstellenden aanspreken, dat zij mensen informeren, inspireren, dat zij een gesprek op gang brengen en tot meningsvorming leiden. Vanzelfsprekend is het ook waardevol

Lost Tongues Rediscovered Harold de Bree

dat daarnaast een publiek op een indirecte wijze, via de diverse media, van ons programma op de hoogte raakt. Wij hebben als bijlage een overzicht opgenomen van de belangrijkste persreacties. Tenslotte hechten wij er belang aan dat ons programma een doorwerking – een ‘spin-off’ - heeft. Dat via gerelateerde activiteiten, ontwikkelingen of overnames elders nieuwe groepen belangstellenden aangesproken worden,

liefst in uiteenlopende maatschappelijke segmenten. Wij denken dat we op dat gebied nog een slag kunnen maken. Maar in dit verslag hebben we, waar mogelijk, al de spin-off van ons programma in kaart gebracht.

Parallel aan de totstandkoming van ons beleidsplan, ontwikkelde het bureau Thonik in 2007 de nieuwe huisstijl voor Stroom. In een intensief en leerzaam proces zijn we tot een prachtig resultaat gekomen. De huisstijl ondersteunt met name het bredere profiel en de sterkere maatschappelijke inbedding die wij nastreven en vergroot de helderheid van onze communicatiemiddelen. In de loop van 2008 wordt ze gefaseerd geïmplementeerd. Dit jaarverslag is een van de eerste uitingen.

Ik hoop dat u mijn enthousiasme deelt. Ik wens u dan ook een informatieve en plezierige gang door het voor ons zeer belangwekkende jaar. Wij stellen uw reactie zeer op prijs!!

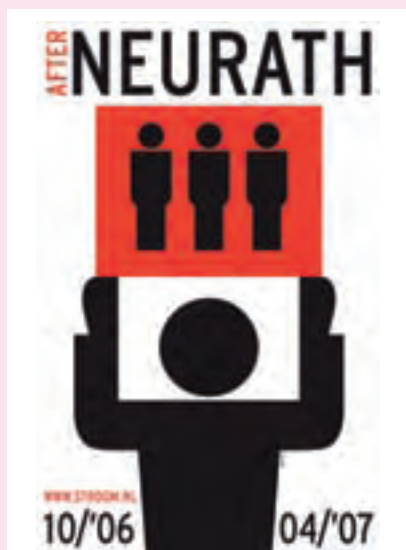
Arno van Roosmalen
Directeur Stroom Den Haag

“(...) Stroom is a very inspiring site for exploring these issues. Not only because of its active presence in The Hague but also because of the way that the space is laid out. When you come into Stroom's space there is no obvious hierarchy between, let's say, the library and the gallery space. You enter the vestibule which ends right at the lobby area but the lobby area doubles as a place for staging presentations and gatherings. So, Stroom in that sense is not quite a museum and not quite a library, it's not a gallery. And thus what is most exciting about Stroom is that it is not really clear what it is, it's very much a work in progress and hence for me one of the most exciting institutions to work with, as it's really trying to test what culture is and what cultural institutions are. And what a democratic institution, or a kind of transparent institution could mean today. (...)”

Nader Vossoughian, curator 'After Neurath: The Global Polis' (10 februari t/m 6 april 2008), in 'Volume'.

Accent#1 After Neurath

De manifestatie After Neurath stelt het onderzoek naar de organisatie van kennis centraal. Het heeft tot doelstelling om de expertise van ontwerpers, kunstenaars en theoretici rond dit onderwerp samen te brengen. Uitgangspunt van het project is het werk en het visionair idealisme van de Oostenrijker Otto Neurath.

Otto Neurath (1882 – 1945) was wetenschapsfilosoof, socioloog, politiek econoom en een van de toonaangevende figuren van de 'Unity of Science Movement'. Hij was lid van de 'Wiener Kreis' en verdiepte zich in ethiek en marxisme. Neurath is

de uitvinder van ISOTYPE (International System Of TYpographic Picture Education). Hij wilde voor een algemeen publiek ingewikkelde zaken begrijpelijk maken, door middel van beelden, enkele woorden en wat getallen. ISOTYPE was een van de eerste systemen voor informatievormgeving; de voorloper van het pictogram zoals we dat vandaag de dag overal tegenkomen, van wc's tot winkelstraten.

Tussen 1925 en 1934 legde Neurath's Museum voor Maatschappij en Economie

in Wenen zich erop toe om mensen bewust te maken van de materiële omstandigheden die hun leven vormden. In 1934 verhuisde Neurath naar Den Haag, waar het model dat hij in Wenen had opgezet verder werd uitgewerkt met behulp van de collega's die met hem waren meegereid: Marie Reidemeister en beeldend kunstenaar Gerd Arntz. In 1940 vluchtten Neurath en Reidemeister naar Engeland. Na een korte periode in een interneringskamp zette hij zijn werk met Reidemeister (intussen zijn echtgenote) voort. Hij stierf in Oxford in 1945.

After Neurath: Like sailors on the open sea

25 februari t/m 8 april 2007 Hogewal 1 – 9,
curator: Steve Rushton

Sinds oktober 2006 heeft Stroom zich met de manifestatie 'After Neurath' verdiept in de vraag wat deze voorloper van het informatietijdperk, deze zelfbenoemde social engineer of happiness ons vandaag de dag nog kan leren? Na een symposium, workshops en lezingen in 2006 werd de manifestatie in 2007 vervolgd met de tentoonstelling 'Like sailors on the open sea' en tal van andere activiteiten. In 2008 wordt de manifestatie afgerond met de tentoonstellingen 'The Global Polis' en 'A Safe Place'.

De tentoonstelling 'After Neurath: Like sailors on the open sea' bracht een groep kunstenaars samen van wie het werk in belangrijke mate voortvloeit uit de ideeën en het gedachtegoed van Otto Neurath: Bureau d'Etudes, Alice Creischer & Andreas Siekmann, Stephan Dillemath, Chad McCail, Oliver Ressler en Thomson & Craighead. Van Gerd Arntz werd een aantal voorbeelden van werk getoond uit de periode waarin hij samen met Otto Neurath en Marie Reidemeister werkte aan de ontwikkeling van het ISOTYPE. Dit vormde een historisch perspectief voor de andere bijdragen.

Bureau d'Etudes (F) presenteerde een serie kaarten waarop de connecties tussen de landbouwindustrie, overheidsinstanties en het bedrijfsleven in beeld zijn gebracht. Het meest recente werk uit een serie waarin de vaak onzichtbare verbanden tussen instanties die ons leven beïnvloeden, worden blootgelegd.

Alice Creischer & Andreas Siekmann (VS/D) toonden 'Atlas. Aktualisierung des Atlas von Arntz und Neurath' waar de vorm en beeldtaal van Neurath en Arntz worden ingezet om hedendaagse kwesties te bespreken.

Stephan Dillemath (D) houdt zich in zijn recente werk bezig met groepen die collectief bekend waren als de Lebensreform beweging. Hij exposeerde de werken 'Chair Descartes' en 'Lamp des lampes' en verzorgde een lezing/performance ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling.

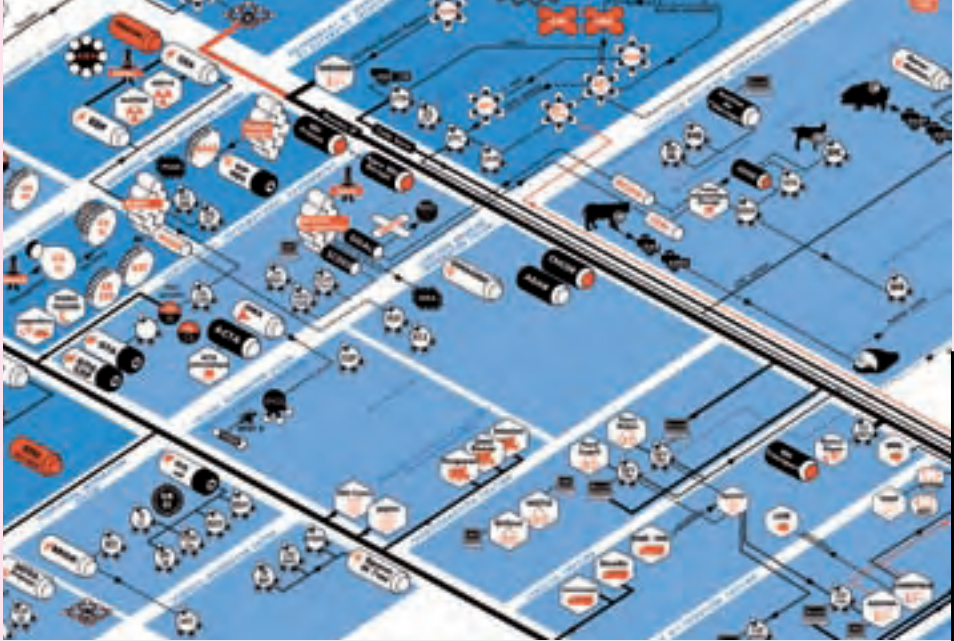
Chad McCail (GB) liet werk uit de serie 'Snake' zien, waarbij een systeem wordt uitgebeeld waarin 'robots zombies besturen voor rijke parasieten'. McCail's werk combineert de helderheid van ISOTYPE met de allegorische satire en scherpzinnigheid van Jonathan Swift.

Oliver Ressler (O) maakte in opdracht van Stroom een nieuwe aflevering van zijn work-in-progress 'Alternative Economics, Alternative Societies'. De thematische installatie, die op dat moment bestond uit 16 video's, richt zich op concepten en modellen voor alternatieve economische structuren en maatschappijvormen, die allemaal het kapitalistische systeem verwerpen.

Thomson & Craighead (GB), toonden hun 'Short Films about Nothing' waarin geluid, video en teksten van het world wide web worden gebruikt. Deze elementen verschijnen in real time en verschillen steeds van elkaar.

Presentaties

Ontwerppresentaties van studenten Type & Media KABK Den Haag. (Sonja Ladebusch & Marieke Wynants; Edgar Walthert; Seonil Yun; Sebastien Sanfilippo, Sibe Kokke) en Jan van Eyck Academie Maastricht (Salome Schmuki) naar aanleiding

After Neurath Like sailors on the open sea Bureau d'Etudes

van eerder gehouden workshops in het najaar 2006.

Screening en performance, Stephan Dillemath 'People of light in the slush of the sun, studies in the reform of life'. Het werk handelt over het onderzoek naar 19de eeuwse 'life reform movements', een subcultuur die zich bezighield met de ogenschijnlijk tegenstrijdige ideologieën van het socialisme en nazisme, 24 februari 2007.

Presentatie van de Haagse vormgever, auteur en verzamelaar Dick Maan, in de InLoop/EnTry, maart/april 2007.

Activiteiten

Lezingen Oliver Ressler en Chad McCail 21 februari 2007

Naar aanleiding van hun deelname aan de tentoonstelling 'After Neurath: Like sailors on the open sea' spraken Ressler en McCail over hun eigen werk, fascinaties en aspiraties. Chad McCail maakt pamflettistische, aan cartoons en kinderboeken ontleende afbeeldingen waarin de geldgestuurde economie voortdurend ter discussie wordt gesteld. Oliver Ressler richt zich met zijn werk op sociaal-maatschappelijke en politieke thema's. Zijn projecten en video's behandelen onderwerpen zoals racisme, migratie, genetische manipulatie, verzet en maatschappelijke alternatieven.

Lezing Hugues Boekraad 7 maart 2007

Hugues Boekraad is bekend als ontwerpcriticus, auteur en docent op het gebied van de theorie van het grafisch ontwerpen. Hij schreef o.a. een boek over de Franse grafisch ontwerper Pierre Bernard, die in 2007 de Erasmusprijs won. Hij roemt

Bernard als iemand die mensen niet ziet als passieve consumenten maar juist interactie stimuleert. Volgens Boekraad is er een tekort aan publieke communicatie en dragen ontwerpers tegenwoordig niet meer bij aan morele en politieke consensus. 'Er bestaat een groot verlangen naar authentieke en wederkerige communicatie met personen van wie men de waarden, zorgen en verlangens deelt' aldus Boekraad.

Lezing Gert Dumbar 4 april 2007

Gert Dumbar, nationaal en internationaal één van Nederlands bekendste ontwerpers, ging in op het werk van Gerd Arntz voor wie hij grote bewondering heeft en die – aldus Dumbar – grote invloed heeft gehad op zijn werk. Na jarenlang als oprichter en directielid aan Studio Dumbar verbonden te zijn geweest, is Gert Dumbar tegenwoordig 'slechts' als adviseur bij de studio betrokken. Sinds enkele jaren is hij docent Ontwerpen bij de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.

Screening en performance Stephan Dillemath

After Neurath Like sailors on the open sea Gerd Arntz

Stroom Travel 'Information Aesthetics' o.l.v. Karin Mientjes en Aaron Koblin i.s.m. <TAG> 29 september 2007

De Travel was een zoektocht naar de esthetiek van een computersysteem middels een verkenning van de openbare ruimte van de stad. Bekijk hetzelfde systeem vanuit verschillende perspectieven en krijg hierdoor een andere beleving van de stad en het systeem. Het systeem was een vast gegeven maar de parameters werden bepaald door de persoonlijke visies en voorkeuren van de deelnemers aan deze Travel. Onder begeleiding van een aantal reisleiders van <TAG> – behalve Karin Mientjes en Aaron Koblin, waren dat Hicham Khalidi, Keir Neuringer en Daniel Patijn – bepaalde iedere groep deelnemers een eigen onvoorspelbare route in het systeem. Na afloop van de verschillende routes werden alle bevindingen per groep verzameld en tijdens het diner in kaart gebracht.

Speciale rondleidingen door Steve Rushton voor tal van studenten, docenten, (grafisch) ontwerpers en overige geïnteresseerden uit binnen- en buitenland.

'After Neurath Reader' bestaande uit een uitgebreide biografie van Neurath en achtergrondinformatie over de kunstenaars van de tentoonstelling.

Spin-off

Lezing Steve Rushton, 'Otto Neurath, Art and Economy', voor studenten beeldende kunst van Hogeschool ArteZ, Arnhem, *februari 2007*.

Lezing Steve Rushton, 'Otto Neurath, Art and Economy', voor studenten van het Institute of Social Studies, Den Haag, *februari 2007*.

Lezing Steve Rushton, 'Like sailors on the open sea', voor staf en studenten Arts Media Philosophy, Postgraduate Conference, Greenwich University, London (GB), *april 2007*.

Artikel 'Like sailors on the open sea', Steve Rushton, Dot Dot Dot, issue 13, New York (VS).

Ontwerpprojecten van studenten in Atrium Stadhuis en Openbare Bibliotheek. Installaties van Eike Dingler en Ludwig Übele; Edgar Walthert; en Salome Schmuki, *april 2007*.

SCP-rapport 'De Sociale Staat van Nederland 2007', waarin n.a.v. de hernieuwde aandacht voor Neurath, voor het eerst voorbeelden van beeldstatistieken door jonge ontwerpers in de sfeer van Neurath/Arntz zijn opgenomen, *september 2007*.

Overname van ISOTYPE bladen van Neurath/Arntz uit 'Like sailors on the open sea' voor expositie, Biennale de Lyon, curator Stuart Bailey, *september 2007–januari 2008*.

ISOTYPE in De Affiche Galerij, Den Haag, symbolen voor de beeldstatistiek getekend door Gerd Arntz in de periode 1928–1965, *november 2007–januari 2008*.

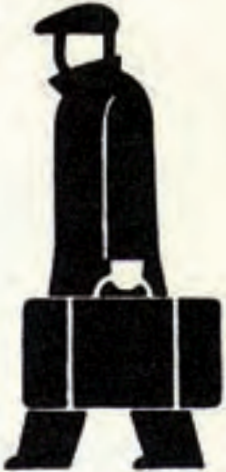
Workshop project 'Point of view', Edgar Walthert (Type & Media), opgenomen in de tentoonstelling 'Lovely Language', Utrecht Manifest, Centraal Museum, *november 2007–februari 2008*.

Geluidsinstallatie van Eike Dingler & Ludwig Ubele, opgenomen in tentoonstelling 'Information Aesthetics 2', <TAG>, Den Haag, *najaar 2007*.

Lezing Steve Rushton, 'The Critical Legacy of Otto Neurath', voor studenten kunstgeschiedenis Vrije Universiteit, Amsterdam, *februari 2008*.

Symposium 'The Blind Spot, Neurath and the Encyclopedia', incl. lezing Steve Rushton, Jan van Eyck Academie Maastricht, *februari 2008*.

Columbia University (Spatial Information Design Lab) in New York heeft grote interesse in de tentoonstelling getoond. Naar verwachting zal een essentieel deel van 'After Neurath: Like sailors on the open sea' aldaar worden gepresenteerd, in voorbereiding (2008).

Programma Beeldende Kunst en Architectuur

In het programma hieronder zijn achtereenvolgens tentoonstellingen, presentaties, lezingen en debatten, overige activiteiten en educatieve projecten elk in chronologische volgorde opgenomen. Om de samenhang tussen verschillende elementen uit ons programma aan te geven, zijn deze, waar dit van toepassing is, in onderling verband en met de eventuele spin-off daarvan beschreven.

Tentoonstellingen

In de tentoonstellingsruimte aan de Hogewal richt de programmering zich op beeldende kunst, architectuur en vormgeving, die zich in de meest brede zin verhouden tot de stad en de openbaarheid. De projectruimte aan de Toussaintkade 55, een voormalige broodfabriek, functioneert als een plek voor onderzoek en experiment.

Toekomstig Erfgoed. Over het verleden en de toekomst van kunst in de openbare ruimte aan de hand van de wederopbouw-wijk Den Haag ZuidWest; een inventaris, Goede Werken, een museale blik, een toekomstvisie 14 januari t/m 11 februari 2007
projectruimte Toussaintkade 55

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 41

Ingekomen Stukken/Den Haag ZuidWest 14 januari t/m 11 februari 2007 **Hogewal 1 – 9**

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 42

After Neurath: Like sailors on the open sea 25 februari t/m 8 april 2007 **Hogewal 1 – 9**

Zie Accent #1 'After Neurath', p. 10

Tea Time – tegen de verhoging van de uitbuitingsgraad Sven 't Jolle 11 maart t/m 8 april 2007 **projectruimte Toussaintkade 55**

De Belgische kunstenaar Sven 't Jolle (1966, Antwerpen) weet in zijn tekeningen, sculpturen en installaties diverse onderwerpen op sociaal, politiek en (cultuur) historisch gebied op een kritische manier met elkaar te verbinden en op een zowel ironische als poëtische manier te verbeelden. Ook voor 'Tea Time, tegen de verhoging van de uitbuitingsgraad' verwerkte hij bijvoorbeeld begrippen uit de politieke economie, liet hij zich inspireren door Russisch 'revolutionair porselein' uit de jaren twintig, en verwees hij via een beeldfragment van Gerd Arntz indirect naar de recente grootschalige ontslagen bij Volkswagen in Vorst (B).

De voormalige functie van de projectruimte als broodfabriek zette Sven 't Jolle er toe aan om met sculpturale middelen het beeld van een assemblagelijijn op te roepen. Tegelijk vormde dit beeldend onderzoek een aanleiding om stil te staan bij industriële productiemethoden en arbeidsvoorwaarden van vandaag. Waar theoretici het hebben over immateriële productie, diensteneconomie en postindustriële samenleving, lijken de technologische en wetenschappelijke vernieuwingen op de werkvloer ondertussen niet te leiden tot minder stress, werkdruk en flexibiliteit of tot méér werkzekerheid. De tentoonstellingstitel 'Tea Time, tegen de verhoging van de uitbuitingsgraad' zinspeelde zo onder meer op bijvoorbeeld de strijd die in bedrijven geleverd moet worden om de inkrimping van zogenaamde 'dode momenten' als plas- en lunchpauzes tegen te gaan en stelt het alom tegenwoordige keurslijf van de winstmaximalisatie ter discussie.

Generosity Toby Paterson 22 april t/m 17 juni 2007 **Hogewal 1 – 9**

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 43

Lost Tongues Rediscovered 1 juli t/m
9 september 2007 Hogewal 1 – 9, curator:
Francis McKee

Stroom Premium is een subsidie voor kunstenaars in een periode van zelf afgedwongen intensivering, verdichting en/of versnelling. Deze stelt hen in staat deze fase ten volle te benutten en tot verdere verdieping en ontwikkeling van hun werk te komen. In 2006 zijn de eerste Stroom Premiums toegekend aan de Haagse kunstenaars Harold de Bree, Machiel van Soest en het duo gerlach en koop. Om deze buitengewone toekenning en het werk van de gehonoreerde kunstenaars speciale aandacht te geven, nodigde Stroom curator Francis McKee (directeur van het Centre for Contemporary Art in Glasgow en intendant van het Glasgow International Festival of Contemporary Visual Art) uit een tentoonstelling samen te stellen. Hij bracht het werk van de Haagse kunstenaars samen met dat van enkele buitenlandse kunstenaars: Anna Barham (GB), Ian Hamilton Finlay (GB), Isabel Nolan (IR), Young-Hae Chang Heavy Industries (KOR/USA) in 'Lost Tongues Rediscovered', waarbij de relatie tussen woord en ding of tussen het voorwerp en de voorstelling ervan centraal stond.

Lost Tongues Rediscovered Young-Hae Chang Heavy Industries

Activiteiten i.h.k.v. deze tentoonstelling

In voorbereiding zijn drie publicaties n.a.v. Stroom Premium 2006, met tekst van Francis McKee (verwacht in 2008).

OmBouwen/ReStructure over Superuse,
Building Lightness en **Cradle to Cradle**
23 september t/m 11 november 2007 Hoge-
wal 1– 9, vormgeving: 2012 Architecten

Bij intelligent bouwen is er sprake van een samenspel van technologische ontwikkeling, integratie van functies, ethiek en een radicaal nieuwe designopvatting. Het draait om duurzaamheid en hergebruik, vernieuwing en creativiteit. De tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure' maakte duidelijk dat de drie benaderingen van intelligent bouwen, namelijk hergebruik ('Superuse'), lichte constructies ('Building Lightness') en 'Cradle to Cradle', weliswaar verwante maar toch verschillende invulling aan deze uitgangspunten geven.

'Superuse' blik terug. Het gaat erom alles wat al beschikbaar is opnieuw te gebruiken. Zo worden in de tentoonstelling de aluminium kozijnen uit de gesloopte Zwarte Madonna hergebruikt. Het boek 'Superuse. Constructing new architecture by short-cutting material flows' (Uitgeverij 010, 2007) over bouwen met hergebruik vormde de aanleiding om de Rotterdamse initiatiefnemers 2012Architecten uit te nodigen de tentoonstelling vorm te geven.

'Cradle to Cradle' richt zich op de toekomst met ontwerpen die hoogwaardig hergebruik moeten garanderen en spiegelt zich aan de natuur, waar bij elke cyclus waarde wordt toegevoegd: 'upcycling'. De centrale gedachte van de Cradle to Cradle-filosofie van de Amerikaanse architect William McDonough en de Duitse chemicus Michael Braungart is om de industrie te transformeren door een volledig ecologisch intelligent ontwerp.

'Building Lightness' voegt daaraan de minimalisatie van inspanning en energieverbruik toe door het ontwerpen van slimme constructies. Building Lightness, een initiatief van de stichting Lightness Studios, opgericht door Ed van Hinte (publicist op het gebied van vormgeving en techniek), stimuleert de ontwikkeling en toepassing van lichtgewicht constructies en minimalisatie van te transporteren massa.

Activiteiten i.h.k.v. deze tentoonstelling

Bibliotheekpresentatie Superuse 2012 Architecten (Uitgeverij 010, Rotterdam)

1 t/m 29 september 2007

Het boek 'Superuse' van 2012 Architecten gaat over bouwen met hergebruik. Het uitgangspunt is om afval bruikbaar te maken voor de bouw, met zo min mogelijk

toegevoegde energie voor transport en verwerking. Het gaat erom alles wat al beschikbaar is opnieuw te gebruiken. Zo werd in de etalagepresentatie een aluminium kozijn uit de gesloopte Zwarte Madonna hergebruikt als vitrine voor het boek.

OmBouwen/ReStructure WoBo (The World Bottle)

Lezing Rob Voerman 26 september 2007

Rob Voerman ging deze avond in op de achtergrond van zijn werk waarbij hij de grenzen test van zowel sculptuur als architectuur. Zijn kunstwerken refereren veelal aan de geïmproviseerde architectuur van volkstuinten en boerenschuren. Sinds enkele jaren ontwikkelt hij een architectuur, waarbij rijk gedecoreerde romantiek gepaard gaat met duistere eigenschappen van terreur en verzet. Het haast romantische verlangen om de realiteit te veranderen is verbeeld in architectuur waarbij de mens de samenleving tracht te ontvluchten om een utopische en vol-

strekt autonome wereld te ontwikkelen. Naast het maken en tonen van autonome beelden voelt Voerman steeds meer de behoefte om zijn werk deels toepasbaar te maken, bijvoorbeeld als bar, rookruimte of anderszins.

Lezingen en debat door Jan Jongert, Ed van Hinte en Onno van Sandick

17 oktober 2007

Jan Jongert, Ed van Hinte en Onno van Sandick gaven ieder een toelichting op de mogelijkheden van intelligent en duurzaam ontwerpen, bouwen en produceren. Het kan namelijk allemaal veel efficiënter. Sluit afvalstromen kort rond bouwprojecten en productieketens en hergebruik het beschikbare materiaal. Maak gebouwen veel lichter dan nu gangbaar is. Het kan en scheelt veel energie en materiaal. Zorg dat gebouwen en producten maatschappelijk nut opleveren, zoals voedsel- en energieproductie en neem de ontmanteling en het hergebruik van een gebouw of een product in het ontwerp mee, zodat het materiaal weer grondstof wordt voor volgend leven of product. Intelligent bouwen is voor ontwerpers, architecten, besluitvormers en bouwers de uitdaging van deze eeuw. Wegens de overweldigende belangstelling werd de lezing verplaatst naar de aula van het Institute of Social Studies (ISS) aan de overzijde van Stroom.

THE RISE OF “RE” Navid Nuur 14 oktober *t/m 2 december 2007* **projectruimte** **Toussaintkade 55**

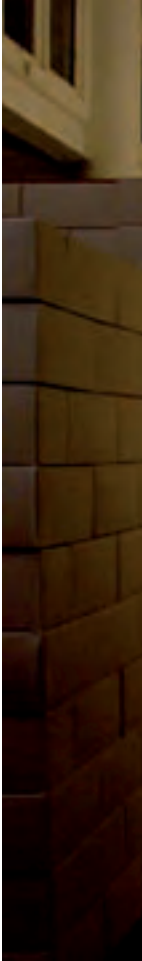
Vanuit zijn interesse in dat wat we onbewust registreren, of wat we over het hoofd dreigen te zien omdat we op iets anders focussen, onderzoekt en verandert Navid Nuur de manier waarop wij een bepaalde ruimte waarnemen en ervaren. Hij hanteert begrippen die te maken hebben met een tijdelijke tussentoestand die zijn werk situeert tussen de toeschouwer en een vaak abstract fenomeen, zoals licht, energie, lucht of 'restruimte'. De uitkomst hiervan is hoofdzakelijk conceptueel, cognitief van aard. De installaties, tekeningen, en objecten in het werk van Navid Nuur doen zich meer voor als denkmodellen. Hij noemt zijn werken daarom liever 'interimodules' in plaats van tekeningen, installaties, etc. Een module als denkvorm/concept, en interim als het tijdelijke 'tussen'. De blootlegging van meerdere dimensies is een constante factor binnen zijn praktijk. Hierdoor probeert hij een diepere verbinding aan te gaan tussen zichzelf, de ruimte en de beschouwer om deze daarna via zijn werken bloot te leggen. Dit begon al bij de uitnodigingskaart van deze tentoonstelling, die hij zelf had vormgegeven.

Bij de tentoonstelling werd tevens de nieuwe publicatie 'ETIOLATION I' van Navid Nuur gepresenteerd.

Activiteiten i.h.k.v. deze tentoonstelling

Bibliotheekpresentatie 'ETIOLATION I', Navid Nuur (Veenman Publishers, Rotterdam) 15 november t/m 16 december 2007

Een presentatie naar aanleiding van het verschijnen van het boek 'ETIOLATION I' van Navid Nuur (met een lichtwerk van Willem Marijs). 'ETIOLATION I' is de eerste neerslag van een grondige schoonmaak van de geest en de studio van de kunstenaar. Tekstbijdragen van Huib Haye van der Werf (adviseur Atelier Rijksbouwmeester), Edith Doove (International Art Agency, Brussel), en Mihnea Mircan (curator Museum voor Hedendaagse Kunst, Boekarest). Vormgeving: Navid Nuur.

Lezing Navid Nuur 31 oktober 2007

Naar aanleiding van zijn tentoonstelling gaf Nuur een lezing over zijn inspiratie en praktijk. Al tekenend en schetsend vertelde hij zijn verhaal, dat hij met projecties van door hem gemaakte foto's en ander beeldmateriaal begeleidde, en maakte het publiek tijdens deze avond bewust van hetgeen er al is, maar doorgaans over het hoofd wordt gezien.

Spin-off

Artikel in Metropolis M 'Nieuwe formules. Onzekere wetenschap bij Navid Nuur', februari/maart 2008.

The Armory show, groepspresentatie in New York door galerie PlanB, *maart 2008.*

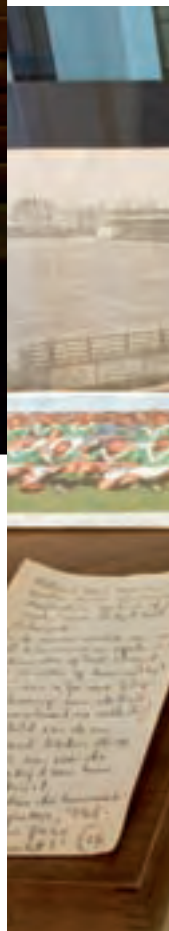
Art Amsterdam, solopresentaties bij Galerie Martin van Zomeren en Stroom Den Haag, *mei 2008.*

Liste Basel, groepspresentatie met galerie PlanB, *juni 2008.*

Solotentoonstelling Galerie PlanB, Berlijn, *september 2008.*

Groepstentoonstelling Museum van Moderne Kunst Arnhem *september 2008.*

Solotentoonstelling bij Galerie Martin van Zomeren, Amsterdam, *november 2008.*

Eilandenrijk. Een zoektocht naar de culturele ziel van Den Haag 2 december 2007 t/m 27 januari 2008 Hogewal 1-9, curator: **Gerrit Jan de Rook, vormgeving: Typotheque (Johanna en Peter Bilak)**

Den Haag is een stad aan zee. Deze bijzondere locatie heeft niet alleen consequenties voor licht en lucht maar wellicht ook voor het karakter van de Hagenaar. Den Haag is gevormd door ambtenarij en diplomatie. Toch is er ook sprake van scherpe tegenstellingen en combineert de stad diverse sferen. Dat geldt ook voor de kunst: Den Haag is de stad van de figuratie maar ook van internationale bekendheden. De tentoonstelling 'Eilandenrijk' wilde de culturele archipel die Den Haag is verkennen en de artistiek witte plekken in kaart brengen. Gesignaleerd kon worden dat de stad diverse schatten bleek te herbergen die al na een korte zoektocht bovengronds konden komen. Te constateren viel dat de diversiteit groot is.

Met

Diederik Gerlach, Cor Gout, Willem Hussem, Pieter Ouborg, J.W.E. Buijs, Sjoerd Schamhart, Marcel van Eeden, J. van Oudshoorn, Livinus van de Bundt, Marius Quee, Orez Mobiel, Jan Goeting, Philip Akkerman, Jos Smits, Haagse underground 1965 – 1975, Stichting Maldoror.

En verder: Hermanus Berserik, Wim Beuning, Nic Blans, Heinrich Campendonk, Paul Combrink, Rein Draijer, Jurjen de Haan, Hans Houwing, Jacoba van Heemskerck, Hannah Höch, Ho-Kan, Karlo K., Yayoi Kusama, Sigurd Leeder, Godfried Lonis, Henk Munnik, Karel de Nerée tot Babberich, Oskar Nerlinger, Etie van Rees, Willem Rozendaal, Jan Schoonhoven, Lothar Schreijer, Wim Sinemus, Jan Smejkal, Hans J. Spesshardt, Teruyuki Tsubouchi, Will Tweehuysen, Gerard Verdijk, Henk Voskuyl en Richard Ziegler.

Tijdens de opening vond tevens de presentatie plaats van het boek 'Den Haag Ontijdelijk' van Diederik Gerlach (tekeningen) en Cor Gout (tekst), Philip Peters (begeleidend essay), Klaus Baumgärtner (vormgeving).

Activiteiten i.h.k.v. deze tentoonstelling

Stroom Travel 'Den Haag, archief van herinneringen' o.l.v. Cor Gout 16 december 2007

Auteur, chroniqueur en muzikant Cor Gout heeft in liedjes, gedichten en verhalen over Den Haag de ziel van diverse locaties proberen te doorgronden. Daarvoor begaf hij zich willens en wetens in een gemeenschap van literaire verhalenvertellers als Achterberg, Couperus, Bordewijk en Van Eeden, maar ook bij familieleden, vrienden en hem verder onbekende Hagenaars legde hij zijn oor te luisteren. Al even bewust was hij zich van het feit dat zijn 'zielsbeschrijvingen' nooit volledig konden zijn. Want natuurlijk bestaan er verhalen die hij niet kent en vanzelfsprekend is met zijn beschrijving van plekken in Den Haag de uitwisseling van verhalen niet gesloten. Cor Gout hanteerde zijn Stroom Travel als een poging zijn Haagse beschrijvingen en verdichtingen uit te breiden met verhalen van anderen en ze daaraan te toetsen; in dit geval de deelnemers aan de reis, waaronder enkele speciaal genodigden. Er werden uitstapjes gemaakt bij: de Passage, ijssalon Florencia, Dansschool Van der Meulen-Wesseling, de plek van de vroegere Haagse Dierentuin (waar zich nu het Provinciehuis bevindt), de Scheveningseweg.

Lezingen Chris Rehorst en Jan van Huizen over de architecten Jan Buijs en Sjoerd Schamhart 9 januari 2008

Presentaties

Kleinschalige tentoonstellingen, tabletop presentaties en documentaire exposities in de entreerimte van Stroom, exposities in de etalage van de bibliotheek zijn hieronder samengebracht onder de noemer 'Presentaties'.

Ondertussen

De voormalige receptieruimte van Stroom heeft nu een belangrijke presentatie-functie. Zowel fysiek, als programmatisch vormt de ruimte een schakel tussen het kunstbeleid en het kunstenaarsbeleid van Stroom. Het programma dat hier plaatsvindt noemen we 'Ondertussen'. Het toont op reguliere basis presentaties naar aanleiding van subsidieverzoeken die zijn ingediend in het kader van de PRO- en SPOT-subsidieregeling van Stroom. De presentaties zijn bedoeld om de ideeënrijkdom van de aanvragen en de diversiteit van het subsidiestelsel te tonen. Het kan gaan om een (tussentijdse) rapportage van een onderzoek of project, een studiereis of bijvoorbeeld een netwerkpresentatie.

Seekee Chung, PRO subsidie Stroom Invest 21 april t/m 27 mei 2007

Seekee Chung maakt (re-)constructies van gebouwen en interieurs. Ze laat zich daarbij mede inspireren door 'gevonden' fotomateriaal en door beelden uit haar herinnering. Ondanks hun geringe afmeting hebben haar maquettes een opmerkelijke ruimtelijke en monumentale uitwerking. Chung benutte de Invest subsidie om te experimenteren met nieuwe materialen en benaderingswijzen. Dat heeft geresulteerd in een nieuwe serie werken. In deze werken dienen foto's van gebouwen en interieurs niet meer als voorbeeld voor een constructie maar als 'bouw materiaal' zelf.

'Van Links naar Rechts', videopresentatie met werk van 18 Haagse kunstenaars, SPOT subsidie groepstentoonstelling 9 juni t/m 15 juli 2007

Het videoproject 'Van Links naar Rechts' is geïnitieerd door beeldend kunstenaar Pietertje van Splunter. Op uitnodiging van Galleri 54 uit Göteborg (Zweden) verzorgde zij in april 2007 een tentoonstelling met 17 Haagse kunstenaars die voor de gelegenheid een videowerk maakten. Het werd een grote installatie met werk van: Marlies Adriaanse, Rachel Bacon, Bei Ning, Harold de Bree, Marc Claeijs, José den Hartog, Martijn Koolstra, Erik-Jan Ligtoet, Marjolijn van der Meij & Arianne Olthaar, Jessy Rahman, Zeger Reyers, Pierre Sondeijker, Pietertje van Splunter, Oscar Stegehuis, Elizabeth de Vaal, Thom Vink, Nies Vooijs.

Leontine Lieferring, PRO subsidie onderzoek & ontwikkeling 21 juli t/m 25 augustus 2007

Leontine Lieferring verbleef van februari t/m mei 2007 in het Europees Keramisch Werk Centrum (EKWC) in Den Bosch om nader onderzoek te doen naar twee motieven die telkens in haar werk terugkomen: het creëren van architectonische referenties en het werken met mallen en contravormen. De werkperiode werd afgesloten met twee ruimtelijke installaties in het EKWC waarin met eenvoudige ruimtelijke structuren en keramische objecten een architectonische constructie is gecreëerd. Zij ziet de werken als toekomstige bouwstenen van een omvangrijk gebouw met meerdere vertrekken waarin de bezoeker wordt uitgenodigd om in gedachten te reizen.

Ingrid Mol, PRO subsidie kunstprojecten 22 september t/m 4 november 2007

De Kleine Biënnale is een tweejaarlijkse kunsttentoonstelling waarbij kunstenaars worden uitgenodigd om nieuw werk te maken dat aansluit bij de beleving van kinderen. In 2006 vond de tentoonstelling plaats op het 19e eeuwse Fort op de Ruigenhoeksedijk bij Utrecht. Voor deze editie maakte Ingrid Mol de installatie 'Herinneringen van Ralph Lepaert, fortbewaker'. In een filmische setting met sculpturen, decors en tekeningen wordt het fictieve verhaal verteld van een fortbewaker die vanuit zijn 'controlekamer' een onheilsPELLend veranderende buitenwereld in de gaten houdt en deze vastlegt.

Thom Vink, PRO subsidie onderzoek & ontwikkeling 11 november t/m 30 december 2007

Van 15 mei t/m 6 augustus 2006 verbleef Thom Vink als artist-in-residence in het Aomori Contemporary Art Centre in Aomori, Japan. Tijdens deze werkperiode deed hij onderzoek naar de complexiteit van de stad, een fenomeen dat hij op verschillende manieren opvatte. Hij richtte zich met name op de openbare ruimte en op de huiselijke omgeving. Door middel van tekeningen, videofilms en geluidsopnames legde hij zijn observaties in deze voor hem nieuwe omgeving vast in een denkbeeldige kaart van de stad. De beelden kenmerken zich door ordening, systematiek en abstractie en hebben naast een visuele ook een decoratieve kwaliteit.

Bibliotheek

Kennis en informatie verzamelen en doorgeven is van groot belang om het draagvlak voor beeldende kunst, architectuur en vormgeving te vergroten. De boeken en tijdschriften die in de bibliotheek zijn in te zien, geven de bezoeker de mogelijkheid om zich te verdiepen in de achtergronden en de omgeving van waaruit kunst in brede zin voortkomt. Zo ontstaat er een vruchtbare wisselwerking tussen praktijk en theorie. In de etalage van de bibliotheek aan de Hogewal zijn regelmatig unieke presentaties te zien naar aanleiding van nieuw verschenen publicaties van kunstenaars, architecten of vormgevers. De installaties die dag en nacht te zien zijn communiceren met

een breed publiek van toevallige voorbijgangers. Zo wordt de aandacht voor de desbetreffende publicatie alsmede voor de bibliotheek versterkt.

'Wormhole # 4', Ronald Cornelissen, i.s.m. Paul van der Eerden 19 december 2006 t/m 4 februari 2007

Presentatie naar aanleiding van het verschijnen van het tijdschrift Wormhole # 4, dat de meest wonderlijke en subversieve outsider-achtige tekenkunst belicht. Het tijdschrift wordt sinds 2000 uitgegeven door kunstenaar Ronald Cornelissen. Wormhole # 4 is tot stand gekomen in samenwerking met kunstenaar Paul van der Eerden en bevat naast het werk van Cornelissen en Van der Eerden werk van Davin Brainard (USA), Kalervo Palsa (Fin), Ann Course (GB), Wim (NL), Mohammed (NL), Reginald Drooduin (NL) en Gilgian Gelzer (FR).

'Superuse', 2012 Architecten 1 september t/m 29 september 2007

Zie tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure', p. 18

'Theorie van de straat', Paulien Oltheten 1 oktober t/m 4 november 2007

Een presentatie naar aanleiding van het verschijnen van het boek 'Theorie van de straat' van beeldend kunstenaar Paulien Oltheten (Nijmegen, 1982). Schijnbaar terloops zoekt ze op straat met haar foto- en videocamera naar precies die momenten waarop er contact is tussen de mensen, de dingen en de openbare ruimte.

Paulien Oltheten's manier van observeren en fascinatie voor het gedrag van mensen en fotografie vertoont grote verwantschap met die van fotograaf Hans Aarsman en gedragsbioloog Tijs Goldschmidt, die beiden een bijdrage leverden aan dit boek.
Uitgever: NAI Uitgevers, Rotterdam

'ETIOLATION I' Navid Nuur 15 november t/m 16 december 2007

Zie tentoonstelling 'THE RISE OF "RE"', p. 20

'Still Growing/Stil Groeien' Zeger Reyers 19 december 2007 t/m 15 januari 2008

Een kerstetalage ter gelegenheid van de publicatie van de winnaar van de Ouborg Prijs 2007, de Haagse kunstenaar Zeger Reyers (zie Prijzen, p. 67). Deze uitgave, in de vorm van een magazine, biedt een overzicht van een oeuvre dat gekenmerkt wordt door de fascinatie voor de natuurlijke processen van groei, bloei en verval.

Uitgever: Stroom Den Haag, Ontwerp en uitvoering van de etalage: Cas Marks (Studio Renate Boere), i.s.m. Zeger Reyers.

De entreeruimte van Stroom is opgevat als een ruimtelijk katern met korte rubrieken, signalelementen en verwijzingen. Om aan de bezoekers van Stroom een idee te geven van onze activiteiten, wordt telkens een project belicht. Daarnaast vinden er vitrinepresentaties plaats, en wordt o.m. door middel van documentatie aandacht besteed aan Haagse kunstenaars die op dat moment elders exposeren of een project hebben gerealiseerd; aan vormgevers uit Den Haag; en aan een gebouw of een stedenbouwkundig project in Den Haag dat in de actualiteit staat.

Dossier Den Haag

Presentaties van Haagse kunstenaars parallel aan hun tentoonstelling of project elders.

- **Leo van der Kleij**, n.a.v. tentoonstelling 'Ypenhout' bij het Haags Gemeentearchief in Den Haag, *januari/februari 2007*
- **Marleen Sleuwits** n.a.v. tentoonstelling bij MKgalerie in Rotterdam, *maart/april 2007*
- **Floris Kaayk**, n.a.v. zijn tentoonstelling bij het Centraal Museum in Utrecht, *mei/juni 2007*
- **Johan Gustavsson**, n.a.v. tentoonstelling 'Scattered clear emotions' in Mariehamn, Finland, *juli/augustus 2007*
- **Rachel Bacon**, n.a.v. tentoonstelling 'Yhteyksiä -Common Ground' in het Lönnström Art Museum, Rauma, Finland, *september/oktober 2007*
- **Robbin Heyker**, n.a.v. tentoonstelling 'Billytown 2007' bij Billytown, een kunstenaarsinitiatief in Rijswijk, *november/december 2007*

Den Haag in vorm

Onze stad kent vormgevers op velerlei terrein. Om daar meer bekendheid aan te geven presenteert Stroom Haags ontwerp.

- **Tiddo de Ruiter, 2-3-4-kast + stoelen**, alle naar eigen ontwerp en zelfstandig uitgevoerd, *januari/februari 2007*
- **Presentatie van de Haagse vormgever, auteur en verzamelaar Dick Maan**, in het kader van 'After Neurath', p. 11, *maart/april 2007*
- **Presentatie van Casper Schipper**, 'Relativity – An attempt to understand Albert Einstein', door middel waarvan hij probeert voor een groot publiek inzichtelijk te maken waar de speciale relativiteitstheorie over gaat, *mei/juni 2007*
- **Presentatie van tekeningen en ontwerpen van Jan Wils**, omslagontwerp van Vilmos Huszar, boeken van en over Jan Wils n.a.v. boekpresentatie 'Jan Wils. De Stijl en verder' (Uitgeverij 010, Rotterdam), *juli/augustus 2007*
- **Lisa Weinberg**, n.a.v. de toekenning van de Aanmoedigingsprijs voor haar eindexamenpresentatie afdeling Textiel en Mode, KABK Den Haag, *september/oktober 2007*
- **Grafisch vormgever Nadine Stijns**, stapt door de totaalconcepten die zij verkiest regelmatig over de grenzen van haar eigen vakgebied, *november/december 2007*

Ter plaatse/On the spot

Aandacht voor een gebouw of een stedenbouwkundig project in Den Haag dat in de actualiteit staat.

- **SeARCH en Van Sambeek & Van Veen architecten**, Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 39, *maart/april 2007*
- **De Zwarte Madonna**, van architect Carel Weeber, n.a.v. de sloop van het complex én de tentoonstelling 'Generosity' van Toby Paterson, *mei/juni 2007*
- **Presentatie i.s.m. Atelier Zuidvleugel**, met foto's van Philippe Terrier-Hermann (B/F) en resultaten van de workshop met studenten van het Art Center College of Design in

Los Angeles. Bij Stroom werden twee aspecten van de identiteit van de Zuidvleugel van de Randstad getoond: de Zuidvleugel als beeld en de Zuidvleugel als product. De kunstenaar Philippe Terrier-Hermann inventariseerde de plekken die mensen dierbaar zijn en maakte daar een fotografische vertaling van. Studenten van het Art Center keken naar de toekomst en ontwikkelden, vanuit het idee dat de Zuidvleugel zich kan en moet onderscheiden van andere regio's, producten die beoogde identiteiten genereren, ondersteunen en verspreiden, *september/oktober 2007*

- **Presentatie van fotograaf Siebe Swart**, n.a.v. de presentatie van zijn boek 'Panorama Nederland' waarin hij de veranderingen in het Nederlandse landschap ten gevolge van diverse infrastructurele ingrepen op een bijzondere manier heeft verbeeld, *november/december 2007*

Stroom in de stad

Om aan de bezoekers van Stroom een idee te geven van onze activiteiten in de openbare ruimte van Den Haag, wordt een project belicht.

- **Presentatie van en over Voebe de Gruyter**, n.a.v. de onthulling van het door haar ontworpen Internationaal Monument voor de Slachtoffers van Chemische Wapens, gemaakt ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de OPCW (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons), zie p. 31, *mei/juni 2007*
- **Presentaties van Lara Almarcegui Willemijn de Boer/Sebastiaan Veldhuisen/Arno Scheper, Sarah Carlier, de Nieuwe Garde**. Zie Accent #3 'Scheveningen', p. 69, *juli/augustus 2007*
- **Presentatie modellen van het Sokkelplan**, n.a.v. het verschijnen van de publicatie 'De Beeldengalerij van P. Struycken' een uitgave van Stroom, *november/december 2007*

Lezingen en debatten

Stroom organiseert gemiddeld twee keer per maand – op de woensdagavond – een lezing of debat. Deze zijn gratis toegankelijk en zijn bedoeld voor een publiek dat is geïnteresseerd in kunst, architectuur en de stad. Terugkerende onderwerpen zijn daarbij de inspiratie en praktijk van kunstenaars en jonge architecten, en thema's direct verbonden aan de tentoonstellingen van Stroom.

In 2007 werden opnieuw enkele PITCH! lezingen georganiseerd. PITCH! is een platform waarop jonge Haagse architecten hun visie, projecten en ambities kunnen delen met geïnteresseerden binnen en buiten het eigen vakgebied. Enkele keren per jaar worden twee bureaus uitgenodigd het podium te beklimmen om zichzelf te presenteren, hun werkwijze toe te lichten en hun visie op het vak van architect te ontvouwen. De PITCH!-avonden vonden plaats onder leiding van architect en filmmaker Jord den Hollander. PITCH! werd ook in 2007 weer gesponsord door woningbouwcorporatie Haag Wonen Kristal.

'Is er toekomst voor kunst in de openbare ruimte?', debat m.m.v. BAVO, Sjaak Langenberg, Sabrina Lindemann o.l.v. Chris Keulemans

7 februari 2007

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 44

'Performance to Porosity & Mapping the System', Richard Goodwin 15 februari 2007

Locatie: Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten, i.s.m. Den Haag Sculptuur.

In 2007 vierde Den Haag Sculptuur een bijzonder jubileum met een tentoonstelling over hedendaagse Australische beeldhouwkunst en kunst in de openbare ruimte.

In dit verband gaf de Australische architect/kunstenaar Richard Goodwin (docent aan de COFA/University of New South Wales, Sydney) in februari de workshop 'Mapping the System' aan de KABK in Den Haag. Tevens gaf hij een lezing die in ging op zijn kunstenaarschap, zijn onderzoek naar 'porosity', kunsteducatie in Australië en zijn workshop(studio)-aanpak in combinatie met internationale uitwisselingsprojecten met andere kunstenaars.

Oliver Ressler en Chad McCail 21 februari 2007

Lezing in het kader van de tentoonstelling 'After Neurath: Like sailors on the open sea'. Zie Accent #1 'After Neurath', p. 11

Hugues Boekraad 7 maart 2007

Lezing in het kader van de manifestatie 'After Neurath'. Zie Accent #1 'After Neurath', p. 11

PITCH!, Queeste architecten en BINT architecten etcetera 28 maart 2007

Volgens Queeste architecten (Carli Driessen, Roland Hoekstra en Jeroen Trimbos), moet het ontwerpproces gericht zijn op een zo'n scherp mogelijke interpretatie van de opgave. De praktijk van Queeste strekt zich uit van stedenbouw en landschap tot woningbouw en interieur. Op IJburg worden momenteel woningen van hun hand gebouwd en ze wonnen een revitaliseerproject van een aantal woon-winkelblokken in Almere-Buiten. Communiceren gaat beter in 3D, aldus de architecten van BINT architecten etcetera (Evert Pronk, Michel van den Bogaard, Klaas Nienhuis en Richard de Jonge). BINT vertaalt het programma van eisen direct in 3D omdat dat onmiddellijk laat zien wat de beperkingen en mogelijkheden zijn. Dit ruimtelijke 3D-model stuurt vervolgens het ontwerpproces met een duidelijk en sterk ontwerp als resultaat. In dat ontwerp ligt hun prioriteit, het bouwen ervan zien ze meer als een gevolg.

'Gert over Gerd', Gert Dumbar 4 april 2007

Lezing in het kader van de manifestatie 'After Neurath', p. 12.

'Nieuwe woonidealen in oude wijken', debat n.a.v. woningbouwproject Erasmuspark in Den Haag ZuidWest van Van Sambeek & Van Veen architecten 25 april 2007

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 44.

'Stroom Invest', lezingen door vier internationale curatoren: Edith Doove, Kestutis Kuizinas, Mihnea Mircan, Mirjam Varadinis 9 mei 2007

Vier internationale curatoren verzorgden deze avond een korte lezing over hun ideeën, idealen, praktijk en motivaties. Dit programma vormde onderdeel van een conferentie voor kunstenaars en curatoren uit binnen- en buitenland, die Stroom organiseerde in het kader van de toekenningen van de Invest subsidies in 2006. De conferentie bestond verder uit een programma van atelierbezoeken, presentaties en informele ontmoetingen.

Edith Doove (1963) richtte in 2005 ed. projects – International Art Agency in Brussel op. Zij is actief als freelance curator en kunstcriticus en maakte diverse tentoonstellingen in België en daarbuiten, en schrijft voor nationale en internationale kranten,

magazines en catalogi. Projecten waarmee zij zich bezighoudt zijn o.m. 'Parallelepipedum' (werktitel), een cross-over project tussen wetenschappers en kunstenaars in opdracht van de Universiteit en de gemeente Leuven (2007–2010), en 'Landgraaf25', diverse kunstprojecten in Landgraaf (2007).

Kestutis Kuizinas (1968) is sinds 1992 directeur van het Contemporary Art Centre (CAC) in Vilnius, Litouwen. Als curator heeft hij zowel in Litouwen als daarbuiten tentoonstellingen georganiseerd, zoals 'Cool Places, The 7th Young Baltic Art Triennial' en 'Lithuanian Art 1989–1999', beide in het CAC. Hij was verantwoordelijk voor het Litouwse Paviljoen op de 49e Biennale in Venetië (werk van Deimantas Narkevicius, 2001) en voor de Litouwse bijdrage aan de 26e Biënnale van Sao Paulo (2004). Sinds 2002 is hij artistiek directeur van de Baltic Triennial of International Art in Vilnius.

Mihnea Mircan (1976) is verbonden aan het Museum of Contemporary Art (MNAC) in Boekarest. Hij stelde tentoonstellingen samen zoals 'Jaun Toomik: Video Works' (2005), was curator van Le Pavillon, in Palais de Tokyo

in Parijs en van 'Radio Killed the Video Star, Side B' bij FRAC Champagne-Ardenne in Reims (2005/2006). Dit verslagjaar is hij betrokken bij de tentoonstellingen 'Sublime Objects' (met werken uit de collectie FRAC Grand Est) en 'Under Destruction #3' in het MNAC. Hij was curator van de tentoonstelling 'Low-Budget Monuments' in het Roemeense Paviljoen op de Biennale van Venetië, en schrijft voorts voor diverse catalogi en tijdschriften.

Mirjam Varadinis (1972) is sinds 2002 curator bij Kunsthaus Zürich in Zwitserland. Daarvoor werkte zij bij enkele galleries en bij het Museum of Modern Art in New York. Voor Kunsthaus Zürich maakte zij tentoonstellingen van o.a. Mark Handforth, Urs Fischer, en Erik van Lieshout. Mirjam Varadinis leverde tekstuele bijdragen aan

Debat o.l.v. Chris Keulemans

diverse bladen, zoals 'Parkett', en catalogi, zoals meest recent 'Erik van Lieshout: This Can't Go on (Stay with me)' (2007). Geheel van haar hand is de publicatie over de kunstenaar Mark Handforth (2005).

'Traag Licht', Voebe de Gruyter in gesprek met Rob van Gerwen (docent filosofie Universiteit Utrecht), Kobus Kuipers (hoogleraar FOM-instituut voor Atoom en Molecuulfysica), o.l.v. Anna Luyten (KNACK-journaliste, licenciate in de wijsbegeerte en literatuur- en theaterwetenschappen) 23 mei 2007

In mei 2007 is het Internationaal Monument voor de Slachtoffers van Chemische Wapens in Den Haag onthuld. Het monument – naar een ontwerp van kunstenaar Voebe de Gruyter – is gemaakt ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de OPCW (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons). Onder de titel 'Traag Licht' organiseerde Stroom een avond over beeldende kunst, filosofie en wetenschap waarbij de kunstenaar een toelichting gaf op het intrigerende kunstwerk en tevens in gesprek trad met journalist/filosoof Anna Luyten, filosoof Rob van Gerwen en lichtwetenschapper Kobus Kuipers. Stroom was betrokken bij de advisering en begeleiding van het project. Zie p. 50.

Peter Lang (Stalker/ON) i.s.m. Mobiel Projectbureau OpTrek o.l.v. Chris Keulemans 6 juni 2007

Het Laboratorium Transformatieruimte maakt deel uit van Hotel Transvaal en wordt georganiseerd door Sabrina Lindemann en Iris Schutten. In dit laboratorium worden d.m.v. workshops, lezingen en debatten vanuit diverse disciplines alternatieven voor stedelijke gebieden in transformatie onderzocht en ontwikkeld. Stroom participeert door in elke fase een lezing van een buitenlandse gast te programmeren. Stalker/ON is een hybride collectief van architecten en kunstenaars in Rome. Dit laboratorium voor stedelijke kunst onderneemt o.a. architectonische acties gericht op verlaten of braakliggende gebieden in de stad en probeert zo alternatieven te vinden voor stedelijke interventies. Architect Peter Lang presenteerde enkele projecten aan de hand waarvan hij de methodiek en achtergrondideeën van Stalker/ON verduidelijkte. Hij ging vervolgens onder leiding van Chris Keulemans in gesprek met het publiek.

PITCH!, Corine Keus (Keus Architectuur) en Marieke Tobias (Studio Tobias) 20 juni 2007

Corinne Keus richt zich op transformatieopgaven, van stedelijke transformaties tot architectonische. Zij vertelde gefascineerd te zijn door de wijze waarop deze plaats kunnen vinden en welke effecten ze hebben. Voor haar werk is de bestaande situatie altijd het vertrekpunt: het bouwwerk, de context, de bouwkundige constructie of de ruimtelijke samenhang. Zij ziet zichzelf 'slechts' als de regisseur die de ruimtes op een goede en logische manier verbindt.

Marieke Tobias begint ieder ontwerpproces met een inventarisatie en analyse van de opdracht. Vanuit een invalshoek die zij in overleg met gebruiker of opdrachtgever essentieel vindt voor de opgave, ontwikkelt ze oplossingsrichtingen met behulp van ruimtelijke modellen. Deze werkwijze past zij toe op woonhuizen, brugontwerpen, interieurs en andere gebouwen.

'Kerken – Van God Los?' Over de toekomst van de naoorlogse kerken in Den Haag (i.s.m. HaAC) 12 september 2007

Een jaar na de excursie en informatieve plattegrond die Stroom i.s.m. HaAC ontwikkelde vond een afsluitend debat plaats. De beoogde prijsvraag kwam wegens gebrek aan een geschikte kerk en de benodigde input vanuit het bisdom niet van de grond. De problematiek rond herbesteding van in onbruik geraakte kerken bleek

echter onveranderd actueel. Het debat belichtte de problematiek vanuit de situatie van naoorlogse kerken in Den Haag. Een belangrijke vraag is welke argumenten en instrumenten er zijn om de kerken te behouden, ook wanneer de eigenaar niets ziet in een tweede leven 'van God los'. De avond startte met een lezing van architectuur-historicus Marisa Melchers. Zij ging dieper in op vier cultuurhistorische en stedenbouwkundige criteria / belangen die een rol spelen bij het behoud van naoorlogse kerken en illustreerde deze aan de hand van drie Haagse voorbeelden. Vervolgens gingen Ben Jutte van het Bisdom Rotterdam en Door Jelsma van de Task Force Toekomst Kerkgebouwen met elkaar en met het publiek in gesprek over het onderwerp. Debatleider was Miel Karsthaus van architectenbureau MYI. Het debat vond plaats in de Pastoor van Arskerk (van architect Aldo van Eyck) waar voorafgaand aan het debat een rondleiding gegeven werd.

Rob Voerman, lezing in het kader van de tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure'

26 september 2007

Zie p. 19

Jan Jongert, Ed van Hinte, Onno van Sandick, lezingen en debat in het kader van de tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure' 17 oktober 2007

Zie p. 18

Navid Nuur, lezing in het kader van zijn tentoonstelling 'THE RISE OF "RE"'

31 oktober 2007

Zie p. 20

'Wordt Scheveningen-Haven Parel aan Zee?', debat i.s.m. de BNA Kring Haaglanden en AD Haagsche Courant 13 november 2007

Zie Accent #3 'Scheveningen', p. 72

Paulien Oltheten en Marleen Sleeuwits, lezingen over hun inspiratie en praktijk

14 november 2007

Paulien Oltheten gaf een lezing aan de hand van de cameraregistraties die zij maakte tijdens reizen naar bijvoorbeeld China en Moskou. Deze foto's en videobeelden gaven aanleiding voor bijschriften en allerlei gedachtespinsels die onderdeel worden van het geheel. Zo voegt zij een nieuwe, verhalende betekenislaag toe aan wat in eerste instantie vlotte registraties van het stadsleven zijn. Ook Marleen Sleeuwits richt zich met haar fotowerken op de stedelijke omgeving. De plekken die ze fotografeert hebben altijd een dubbelheid in zich. Enerzijds bezitten ze een magische schoonheid, anderzijds zijn ze kunstmatig en beklemmend. De fotowerken tonen verstilde beelden, lijken te zijn ontdaan van elke vorm van leven en wekken de suggestie van eenzaamheid en ongemak. Door de esthetische weking van licht en kleuren ontstaat er een wereld die zowel aantrekt als afstoot.

Tracy Metz, 'Op de grond. Observaties vanuit Harvard' 28 november 2007

Journaliste en schrijfster Tracy Metz sprak naar aanleiding van haar nieuwste publicatie 'Op de grond. Observaties vanuit Harvard' (Architectura & Natura, Amsterdam). Het boek bevat een selectie uit columns, essays en interviews die zij voor diverse publicaties in Nederland schreef toen zij verbonden was aan de Harvard Graduate School of Design in Cambridge (VS). Haar observaties en vraagstukken uit de dagelijkse omgeving weet zij op inzichtelijke en humorvolle wijze te verbinden met grotere thema's als 'local versus global', de verhouding tussen de publieke en de private sector, en de Amerikaanse en Europese benaderingen van ruimtegebruik.

PITCH!, SuperNova Studios en CHNL architecten 12 december 2007

SuperNova Studios (Jelk Kruk, Job Beerthuizen) en CHNL architecten (Ivo Verboon, Christof Fankhauser) toonden hun visies en ambities aan de hand van enkele aansprekende projecten en legden het publiek ook een aantal uitdagende stellingen. SuperNova Studios houdt zich bezig met thema's als duurzaamheid, collectief opdrachtgeverschap en de ontwikkeling van de zorgvraag. Het bureau werkte o.a. aan een visie op zorg aan de hand van een fictieve stad in het IJsselmeer in 2025 en aan een toekomstverkenning voor de gemeente Delft. CHNL is werkzaam in woning-, utiliteits- en stedenbouw. Het bureau is o.a. betrokken bij de bouw van het wooneiland 'De Juliahof' in Wateringen, cultureel centrum Land- en Zeezicht in Kamperland en het nieuwe textielmuseum in Leiden.

Overige activiteiten

'Die Architecten' 24 januari 2007

Filmpresentatie in het kader van '1951 DHZW 2007'

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 44

'People of light in the slush of the sun, studies in the reform of life', screening en performance door Stephan Dillemath 24 februari 2007

Zie Accent #1 'After Neurath', p. 11

'Onland en Geestgrond. Het mentale landschap in de ruimtelijke orde van de Lage Landen' (SUN) van Steven van Schuppen, boekpresentatie 6 maart 2007

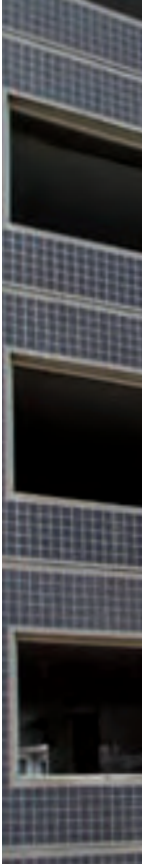
Zijn we doof geworden voor de Stem van Het Water? Leidt de samenloop van krimp van de bevolking en krimp van het land tot nieuwe vergezichten? Hoe vonden arbeidsmigranten hun weg in het mentale en fysieke landschap van de Wederopbouw? Hoe kunnen voor hedendaagse oud- en nieuwkomers hoopvolle sporen uitgezet worden? Kunnen historische voorbeelden inspireren tot een sociale woningbouw van zelf bouwen en zelfbouwers? Gewapend met onder meer deze vragen ging Steven van Schuppen op reis door Nederland en het verwante buitenland. Jan Kolen, hoogleraar Erfgoed van stad en land (Vrije Universiteit Amsterdam) en Peter Hovens, bestuurskundige en auteur van de geruchtmakende studie 'Structurele bevolkingsdaling. Een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers', reflecteerden op het boek vanuit cultuurhistorisch, demografisch en bestuurskundig oogpunt.

'Dwars. De erfenis van architect Carel Weeber' en de sloop van de Zwarte Madonna, filmpresentatie en gesprek 5 juni 2007

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 45

'Jan Wils. De Stijl en verder' (Uitgeverij 010) van Herman van Bergeijk, boekpresentatie 26 juni 2007

Jan Wils (1891– 1972) gold lange tijd als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de moderne architectuur. Na ervaring te hebben opgedaan bij het bureau

van H.P. Berlage begon Wils in 1916 een eigen bureau. Met zijn beroemde woonwijk De Papaverhof en zijn vele publicistische activiteiten maakte Wils Den Haag rijp voor een architectuur die sterk beïnvloed was door het werk van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright en die later bekend zou worden onder de naam Haagse School. Het boek 'Jan Wils. De Stijl en verder', de eerste complete monografie over Jan Wils, behandelt in de volle breedte zijn architectonisch werk. Daarbij is uitvoerig gebruik gemaakt

Generosity De Zwarte Madonna

van vaak nooit eerder gepubliceerde tekeningen uit het Wils-archief in het Nederlands Architectuurinstituut.

Na een toelichting op de publicatie door Hans Oldewarris (directeur van Uitgeverij 010), gaven architect Peter Drijver en stedenbouwkundige Jan de Graaf elk hun visie op het werk en de betekenis van Jan Wils. Auteur Herman van Bergeijk overhandigde daarna het eerste exemplaar van het boek aan Marijke Steensma, de kleindochter van Jan Wils.

FoodRave, deelname aan de MidZomerMesNacht 13 juli 2007

Dit jaar werd de tweede editie van de MidZomerMesNacht door Jetta Klijnsma, wethouder van Cultuur en Financiën, geopend bij Stroom Den Haag.

De MidZomerMesnacht, een initiatief van Museum Mesdag, beoogt op een feestelijke manier extra publieke aandacht te vragen voor de culturele rijkdom en diversiteit van het Haagse Mesdagkwartier. Kunstenaars Maurice Bogaert en Mathijs Lieshout verzorgden een FoodRave, normaal gesproken alleen voor ingewijden te vinden op

een zorgvuldig geheim gehouden locatie, maar voor eenmaal in de 'achtertuin' van Stroom Den Haag. FoodRave is een levende Vanitas, een door ondergrondse kook-avantgarde georganiseerd eetbaar tableau vivant. FoodRave vond plaats in het kader van Bureau Voor Hedendaags Avontuur, onderdeel van Den Haag Sculptuur 2007.

Workshop NAbeeld Willem II – een tijdelijk monument voor het koninkrijk, of wat er van over is..., Huygenspark, 21 juli t/m 25 juli 2007; eindpresentatie vrijdag 27 juli 2007

Op uitnodiging van Stroom ontwikkelden Instituto Buena Bista (Curaçao) en stichting ArteSwa (Nederland) gezamenlijk een voorstel voor een workshop en een eindpresentatie ter gelegenheid van de Koninkrijksspelen in Den Haag. Deze samenwerking resulteerde in een gezamenlijk project, dat als onderdeel van het officiële cultuurprogramma van de Koninkrijksspelen werd uitgevoerd. De kunstenaars David Bade en Tirzo Martha kwamen met vier leerlingen van het Instituto Buena Bista naar Den Haag voor een explosieve workshop – waarbij Koning Willem II en de residentie-stad centraal stonden- met en voor Haagse jongeren. Het doel van de workshop was om een nieuw en tijdelijk monument voor het koninkrijk te maken. Daarbij werden de kernwaarden van de monarchie onder de loep genomen, nagedacht over de migrerende burger in het koninkrijk en hoe de condities voor verbondenheid in beelden kunnen worden vertaald. Een nieuw ruitersstandbeeld als nabeeld van Willem II.

NAbeeld Willem II Workshop

Als gedenkteken voor zijn belangrijke rol bij de inrichting van de staatkundige verhoudingen werd er in 1853 in Den Haag een standbeeld voor Koning Willem II onthuld. Willem II was verantwoordelijk voor de instelling van de Grondwetscommissie onder voorzitterschap van de liberaal Thorbecke, die feitelijk de grondlegger was van de Nederlandse parlementaire democratie.

De vier allegorieën die in het standbeeld voor Willem II werden verwerkt: de beschermer, de welvaart, de wet en de kroon, hebben in onze hedendaagse samenleving geheel nieuwe betekenissen gekregen. In 1924 werd het monument vervangen door een ruitersstandbeeld dat nu voor de ingang van het Binnenhof prijkt. Het oude werd aan de stad Tilburg geschonken, een stad die in vele opzichten ook nog altijd als 'Willemstad' gezien kan worden.

Na een intensieve workshop van vijf achtereenvolgende dagen in het Haagse Huygenspark en de hulp van ruim 200 veelal jonge deelnemers, werd 'NAbeeld Willem II' gerealiseerd. Reden voor een feest rondom het nieuwe ruitersstandbeeld. Gehuld in kleurrijke kostuums, werd op vrijdag 27 juli onder begeleiding van live muziek, gedanst door een net zo kleurrijk gezelschap jongeren. Ter afsluiting van het feest werd het beeld naar het Haags Historisch Museum vervoerd, waar het een tijdelijke plek op de binnenplaats kreeg. Een geschiktere locatie die de historie op zo'n sluitende manier verbindt met het heden is in dit geval niet te bedenken.

Binnen de structuur van het Instituto Buena Bista stellen kunstenaars hun professionele expertise, kennis en netwerken ten dienste van Antilliaanse jongeren die in beeldende kunst geïnteresseerd zijn. Met als doel om hen, als zij daartoe gemotiveerd zijn, naar een volwaardige plaats in de kunstwereld te begeleiden. Stichting ArteSwa organiseert sociaal-culturele projecten waarin de middelen van de kunst en de verbeelding worden gebruikt om deelnemers een andere kijk te geven op actuele thema's in onze samenleving.

'Panorama Nederland' (Waanders) van Siebe Swart, boekpresentatie (eerste exemplaar werd in ontvangst genomen door mevrouw Jacqueline Cramer, minister van Milieu en Ruimte) 12 november 2007

Sedert 1997 fotografeert Siebe Swart de veranderingen in het Nederlands landschap, die het gevolg zijn van grote infrastructurele projecten. In de monumentale uitgave 'Panorama Nederland. Landschap en infrastructuur' heeft hij alle belangrijke projecten in beeld gebracht. Niet alleen de HSL en Betuwelijn, maar ook de Blauwestad in Noordoost Groningen en Rijksweg A73 in Limburg. Swart startte met fotograferen vóórdat het bouwen begon en fotografeerde ze in de daarop volgende jaren steeds opnieuw op volstrekt identieke wijze. Dirk Sijmons (landschapsarchitect en Rijksadviseur voor het landschap) en Hans Rooseboom (conservator fotografie van het Rijksmuseum) schreven een essay.

'Citoplanning, het resultaat' door Erik de Jong, Rene Marey en Jan de Graaf 27 november 2007

Citoplanning, een initiatief van 'Beelding, Architectuur/Stedenbouw bv' (Erik de Jong en Rene Marey) in samenwerking met Jan de Graaf, heeft de afgelopen twee jaar onderzoek gedaan naar mogelijke nieuwe ingrepen in de stedelijk structuur. Den Haag - stad en streek - gold daarbij als onderwerp. Na de presentatie van de resultaten door de initiatiefnemers, gaven historicus Steven van Schuppen en stedenbouwkundige Martin Verwoest hun reactie. De middag stond onder leiding van Bert van Meggelen.

Educatieve projecten

Veel reguliere activiteiten van Stroom hebben een educatief karakter, zoals lezingen, expertmeetings, excursies, activiteiten voor kunstenaars en kunststudenten, en niet te vergeten de webdossiers op onze site. Hieronder lichten wij het pakket aan specifieke educatieve activiteiten uit, 'Get Smart, get into Art'.

Get Smart, get into Art

Stroom en Heden (vh. Artoteek Den Haag) delen een professionele, stimulerende en kritische omgang met hedendaagse kunst, waarbij inhoud en kwaliteit voorop staan. Bovendien vullen de instellingen elkaar uitstekend aan wat betreft inhoudelijke en organisatorische expertise, ervaring en netwerken. Om die reden hebben beide instellingen vorig jaar besloten ten aanzien van educatieve projecten voor onderwijsinstellingen met elkaar samen te werken. Hiertoe is een gezamenlijk kader ont-

wikkeld voor een aanbod dat in het schooljaar 2006/2007 van start ging. Onder de titel 'Get Smart, get into Art, werden in 2007 gevarieerde workshops aangeboden die tot en met het schooljaar 2008 worden verzorgd door kunstenaars, vormgevers en architecten. Bas Ackerman (maak een videoclip over de stad Den Haag); Jan Körbes/Denis Oudendijk (afgedankte autobanden beginnen een nieuw leven); Ellen Houtman (jouw weblog over de stad Den Haag); Floor Cornelisse (geef je mening d.m.v. film en performance); In Situ architecten (ontwerp je eigen straatmeubel); Sally Targa (bedenk en maak je eigen logo); Martin Putto (creëer een animatiefilm); Ilse Versluijs (wat je aan hebt ben je zelf); Theo Jansen (maak je eigen strandbeest); Kees Admiraal (kijken met je oren).

De bijbehorende brochure 'Get Smart, get into Art' (vormgeving Renate Boere) voorziet in gedetailleerde informatie over de workshops, en is breed verspreid onder alle scholen (basis- en voortgezet onderwijs) in Den Haag.

In 2007 werden de volgende educatieve projecten aangevraagd door het basis onderwijs:

50 workshops (incl. Festival De Betovering)

- twee lessenreeksen
- drie projecten op maat (Kinderboekenweek, Project British School en Kunstmagneetschool De Grote Beer).

Door het middelbaar onderwijs:

- 37 workshops (incl. de Kunstkrakersdagen)
- zes lessenreeksen
- twee projecten op maat (Nieuwe Hollandse Meesters en Sokkelplan).

Aan dit educatieve programma namen zeven scholen van het basis onderwijs deel en 14 scholen van het voortgezet onderwijs. Dit verslagjaar namen in totaal 1453 leerlingen deel aan een educatief project, waarvan 998 leerlingen van het basisonderwijs en 455 leerlingen van het middelbaar onderwijs.

Ofschoon het basisonderwijs pas twee jaar van het aanbod gebruik kan maken, zorgt zij voor tweederde van de afname. Verreweg de meeste leerlingen deden mee aan een workshop. Voor een lessenreeks of project op maat blijkt minder belangstelling te bestaan.

British School, project op maat

Sinds 2005 bestaat een structureel samenwerkingsverband met de (basisschool) British School of the Netherlands. Ieder jaar wordt daar een Haagse beeldend kunstenaar gevraagd een lessenreeks op te zetten met year 5. In 2007 was dit de schilder Richard Brouwer. Het thema moet altijd verwantschap hebben met Nederland. Kinderen leerden in dit geval een Hollands landschap te schilderen. De kunstwerken zijn opgehangen in de centrale hal van de school. Ook deze samenwerking zal voorlopig worden gecontinueerd.

Festival De Betovering, workshops

Evenals voorgaande jaren vond in de herfstvakantie, van 19 t/m 28 oktober 2007, Festival De Betovering plaats. Het is een populair festival voor kinderen van 2 t/m 13 jaar waarbij zij zich kunnen inschrijven voor theater, dans, film, muziek, beeldende kunst en nog veel meer. Dit jaar vonden de overigens zeer succesvolle workshops in de entreerimte van Stroom plaats, te weten 'Bergafvalbeest, maak een fantasiebeest van afvalmateriaal' onder leiding van Carolien Adriaansche, en 'Den Haag, ja graag! Of nee, liever niet?' onder leiding van fotografe Ellen Houtman.

Kinderboekenweek, project op maat

Deelname aan de Nationale Kinderboekenweek kreeg voor Stroom in 2007 haar primeur. Tijdens het feest op zondag 7 oktober 2007, dat ieder jaar in de Centrale Bibliotheek in het stadhuis wordt georganiseerd, konden kinderen deelnemen aan een workshop Animatiefilm door Martin Putto. In samenwerking met de Centrale Bibliotheek had beeldend kunstenaar Martin Putto hiervoor een speciale 'inloop-workshop' bedacht waaraan 38 kinderen hebben deelgenomen.

Kunstenaars in de klas

Voor het City+ College (onderdeel van de Johan de Witt Scholengroep) heeft Stroom/Heden in 2007 een bemiddelende rol gespeeld bij het benaderen van diverse kunstenaars in disciplines waarvan de leerlingen hadden aangegeven dat ze hier meer over zouden willen leren, zoals games, mode & kleding, keramiek. Dit project gaat in 2008 van start.

Kunstkrakersdagen, workshops

De Kunstkrakersdagen worden ieder jaar eind januari georganiseerd door het Koorenhuis waarbij leerlingen van alle middelbare scholen kunnen deelnemen aan verschillende workshops bij diverse kunst- en cultuurinstellingen in Den Haag. Leerlingen uit het middelbaar onderwijs konden eind januari deelnemen aan workshops van Bas Ackermann (videoclip), Floor Cornelisse (performance) en Ellen Houtman (fotografie). Participatie is eenvoudig en succesvol, bovendien worden er leerlingen van scholen mee bereikt, waar normaal geen contact mee is.

Kunstmagneetschool De Grote Beer, project op maat

Een ander structureel samenwerkingsverband sinds 2005 bestaat met de Jenaplan-basissschool De Grote Beer. Ieder jaar worden leerlingen uit groep 5 middels een aantal lessen voorbereid op een zogenaamde kunstquiz waarin hun kennis van kunst wordt getest. Een belangrijk onderdeel van de lessenreeks vormen twee bezoeken aan Heden.

'Nieuwe Hollandse Meesters' voor de Johan de Witt Scholengroep, project op maat

Eind 2006 is begonnen met de ontwikkeling van het project Nieuwe Hollandse Meesters naar aanleiding van een verzoek van de kunstcoördinator van de Johan de Witt Scholengroep uit Den Haag. In samenwerking met de beeldend kunstenaars Anne Wellmer en Joost Nieuwenburg is een lessencyclus ontwikkeld waarbij parallellen worden gezocht tussen de Oude Hollandse Meesters (collectie uit het Mauritshuis) en de Nieuwe Hollandse Meesters (collectie Heden). Een groot deel van de vragen die de leerlingen moeten beantwoorden naar aanleiding van bestudering van de kunstwerken hebben als achterliggende gedachte: 'wat is typisch Hollands'. De pilot voor dit project eindigt begin maart 2008 en zal dan haar definitieve vorm krijgen waarbij het mogelijk kan worden voortgezet bij andere doelgroepen en meerdere scholen.

Sokkelplan, project op maat

Met het Haags Montessori Lyceum bestaat een lang samenwerkingsverband. In 2007 is rond de Beeldengalerij in het centrum van de stad (zie p. 49) een educatief programma ontwikkeld. Leerlingen konden een van de 'sokkelkunstwerken' uitkiezen en moesten vervolgens de kunstenaar interviewen. Belangrijk was te achterhalen wat de inspiratie en motivatie was van de betrokken kunstenaar. Vervolgens maakten de leerlingen zelf een tweedimensionaal kunstwerk en werden ansichtkaarten gemaakt waarop zowel het sokkelbeeld als de leerling werd afgebeeld.

Accent#2

1951 DHZW 2007

Een typisch onderwerp dat momenteel als fenomeen in veel Nederlandse steden geldt, is de herstructureringsopgave van de wederopbouw-wijk. De meeste huizen van net na de Tweede Wereldoorlog voldoen niet meer aan de hedendaagse wooneisen en die wijken kampen bovendien vaak met verloedering, leegstand of gettovorming. Deze wijken worden nu op grote schaal gesloopt en vervangen door nieuwbouw. In Den Haag vindt dit plaats in ZuidWest in de wijken Moerwijk, Morgenstond en Bouwlust. De drie grote Haagse corporaties (Staedion, Vestia en Haag Wonen) hebben alledrie bezit in deze wijk en hebben onder het motto 'Leef ruim!' een convenant gesloten met als doel de transformatie van Den Haag ZuidWest samen aan te pakken.

195
DHZ
200

Den Haag ZuidWest is een ruim opgezette, open en groene wijk naar ontwerp van de stedenbouwkundige Dudok en gebouwd met het elan en het idealisme van de wederopbouwperiode. Een grote wijk die zich kenmerkt door gemeenschappelijke binnentuinen, portiekwoningblokken en groene singels die samen een ruimtelijk ensemble vormen. De transformatie brengt natuurlijk fysieke veranderingen met zich mee, maar heeft ook sociale en culturele aspecten. Tot 2020 worden van de 30.000 woningen

16.000 huurwoningen gesloopt en vervangen door nieuwbouw (grotendeels koopwoningen). De bestaande collectieve ruimte wordt daarbij vaak opgeofferd aan privé ruimte wat veel gevolgen heeft voor de uitstraling van de wijk. Ook de vele kunstwerken die dankzij de procentageregeling in de wijk aanwezig zijn, dreigen opgeofferd te worden. Deze drie aspecten waren aanleiding voor verschillende activiteiten op het gebied van beeldende kunst en architectuur die onder de noemer '1951 DHZW 2007' plaatsvonden. Met Den Haag ZuidWest als aanleiding onderzoekt Stroom zowel de betekenis en toekomst van kunst in de openbare ruimte, als de toekomst van de met modernistische idealen vormgegeven wederopbouwwijken.

51
W
07

Toekomstig Erfgoed Installatie Marc Claeijs

Omdat in de jaren vijftig de procentageregeling werd geïntroduceerd, zijn juist bij de bouwwerken van de wederopbouw duidelijk de gevolgen te zien: bij vele gebouwen is kunst geïntegreerd op de gevel of bij portiek, maar ook binnen in gemeenschapsvoorzieningen is veel aandacht voor glas-in-lood, sgraffito's en andere artistieke ambachten die nu nauwelijks meer worden toegepast. Alle sporen en modes van het beleid op het gebied van kunst in de openbare ruimte in latere periodes zijn af te lezen in de wijk: werken in het kader van de BKR, autonome sculpturen, sociale projecten, tijdelijke projecten, etc.

De transformatie van ZuidWest werd ingeleid door diverse onderzoeken naar ruimtelijke kwaliteit, cultuurhistorische betekenis en stedenbouwkundige ontwikkelingsmogelijkheden. Een onderzoek naar de originele kunsttoepassingen bij de bebouwing van deze wijken was (nog) niet voorhanden. Dit heeft ertoe geleid dat in de afgelopen jaren verschillende kunstwerken bij de sloop van woningen en scholen zijn verdwenen. Om verder verlies van kunstwerken te voorkomen heeft de gemeente Den Haag aan architectuurhistoricus Wijnand Galema gevraagd een inventarisatie te maken van kunst aan de woningbouwcomplexen en scholen in Den Haag ZuidWest in de periode 1945 – 1970. Daar is vanuit Monumentenzorg een regeling aan verbonden die voorziet in subsidiëring van behoud of herplaatsing van de kunstwerken. Het Instituut Collectie Nederland (ICN) heeft dit plan landelijk op de agenda geplaatst en Den Haag en Stroom vervullen daarin een voorbeeldfunctie en functioneren als proeftuin.

De inventaris biedt een overzicht van in totaal 66 kunstwerken, gemaakt door 32 verschillende -voornamelijk Haagse - kunstenaars. Deze kunstwerken behoren tot de vaste onderdelen van de bebouwing en zijn nadrukkelijk in relatie met het architectonisch ontwerp vervaardigd. Den Haag ZuidWest vormt de kraamkamer voor het oeuvre van kunstenaars als Lotti van der Gaag, Ootje Oxenaar, Theo van der Nahmer en Rudy Rooijackers. Het merendeel van deze kunstopdrachten is voortgekomen uit de gemeentelijke percentage-regeling. De regeling had niet alleen als doel om de positie van kunstenaars na de oorlog te ondersteunen, maar ook om de gebouwde omgeving te verfraaien vaak door middel van kunstwerken met een educatieve, symbolische of religieuze betekenis. Bij de inventarisatie is aan alle kunstwerken een waardering toegekend op basis van de relatie met de architectuur, de intrinsieke kwaliteit van het werk, de betekenis voor het Haagse kunstklimaat en de zeldzaamheid van het werk. Met deze beoordeling wordt een aanzet gegeven tot aanbevelingen en oplossingen voor het behoud van deze werken in de toekomst.

Twee bijzondere tentoonstellingen werden direct onder de noemer '1951 DHZW 2007' gerealiseerd. De solotentoonstelling van de Schotse kunstenaar Toby Paterson vond plaats in het verlengde daarvan.

Toekomstig Erfgoed. Over het verleden en de toekomst van kunst in de openbare ruimte aan de hand van de wederopbouw-wijk Den Haag ZuidWest; een inventaris, Goede Werken, een museale blik, een toekomstvisie 14 januari t/m 11 februari 2007 **projectruimte Toussaintkade 55**

De presentatie had het karakter van een werkplaats en was opgebouwd uit vier delen in en rondom een functionele installatie van kunstenaar Marc Claeijs. Allereerst was er een compleet overzicht van alle kunstwerken die in Den Haag ZuidWest zijn gerealiseerd vanaf het moment van wederopbouw tot nu. Alle vormen kwamen aan bod; decoratieve reliëfs boven de portieken, keramieken tableau's op blinde muren, stalen kunstwerken op verloren pleinen, billboards, ontmoetingskunst bij bouwputten. De basis voor dit overzicht werd gevormd door de hierboven genoemde inventaris van kunsttoepassingen in Den Haag ZuidWest.

Dit overzicht werd geplaatst tegen de achtergrond van een reeks Goede Werken. Atelier Veldwerk (Rudy Lijters, Onno Dirker) startte het project 'Omringd door Goede Voorbeelden' als tegengif bij het cynisme dat de discussie over het nut en de waarde van kunst in de openbare ruimte zo vaak kenmerkt. Aan de specialisten Hans van den Ban (beeldend kunstenaar / adviseur Rijksbouwmeester), Tom van Gestel (adviseur SKOR), Lia Gieling (voormalig directeur de Paviljoens Almere, freelance curator / adviseur), Govert Grosfeld (adviseur SKOR), Tanja Karreman (adviseur Rijksbouwmeester), Arno van Roosmalen (directeur Stroom) en Jan Wijle (hoofd kunst in de openbare ruimte Stroom) werd gevraagd om een selectie te maken van naoorlogse kunstwerken in de openbare ruimte in Nederland die voor hen een onomstotelijke kwaliteit en voorbeeldig belang hebben.

Ingekomen Stukken Overzicht

Ten derde werd vanuit een museale benadering een tentoonstelling gemaakt van kunstwerken uit Den Haag ZuidWest op basis van het idee dat de 'collectie Den Haag ZuidWest' als een tamelijk volledige afspiegeling van 50 jaar kunst in de openbare ruimte opgevat zou kunnen worden. Tenslotte

vormden deze presentaties aanleiding en een entourage voor reflectie en voor een blik in de toekomst: er werden expertmeetings, bijeenkomsten, workshops georganiseerd en aan kunstenaars Sabrina Lindemann en Sjaak Langenberg, en filosofen/architecten BAVO werd gevraagd een essay te schrijven over de toekomst van kunst in de openbare ruimte (zie p. 44).

Ingekomen Stukken/Den Haag ZuidWest **14 januari t/m 11 februari 2007 Hogewal 1 – 9**

Stroom Den Haag houdt iedere twee jaar onder de titel 'Ingekomen Stukken' een presentatie van voorstellen en documentatie die kunstenaars insturen naar aanleiding van een publieke oproep. Vanuit de casus Den Haag ZuidWest en met een gerichtheid op wederopbouwijken werd de vierde editie van dit inmiddels bekende

presentatie-format verbijzonderd. De presentatie vormde een rijke bron aan actuele informatie over kunstwerken en -toepassingen in de openbare ruimte. Tegelijkertijd bood het een platform waarbij geïnteresseerden, potentiële opdrachtgevers en kunstenaars van gedachten konden wisselen over de rol die beeldende kunst kan spelen bij de herstructurering van een dergelijke wijk.

Generosity Toby Paterson *2 april t/m* *17 juni 2007* Hogewal 1 – 9

De Britse kunstenaar Toby Paterson (1974, Glasgow) heeft een sterke fascinatie voor het modernisme in schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur, en met name voor de ideologie die eraan ten grondslag ligt. Het ideaal van een maakbare samenleving vertaalde zich ten aanzien van de sociale woningbouw in een nadruk op efficiëntie, welzijn, aandacht voor openbare ruimte, zuiverheid. Toby Paterson richt zich veelal op de vaak verloederde modernistische architectuur die gaandeweg uit het stadsbeeld verdwijnt als gevolg van planning en ontwerpprocessen. Hij verbeeldt elementen daaruit op een zo verstilde, gedistingeerde en esthetische manier dat de schoonheid ervan teruggewonnen wordt. Impliciet worden daarmee de verloren idealen zichtbaar gemaakt en gewogen.

Na een intensieve periode van onderzoek en analyse in Den Haag kwam hij voor zijn tentoonstelling bij Stroom met louter nieuw werk. Hij heeft zich daarbij in het bijzonder laten inspireren door de wederopbouwwijk Den Haag ZuidWest, het door Carel Weeber ontworpen complex de Zwarte Madonna, en het gebouw van het Ministerie van Financiën. Alle drie waren betrokken in een ingrijpend proces van transformatie. Paterson toonde schilderijen, werken op perspex, sculpturen en fotowerken.

Toby Paterson, die lange tijd als fervent skateboarder de stedelijke ruimte verkende, geldt als een van de meest toonaangevende Britse kunstenaars van dit moment. Het toonaangevende Britse tijdschrift Frieze riep 'Generosity' van Toby Paterson uit tot beste solotentoonstelling van het jaar.

Presentaties

De Zwarte Madonna van architect Carel Weeber in de InLoop/EnTry *mei/juni 2007*
SeARCH en Van Sambeek & Van Veen architecten in de InLoop/EnTry *maart/april 2007*

Activiteiten

Film 'Die Architecten' *24 januari 2007*

In deze speelfilm (DDR 1989/1990, regie Peter Kahane) wil een jonge idealistische architect de woningbouw in de laatste jaren van het communistisch bewind in de DDR veranderen. De film geeft een kritische blik op de architectuurwereld in de jaren van het communisme. Daarnaast is het een keiharde film over stuk gemaakte dromen en de ruïnes van het leven. De architect als metaforisch bouwer van de ruimten en mogelijkheden om als mens te leven.

Stroom Travel 'Beeldende kunst in Den Haag ZuidWest' o.l.v. **Wijnand Galema**
27 januari 2007

Deze Travel voerde langs een aantal bijzondere kunstwerken en had bovendien tot doel het debat te initiëren over het belang en het behoud van deze werken. Behalve Wijnand Galema waren er verschillende gastsprekers, waaronder Frans van Burkom (Instituut Collectie Nederland), Anita Blom (Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten) en Gertjan Giele (projectleider DSO Den Haag ZuidWest) die een toelichting gaven op de thematiek rond de totstandkoming en betekenis van de kunstwerken.

Debat 'Is er toekomst voor kunst in de openbare ruimte?' m.m.v. **BAVO, Sjaak Langenberg, Sabrina Lindemann o.l.v. Chris Keulemans** *7 februari 2007*

In het kader van de tentoonstelling 'Toekomstig Erfgoed' hebben drie deskundigen in opdracht van Stroom een essay geschreven waarin zij hun persoonlijke visie op de toekomst van kunst in de openbare ruimte schetsten. Deze drie uiteenlopende visies vormden de basis voor een debat. De essays waren tijdens het debat verkrijgbaar en tevens te downloaden. BAVO noemt de renovatie van wijken als Den Haag ZuidWest een 'socio-economische zuivering' en betreurt dat bepaalde kunstenaars, ondanks hun sociaal bewogen en interactieve wijkprojecten, dit proces als een onbetwistbaar gegeven accepteren. Sabrina Lindemann is een van die kunstenaars en ziet juist mogelijkheden om vanuit de kunst ruimte te creëren om processen in gang te zetten die onverwachte impulsen kunnen geven aan een gebied of gemeenschap. Sjaak Langenberg schrijft de vraag liever met een nieuw werk te beantwoorden, want in elke situatie krijgt het begrip en zijn kunstenaarschap een andere betekenis. De richtingensrijd is zinloos, er zijn goede projecten en slechte projecten, met en zonder bewoners.

Debat 'Nieuwe woonidealen in oude wijken' *25 april 2007*

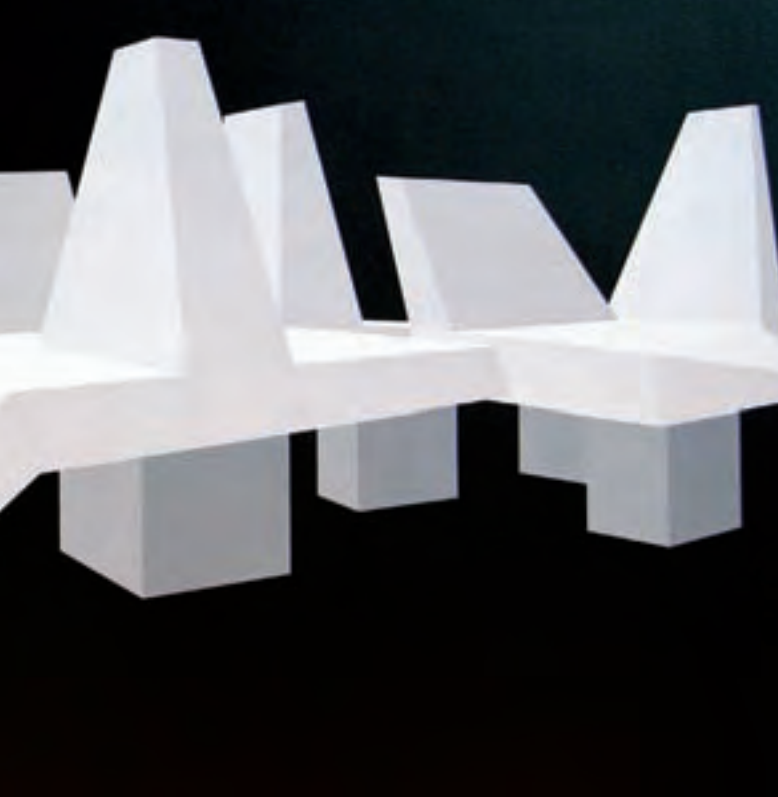
Gesprek n.a.v. woningbouwproject Erasmuspark in Den Haag ZuidWest van Van Sambeek & Van Veen architecten met Erna van Sambeek, Annius Hoornstra (directeur Haag Wonen), Gertjan Giele (DSO gemeente Den Haag), Arno van der Mark (oprichter crossdisciplinair bureau DRFTWD) en Willemijn Lofvers (architect),

o.l.v. Paul Meurs (hoogleraar Restauratie, faculteit Bouwkunde TU Delft en directeur van Urban Fabric).

Vorm geven aan de transformatie van de wederopbouwwijk vereist van architecten, maar ook van corporaties en gemeenten, een visie op de maatschappij van nu en de toekomst, een idee over wonen en samenleven, over privé en openbaar, oog voor de diversiteit van bewoners, een notie van duurzaamheid ten aanzien van het nieuw ge-

bouwde en respect voor het bestaande. Kortom, hoe transformeer je de bestaande wijk, woningen

Generosity Toby Paterson

en openbare ruimte in een vorm en structuur die past bij deze tijd? Deze elementen vormden de ingrediënten voor een debat naar aanleiding van het woningbouwproject Erasmuspark in Den Haag ZuidWest van Van Sambeek & Van Veen architecten in opdracht van woningbouwcorporatie Haag Wonen.

Generosity Ministerie van Financiën

Filmpresentatie en gesprek 'Dwars. De erfenis van architect Carel Weeber' en de sloop van de Zwarte Madonna 5 juni 2007

Het door Carel Weeber ontworpen en veelbesproken complex de Zwarte Madonna, een van de architectonische 'hoofdpijndossiers' van Den Haag, werd vanaf 6 juni gesloopt om o.a. plaats te maken voor twee ministeries. De actualiteit rondom de Zwarte Madonna en de tentoonstelling 'Generosity' van de Britse kunstenaar Toby Paterson vormden de achtergrond voor de feestelijke presentatie van de film 'Dwars. De erfenis van architect Carel Weeber'. In een direct gesprek met filmmaker Remy Vlek liet Weeber, thans woonachtig in Curaçao, zich vervolgens nog eenmaal uit over zijn Zwarte Madonna.

Spin-off

Bijeenkomsten van Instituut Collectie Nederland, Public Club en Atelier Veldwerk in het speciaal daartoe gecreëerde paviljoen in de tentoonstelling 'Toekomstig Erfgoed'.

'Toekomstig Erfgoed – bewaren of niet?', gastauteurs Bram Esser en Jan Wijle in het tijdschrift 'Cr' (1, 2007), voor conservatoren en restauratoren, *april 2007*.

Presentatie inventaris Den Haag ZuidWest tijdens Bijlmer Nite, Gebouw Florijn 42, Amsterdam Zuid Oost, project door Curatorial Training Program De Appel, *18 april 2007*.

ICN-themadag Monumentale Wandkunst, Amsterdam. Jan Wijle was dagvoorzitter. Den Haag ZuidWest was o.m. thema van gesprek/lezing/referentie. Doel van de bijeenkomst was om betrokken organisaties op te roepen lokale inventarisaties op te sporen zodat er

een landelijk overzicht mogelijk wordt. De website www.wederopbouwkunst.nl werd bij deze gelegenheid als proef gelanceerd, *24 mei 2007*.

Organisatie openbaar gesprek over actuele architectuur in Den Haag ZuidWest in opdracht van 'Leef Ruim' (woningbouwcorporaties Vestia, Haag Wonen, Staedion), Informatiecentrum Leyweg, Den Haag. De transitie van Den Haag ZuidWest is in volle gang en de eerste resultaten zijn inmiddels zichtbaar. Met nog een groot aantal jaren voor de boeg, wilden de drie woningbouwcorporaties Vestia, Haag Wonen en Staedion een moment stilstaan om de gerealiseerde architectuur kritisch te evalueren en daaruit lessen te trekken voor het vervolg. Centraal in het gesprek stond de zoektocht van architecten en ontwikkelaars naar een moderne vormtaal die past bij ZuidWest. Daarbij speelt steeds het spanningsveld tussen de gemeentelijke structuurvisie, de individuele en gefaseerde invulling door de architecten en de wensen en ambities van de corporaties. Deze spanning doet zich onder meer voor bij de keuze voor een openbare, collectieve en/of private ruimte. Naast de vraag of de kwaliteit van de architectuur hoog genoeg is, is een tweede belangrijke vraag of de structuurvisie een goede inhoudelijke leidraad en stimulans is voor ontwikkeling en experiment of dat het

een te dwingend keurslijf is. Onder leiding van Bert van Meggelen spraken Pierre Gautier (lid Welstand, architect van Drentse Hoek in ZuidWest), Annius Hoornstra (directeur vastgoed en ontwikkeling Haag Wonen) en Wouter Vanstiphout (Crimson Architectural Historians) met elkaar en de aanwezige genodigden. Een van de conclusies was dat Den Haag ZuidWest rijp is voor een visie-update, zowel op het vlak van de stedenbouw en typologie, als op het vlak van het beleid, *10 juli 2007*.

Presentatie van de 'Zwarte Madonna werken' van Toby Paterson door het Modern Institute (Glasgow) op de Frieze Art Fair, London, *september 2007*.

Presentatie van diverse werken van Toby Paterson uit 'Generosity' in een herschikking voor de expositie 'Language of Vision', MIMA, Middlesborough, *november 2007*.

Projecten in de Openbare Ruimte

Het jaar 2007 stond in het teken van twee fundamentele kwesties. In het project '1951 DHZW 2007' werd aan de hand van de casus Den Haag ZuidWest het beleid voor kunst in de openbare ruimte aan een kritische blik onderworpen. Centraal stond de fundamentele en vrij academische vraag 'of de cirkel niet rond is' en 'alles aan de orde is geweest bij kunst in de openbare ruimte'. En, als dat al zo is, 'of dat

Tantratrijn Rob Birza

juist enorme vrijheid geeft, of dat we een tijdperk moeten afsluiten'. Hoewel er natuurlijk geen sluitende antwoorden te formuleren zijn is toch een aanzet gemaakt met een toekomstvisie op het onderwerp. Daarbij neemt het vitaliseren van de bestaande 'collectie' in belangrijkheid toe en is er opnieuw behoefte aan kunstprojecten die vanuit de kunst worden geformuleerd. De tweede kwestie is de zoektocht naar het tussengebied van beeldende kunst en architectuur. Eigenlijk die tussen kunst in de openbare ruimte en stedenbouw zoals al jaren onderwerp voor onderzoek bij Stroom: de stedelijke omgeving in de breedste zin van het woord en dus te benaderen vanuit tal van disciplines, gekoppeld aan thema's of gebieden in de stad. Als zogenaamde 'Stroom Spots' kwamen Den Haag ZuidWest en Scheveningen in 2007 nadrukkelijk onder de aandacht. Niet alleen als specifieke wijk in de stad, maar ook als fenomenen van resp. de wederopbouw en de transformatie van stedelijke gebieden.

Een thema dat zich aandienende en enorme respons kreeg was 'duurzaamheid'. De tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure' kreeg veel aandacht van een overwegend jong publiek en haakte onmiskenbaar in op issues die nu spelen. Termen als 'cradle to cradle', 'lightness' en 'hergebruik' zijn niet meer weg te denken in het debat over duurzaam bouwen en zullen in alle aspecten van stedelijkheid hun stempel drukken.

Naast doorlopende kunstprojecten als de Beeldengalerij en Fiets&Stal, was Stroom ook in 2007 actief als adviseur bij de Haagse vinex-locaties en kunstprojecten bij scholen. Ze nam een spilpositie in bij de totstandkoming van het Internationaal Monument voor de Slachtoffers van Chemische Wapens van Voebe de Gruyter en bij andere nieuwe monumenten. Bij het Vredespaleis werd in januari het werk 'The World in 2007' van Irene Fortuyn in het nieuwbouwgedeelte opgeleverd en later in het jaar 'Witness' van Henk Visch in de tuin van het Vredespaleis.

Het Haags architectuurplatform is in 2007 op voortvarende wijze doorgegaan met haar activiteiten. Op basis van een uitgebreide evaluatie heeft de Gemeente Den Haag het besluit genomen om de steun aan het platform structureel te continueren.

De Beeldengalerij

De Beeldengalerij – ook bekend als het Sokkelplan – kreeg in 2007 de kans zich te tonen zoals het bij benadering is bedoeld: twee lange lijnen (Spui en Grote Marktstraat) in het centrum waarop inmiddels 28 van de uiteindelijk 40 bedoelde beelden staan. Alleen bij het nieuwbouwcomplex Spuihof is de lijn tijdelijk onderbroken met vijf sokkels die volgens planning begin 2008 terugkeren.

De toenemende appreciatie voor de Beeldengalerij (van Haagse scholen, maar ook van buitenlandse geïnteresseerden) heeft er mede toe geleid dat Stroom er in 2007 een informatief boekje over heeft gepubliceerd. Redacteur Sandra Spijkerman bracht teksten van diverse auteurs bijeen in een krachtige vormgeving van Studio Renate Boere. De publicatie verscheen ter gelegenheid van het afscheid van Nico Zwart als coördinator Kunst in de Openbare Ruimte bij Stroom, die het plan vanaf de start heeft begeleid.

Dit jaar werden twee nieuwe beelden toegevoegd aan de galerij – een aluminium beeld zonder titel van Jos Kruit en het beeld 'Tantratrijn' van Rob Birza – en werden er twee opdrachten van resp. André van de Wijdeven en Christien Rijnsdorp in uitvoering gegeven na goedkeuring van het schetsontwerp.

Fiets&Stal

In het kader van Fiets&Stal werden in 2000 twaalf kunstenaars, vormgevers en architecten uit binnen- en buitenland uitgenodigd om bewakingshuisjes te ontwerpen voor fietsenstallingen in Den Haag. Aanleiding was het huisje dat Frank Halmans in 1998 voor de Biesieklette-stalling aan het Buitenhof ontwierp. Fiets&Stal is een lange termijnproject dat tot stand komt in een constructieve samenwerking tussen Stroom, de gemeente Den Haag en de stichting Biesieklette. Er ligt een gecompliceerd programma van eisen en er zijn verschillende locaties beschikbaar. In het ontwerp houden de kunstenaars vanzelfsprekend rekening met de condities van 'hun' plek, maar brengen daarin ontegenzeggelijk hun eigen signatuur naar voren. Dit heeft als gevolg dat de ontwerpen variëren van een sobere container tot een science fiction-achtig bouwwerk.

In 2007 kwam de realisatie van het laatste bewakingshuisje uit de reeks naderbij middels het 'groene licht' voor de bewakingsunit op de Prinsengracht van de Amerikaanse kunstenaar Dan Graham. De oplevering is gepland in het voorjaar van 2008. Enkele verschuivingen van bestaande stallingen vonden wel in 2007 plaats, waardoor het eerste Fiets&Stal huisje van Frank Halmans weer helemaal kon worden opgeknapt en geplaatst werd op de Grote Markt.

Hemels Gewelf van James Turrell

In de duinen van Den Haag waar het licht zo tastbaar aanwezig kan zijn, heeft de Amerikaanse kunstenaar James Turrell elf jaar geleden een plek gemaakt om naar de lucht te kijken: 'Hemels Gewelf' in Kijkduin. Door de vele bezoekers, maar vooral ook door natuurlijke omstandigheden is de streng geometrische vorm uit de kunstmatige duinkom verdwenen. Reden voor Stroom om zich de afgelopen jaren in te zetten voor fondsenwerving voor de restauratie van dit internationaal belangrijke werk. Met de financiële toezeggingen van de Gemeente Den Haag, het Prins Bernhard Cultuurfonds, Fonds 1818 en de Gravin van Bylandt Stichting wordt het belang van dit kunstwerk onderkend. De restauratie van het Hemels Gewelf zal worden gestart in februari 2008, waarbij de heropening begin juni 2008 samenvalt met de opening van Den Haag Sculptuur, dat dit keer aan Amerikaanse kunstenaars is gewijd.

Beheer en behoud

Was bij de bestaande beelden het zorgelijke dossier over beheer en onderhoud altijd de leidraad, nu is daar een meer beleidsmatig aspect aan toegevoegd. De inmiddels landelijk gevoerde discussie over 'wederopbouwkunst' geeft aan dat het noodzakelijk wordt criteria te formuleren om een goede afweging te kunnen maken over wat er behouden moet worden. Daartoe moet eerst worden geïnventariseerd ('weten wat er is') om vanuit een overzicht een zgn. waardestellend kader op te stellen. De betekenis van bestaande kunst in de openbare ruimte wordt naast een kunsthistorische benadering ook door een maatschappelijke waardestelling bepaald. Lokale en landelijke invalshoeken moeten elkaar hierin aanvullen (www.wederopbouwkunst.nl). Deze hele discussie leidt er toe dat nagedacht wordt over het 're-vitaliseren' van bestaande kunstwerken. Naast restauratie, herplaatsing en opnieuw publiek maken zijn er interessante voorbeelden van kunstenaars die bestaande kunstwerken van een nieuwe artistieke laag voorzien, zoals bijv. 'De Zuil van Lely' (Lelystad) door Hans van Houwelingen.

Stroom als adviseur

Voebe de Gruyter, OPCW

Op 9 mei werd door koningin Beatrix het monument onthuld dat is opgericht ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de OPCW (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons). Het staat in de Internationale Zone tussen het Joegoslavië Tribunaal en het Vredespaleis, tussen het World Forum Convention Center en het Gemeentemuseum Den Haag. In dit toekomstige park naar ontwerp van DS landschapsarchitecten is de oorspronkelijke duinvegetatie het uitgangspunt. Een cirkel met een diameter van 25 meter is ingericht met hoge grassen, platen natuursteen en keitjes en biedt plaats aan het monument.

Het monument naar een concept van kunstenaar Voebe de Gruyter bestaat uit drie bomen: een levende boom van 8 meter hoog die CO₂ neemt en zuurstof geeft; een zonnecelboom die licht absorbeert en energie geeft aan een webcam; een virtuele boom (www.thismeldingtree.org) die dag en nacht het monument zichtbaar maakt en groeit door de sporen van bezoekers

In de bestrating is een tekst opgenomen in de zes talen van de OPCW – Engels, Arabisch, Russisch, Spaans, Frans, Chinees en ook in het Nederlands – die luidt: 'Deze samenstellende boom bevindt zich in vaste toestand, onder het vriespunt. Door lichtdeeltjes uit jouw blik kan hij ontdooien, er deels mee versmelten.'

Onder de titel 'Traag Licht' organiseerde Stroom op 23 mei 2007 een avond over beeldende kunst, filosofie en wetenschap waarbij de kunstenaar tevens in gesprek trad met journalist/ filosofe Anna Luyten, filosoof Rob van Gerwen en lichtwetenschapper Kobus Kuipers (zie p. 31).

Henk Visch en Irene Fortuyn, Vredespaleis

De Carnegie Stichting, eigenaar van het Vredespaleis, wilde na een recente uitbreiding zowel buiten als binnen het gebouw een nieuw kunstwerk realiseren. Stroom adviseerde in deze en na een selectieprocedure zijn opdrachten verleend aan Irene Fortuyn (binnen) en Henk Visch (buiten). Irene Fortuyn ontwierp een kunstwerk voor de toegangswand naar de conferentiezaal waarop alle landen staan afgebeeld onder de titel 'The World in 2007' in bronzen letters. Het ontwerp van Henk Visch stelt een metershoge zwarte kat voor (genaamd 'Witness') en staat op een monumentale plaats in de tuin van het Vredespaleis. Oplevering vond in 2007 plaats.

Jan Kleingeld, Hoofdkwartier van Politie Haaglanden

Ter gelegenheid van het Internationaal Politie Congres (juni 2007) heeft de Nederlandse Politieacademie in Den Haag het initiatief genomen om een herdenkingsmonument te plaatsen. Het motto 'on the road to peace' benadrukt de vreedstichtende rol van de politie en het profiel van Den Haag als stad van recht en vrede. De opdracht aan Jan Kleingeld, grafisch ontwerper en kunstenaar uit Leiden, resulteerde in een ontwerp voor een lange zitbank van staal en hout waarin woorden zijn gefreesd die 's avonds van binnen uit zijn verlicht. De tekst is een combinatie van de frase 'on the road to' in de zes talen die Interpol hanteert, met de woorden 'police', 'peace', en 'justice'. De bank werd geplaatst aan de voorzijde van het Hoofdkwartier van Politie Haaglanden dat zich vlakbij het Vredespaleis bevindt.

Weimarstraat

In het jaarverslag van 2006 werd melding gemaakt van een mogelijke opdracht in de Weimarstraat, waarvoor, na een onheldere procedure buiten Stroom om, uiteinde-

Internationaal Monument voor de Slachtoffers van Chemische Wapens Voebe de Gruyter

lijk twee kunstenaars waren uitgenodigd tot het maken van een schetsontwerp. Na inlevering ervan werd met een kleine meerderheid gekozen voor het ontwerp van kunstenaarsduo KapteinRoodnat. Zowel vanuit de bevolking als door de kunstenaar die niet was verkozen werd bezwaar aangetekend en werd geconstateerd dat er onvoldoende draagvlak was voor een herkenningspunt in de straat zoals gedacht. Alle betrokkenen zijn de dupe geworden van de gevolgde – en weinig transparante – procedure en eens te meer is duidelijk dat goed opdrachtgeverschap en heldere afspraken voorwaarden zijn voor een succesvolle kunstopdracht.

Vinexlocatie Leidschenveen

In deelgebied Dijken van vinexlocatie Leidschenveen wordt goedge maakt wat in de andere delen van deze wijk niet gelukt is: kunst in de openbare ruimte.

De Vriend Joep van Lieshout

Leidschenveen is pas bij Den Haag gekomen nadat er al een groot deel was ontwikkeld en pas in een laat stadium werd er besloten geld voor kunst beschikbaar te stellen. Stroom werd gevraagd in deze te adviseren. Naar verwachting worden in de periode 2008 tot 2014 twee kunstwerken gerealiseerd. Het ene werk is van Dennis Lohuis/ Laurens Kolks (een beeld in de vorm van een archetype kerkje op een terp) en zal een markering voor de wijk vormen. De andere opdracht is voor Albert Goederond/Patty Struik (LaSalle). Hun voorstel bestaat uit zeven delen, verspreid over de wijk.

Vinexlocatie Wateringse Veld

De projecten in Wateringse Veld groeien mee met de wijk. Met name het 'bomenmuseum' van Herman de Vries zal pas af zijn als de wijk dat ook is. Inmiddels is er wel een 'Bomengids' gemaakt, een soort catalogus van de bomencollecties die er nu zijn in Wateringse Veld. Het boek is niet door de kunstenaar gemaakt die wegens gezondheidsredenen de continuering van zijn werkzaamheden voor Wateringse Veld over moest laten aan de Ontwikkelings Combinatie Wateringse Veld, onder begeleiding van Stroom. De watertafels van Eric de Lyon en het verlichtingsplan van Reinier Tweebeke zijn al eerder afgerond; de teksten van Marian Schoenmakers in de vlonders en op de muren in het Hoge Veld zijn deels gerealiseerd en zullen in 2008 worden afgerond. Q. S. Serafijn is, nadat de samenwerking met de HTM over de koppeling van het openbaar vervoer en kunst strandde, gevraagd

een geheel nieuw ontwerp te maken dat in Hoge Veld gestalte kan krijgen.

Voor het deelgebied Tuinen zijn drie kunstenaars gevraagd om de bruggen en dammen te voorzien van keramieken ornamenten, geïnspireerd op groente en fruit. Het Wateringse Veld was immers een belangrijk kassengebied waar veel groente en fruit werd verbouwd. De ontwerpen zijn van Dora Dolz, Tejo Philips en Wietske van Leeuwen. De oplevering is voorzien in 2009/2010.

Vinexlocatie Ypenburg

In 2007 is de eerste zwerm kunstwerken op Ypenburg neergestreken: acht werken in oplage die in serie verwant aan elkaar zijn met een totaal van ruim 200 stuks. Bewoners konden een keus maken uit kunstwerken die aan het huis bevestigd werden op een plek die zichtbaar is vanaf de openbare weg. De werken zijn onlosmakelijk onderdeel van het huis en worden bij verkoop mee verkocht. De deelnemende kunstenaars zijn: Arja van der Berg die een hoekornament maakte: 'de Meermin in de velden'; Ingrid Mol die verschillende vogelkoppen ontwierp die samen deel uitmaken van een vrolijk verhaal dat ook in boekvorm aanwezig is; de 'slappe zwanen' van Douwe Halbertsma; de twee beelden 'leiden en volgen' van Theo Schepens; Tom Claassen introduceerde een klein zeer aanwezig beestje 'Ypje'; Jeroen Allart maakte een serie emaille borden met vogels; en Bert van Ommen een emaille 'open raam'. Het meest a-typische werk is 'heklucht' van collectief HiMom (Krijn Christiaansen en Jeroen Bruls).

Vanwege het succes is besloten een tweede zwerm kunstwerken te laten volgen die november 2007 gelanceerd werd d.m.v. een plattegrond als bijlage van het Ypenburgse glossy magazine 'De Vrijbouter'.

Kunst bij scholen

Door de gemeente Den Haag wordt bij de nieuwbouw van scholen in het kader van de percentageregeling een bedrag beschikbaar gesteld voor kunstopdrachten. Stroom bemiddelt, adviseert, doet suggesties voor kunstenaars en begeleidt de projecten. Wanneer de kwaliteitseisen en de verwachte omvang van het kunstproject dit verlangen, wordt door het schoolbestuur in overleg met de opdrachtgever en de kunstenaar, extra financiering gezocht. Op basis van de kwaliteit van de projectvoorstellen is tot nu toe enkele malen subsidie toegekend, met name door de Mondriaan Stichting.

In 2007 werden de volgende projecten opgeleverd:

Fons Schiedon i.s.m. Tessa Kuyvenhoven, Hofstad Heldring, Morsestraat 1

De kantine van de VMBO kreeg een complete 'make-over' met kleur, licht en grafische ingrepen van Fons Schiedon in samenwerking met Tessa Kuyvenhoven (meubelontwerp). Daarnaast werden op het schoolplein polyester zitblokken geplaatst die in kleur en vorm refereren aan de zitzakken in de kantine.

Joep van Lieshout, Montessori Leidschenveen, Cicerostraat 1

Atelier van Lieshout plaatste op een cirkelvormig grasveldje op het schoolplein een blauw polyester sculptuur getiteld 'De Vriend'. Het beeld heeft knipperende lichtjes in zijn hoofd; kinderen kunnen bij hun vriend terecht voor positieve energie.

Jens Pfeifer, Basisschool De Grote Beer, Guntersteinweg 602

Basisschool De Grote Beer is een stadsschool grenzend aan een bos. Het kunstwerk – een groep van zes polyester herten – op het dak van de gymzaal benadrukt de relatie van de school met de natuur. Bijbehorende publicatie 'Tante Kees, Jens Pfeifer' (zie p. 74).

Claus Wiersma en Guido Marsille, Transvaal College, Scheepersstraat 160

Het basisplan voor de twee pleinen bevat een aantal verplaatsbare objecten die op verschillende manieren te gebruiken zijn. Door de opstelling van de objecten wordt

het plein opgedeeld in verschillende 'territoria', wat belangrijk is voor het functioneren van het plein als verblijfsruimte. De objecten zijn te verplaatsen zodat ze steeds anders gebruikt kunnen worden: bijvoorbeeld als podium voor optredens, als tafels voor etentje of rommelmarkt, of als tribune voor een voorstelling.

ISH TV; audiovisueel platform, diverse kunstenaars, International School, Wijndaelderduin 1

Voor de International School werd een interne tv-studio/zender gebouwd die door leerlingen wordt ingevuld in samenwerking met kunstenaars en docenten, onder begeleiding van Stroom. ISH TV kan gezien worden als een audiovisueel platform voor creatieve uitingen van zowel kunstenaars als leerlingen; alle leeftijdsgroepen binnen de school kunnen participeren in het maken en bekijken van de programma's.

Het project ging in 2007 van start; er wordt vanuit een kleine studio geprogrammeerd en geëxperimenteerd door een vaste redactieraad. Het eerste kunstproject van Peter Westenberg werd in 2007 gepresenteerd; de officiële opening vindt plaats in 2008.

Stroom Travels

Stroom Travels worden begeleid en samengesteld door mensen met een bijzondere kijk op de stad. Dit resulteert in unieke reizen door Den Haag waarbij het publiek de stad – meestal in het weekend – vanuit een ongekende gezichtshoek kan bekijken en op een verrassende manier kan ervaren.

'Beeldende kunst in Den Haag ZuidWest' o.l.v. Wijnand Galema, In het kader van de tentoonstelling 'Toekomstig Erfgoed' 27 januari 2007

Zie Accent #2 '1951 DHZW 2007', p. 44

'Fouten, imperfecties en het onbedoelde' o.l.v. Bas Haring 21 april 2007

"Wat zou het toch mooi zijn als we de wereld konden beheersen, denken we. Plan- nen, controleren, vormgeven. Alsof de wereld zoals we die voorzien mooier is dan de onbedoelde wereld. Maar de charme zit 'm juist in de fouten die gemaakt worden. Vreemde imperfecties. Onbedoeld.", aldus Bas Haring. Hij denkt en vraagt, schrijft en spreekt. Op een heldere en prikkelende manier probeert hij wetenschap en filosofie betekenis te geven voor het leven. Dat doet hij door het schrijven van boeken, columns en het maken van TV-programma's. Bas Haring is hoogleraar aan de Universiteit Leiden waar hij de leerstoel 'publiek begrip van wetenschap' bekleedt.

'Information Aesthetics' o.l.v. Karin Mientjes en Aaron Koblin i.s.m. <TAG>

29 september 2007

Zie Accent #1 'After Neurath', p. 12

'Den Haag, archief van herinneringen' o.l.v. Cor Gout 16 december 2007

Zie tentoonstelling 'Eilandenrijk', p. 23

Haase Kunst an Kunsteinarts

De afdeling Subsidies, Documentatie & Ateliers (SD&A) voert het voorwaarden-scheppend beleid uit voor Haagse professioneel werkzame kunstenaars door middel van subsidieregelingen, een documentatiecentrum, atelierbeleid, het verstrekken van informatie en advies maar ook door het organiseren van stimulerende activiteiten. De samenhang en integratie tussen deze deeltaken wordt zoveel mogelijk bewerkstelligd om het voorwaarden-scheppend beleid ook zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij het kunstinhoudelijke en algemene beleid van Stroom.

Stond 2006 in het teken van vernieuwing, namelijk door de introductie van een nieuw subsidiestelsel, een publiekstoegankelijk documentatiecentrum en een nieuwe site – www.haagsekunstenaars.nl – het jaar 2007 stond in het teken van intensivering en optimalisering van deeltaken en het uitbouwen van stimulerende activiteiten. De stimulerende activiteiten, zoals atelierbezoeken en studiereizen, laten een grote diversiteit zien. Ze zijn toegesneden op behoeften en situaties en spelen veelal in op de actualiteit. In dit jaar zijn deze stimulerende activiteiten dan ook verder uitgebouwd o.a. door het organiseren van de Invest conferentie en de introductie van presentaties onder de noemer 'Ondertussen'.

Atelier van Rineke Kop

Subsidies

De subsidieregeling van Stroom gaat uit van de sterke aspecten en het grote potentieel van de Haagse kunstwereld en is opgebouwd uit drie onderdelen waarmee telkens een ander doel wordt nagestreefd. PRO-subsidies zijn bedoeld ter ondersteuning en versterking van het Haagse kunstklimaat. Zowel individuele beeldend kun-

stenaars als samenwerkingsverbanden en organisaties worden in de gelegenheid gesteld bijzondere projecten of activiteiten te realiseren. SPOT-subsidies vergroten de zichtbaarheid en presentatie van Haagse kunst en kunstenaars. De objectsubsidies zijn bedoeld om het bestand aan ateliers op kwalitatief niveau uit te breiden.

Atelier van Sis Jossip

PRO-subsidies

Er zijn vijf verschillende PRO-subsidies:

- Kunstprojecten; projecten, kunstwerken, publicaties
- Onderzoek; studiereizen en projecten waarin nieuwe richtingen m.b.t. eigen werk of in relatie tot andere disciplines of fundamenteel nieuwe (omgang met) materialen worden onderzocht
- Kunstenaarsinitiatieven; programmering- en uitwisselingsactiviteiten, gastatelierprogramma's
- Stroom Invest; startende kunstenaars in staat te stellen zich verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren aan de Haagse kunstwereld
- Stroom Premium; sterk geprofileerde subsidie voor kunstenaars op basis van kwaliteit van het actuele werk, waarbij wordt gekeken naar de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat

De adviescommissie PRO-subsidies beoordeelde in 2007 in totaal 162 aanvragen. Daarvan werden 63 subsidies toegekend. De adviescommissie PRO subsidies bestaat uit een pool van acht personen waaruit per vergadering een vijftal leden wordt opgeroepen mede op basis van specifieke expertise.

In dit jaar zijn er minder aanvragen voor PRO-subsidies binnengekomen dan in 2006; dit kwam vooral omdat er minder aanvragen voor onderzoek en de Stroom Premium zijn ingediend.

Zowel voor het indienen van een aanvraag als na ontvangst van het advies van de commissie kan een kunstenaar of organisatie een (advies)gesprek met Stroom aanvragen. Hiermee wordt voor de kunstenaar duidelijk wat van hem/haar wordt verwacht, informatie/duidelijkheid gegeven en inzicht verschaft over de diverse mogelijkheden van de subsidies. Ook conceptaanvragen kunnen voor advies worden voorgelegd. Deze adviezen zijn vooral bedoeld om de kwaliteit van de aanvragen te verhogen en daarmee de effectiviteit van de doelstelling van de subsidieregeling. Dit jaar werd veelvuldig een beroep gedaan op deze mogelijkheid. Ondanks dat deze advisering veel tijd kost, is wel zichtbaar dat het niveau van de aanvragen sterk wordt verbeterd.

Op basis van de ervaringen in 2007 zijn er in de nieuwe brochure enkele aanpassingen gedaan en is de tekst van PRO onderzoek geheel herzien dit om nog meer inzicht en duidelijkheid over deze subsidiemogelijkheid te geven.

Kunstprojecten (38)

- Stichting 8/King Kong Galerie, project Interactive Performance Festival
- Rachel Bacon, project 'Lost & Found: Homesick'
- Channa Boon, samenwerkingsproject 'Tryptic (short films about isolation)'
- Stichting Christus Triumfatorkerk, tentoonstellingsprogramma 2008
- Esther Didden, project 'Het Nieuwe Huren'
- Filmhuis Den Haag, installatie 'Danube Exodus – The Rippling Current of the River'
- Haagse Kunstkring, manifestatie '50 jaar Denneweg'
- Gerard Holthuis, filmproject 'Merapi (JOG)'
- Floris Kaayk, filmproject 'After the Great Flood'
- Platform Kanaal 0, tijdschrift 'Kanaal 0'
- Leo van der Kleij, fotoproject 'Den Haag Nightlife 1973 – 2007 / Tokyo Nightlife 2007'
- Welmer Keesmaat, uitgave Yvi Magazine (2e nummer)
- Jan Körbes, tentoonstellingsproject 'Extreme Crafts' in C.A.C. Vilnius (Lt)
- Eelco van der Lingen, manifestatie 'A Matter of Fact'
- Rozemarijn Lucassen, posterserie 'Zoem' voor Haags Straatnieuws
- Stichting Maldoror, werkbezoek in Nederland in kader van uitwisselingsproject met Suriname
- Wilma Marijnissen, multidisciplinair project 'Grondzaken'
- Navid Nuur, publicatie 'ETIOLATION I'
- Sara Nuytemans, Haags filmfestival in Yogyakarta (Indonesië)
- Denis Oudendijk, deelname aan biennale 'Estuaire' in Nantes (F)
- Antonis Pittas, project 'Untitled' (z.t.) voor Zaal 5 van Filmhuis Den Haag
- Henk van der Plas, publicatie 'BOEK'
- Stichting Polderlicht, manifestatie 'Polderlicht' editie 2007
- Pulchri Studio, groepstentoonstelling 'Het nieuwe verhaal – imaginaire figuratie'
- Sara Rajaei, samenwerkingsproject 'Tryptic (short films about isolation)'
- Zeger Reyers, deelname aan tentoonstelling 'Paul Thek in the Context of Today's Contemporary Art'
- De Satellietgroep, project 'Voorpost Zeedelijk'
- De Satellietgroep, tijdschrift S.Mag #1
- De Satellietgroep, tijdschrift S.Mag #2

- Jack Segbars, tentoonstellingsproject 'Rondom'
- Stichting SNAP, project 'Art & Tennisclub of Kaliningrad – Winterexpeditie'
- Renzo van Steenberg, Cabine Feeling
- Kees Verschuren, installatie 'Perspectief'
- De Vrije Academie, Studium Generale programma 'Under Control'
- Galerie West, tentoonstellingsproject 'www.vvork.com'
- Galerie West, tentoonstelling en publicatie 'Textura'
- Theater Zeebelt, samenwerkingsproject 'Common Ground' van Michiel Pijpe en Kenzo Kusuda
- Theater Zeebelt, samenwerkingsproject 'Wild Vlees' van Natascha Helmer en Kenneth Flak

Ondertussen Seekee Chung

Onderzoek (6)

- Martijn van Boven, filmproject 'The Morphology of Film'
- Mendel Hardeman, studiereis naar het Sertão-gebied in Brazilië
- Kees Koomen, onderzoek naar toepassing van video in eigen werk
- Ingrid Mol, onderzoek naar beeldenverering in Indonesië
- Zeger Reyers, onderzoek ten bate van project 'Aqua Boogie II'
- Robert-Jan Verhagen, onderzoek naar de toekomst van cultureel ondernemerschap

Ondertussen Leontine Lieferring

Kunstenaarsinitiatieven (9)

- 1646, programma najaar 2007
- Atelier als Supermedium, programma 2007
- Baracca, programma 2007
- Billytown, manifestatie Billytown 2007
- Stichting Haagse Rondgang, programma Hoogtij 2007
- OpTrek, programma Laboratorium Transformatieruimte
- Paparazzi, programma 2007
- <>TAG, programma najaar 2007
- Quartair, uitwisselingsproject 'Meeting Downhill'

Stroom Invest (7)

Met de Stroom Invest subsidie beoogt Stroom een bijdrage te leveren aan de verbetering van het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars en hen in hun ontwikkeling te ondersteunen. Om deze reden organiseert Stroom een aanvullend

programma van stimulerende activiteiten waarin reflectie op het werk, opbouwende kritiek en het uitbouwen van netwerken centraal staan. Zie ook stimulerende activiteiten, atelierbezoeken/investconferentie, p. 66

- Sarah Carlier
- Nico Feragnoli
- Matthijs Kiel
- Sarina Missot
- Joost Nieuwenburg
- Yvo van der Vat
- Sara Vrugt

Stroom Premium (3)

Kunstenaars die een Premium subsidie ontvingen hebben zich niet alleen met een aansprekend oeuvre bewezen, maar overtuigen door hun ontwikkelingspotentieel en de ambities die ze koesteren. Voor een werkelijke waardering van het werk van Haagse kunstenaars is het van groot belang dat het in een internationaal kader wordt geplaatst. Daarom organiseert Contemporary Art Centre in Vilnius, Litouwen, op initiatief van Stroom een tentoonstelling in het najaar van 2008, die wordt samengesteld door curator Virginija Januskeviciute (CAC), en verschijnt er een publicatie.

- Channa Boon
- Ton Schuttelaar
- Bram Vreven

SPOT-subsidies

Er zijn drie verschillende SPOT-subsidies:

- Individuele tentoonstellingen; bijdrage aan de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van eigen werk in binnen- en buitenland.
- Groepstentoonstellingen; aanvulling bij de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van werk van een aantal kunstenaars (minimaal zes) in binnen- en buitenland.
- Documentatie; bijdrage aan de kosten voor promotie van eigen werk, actualiseren van documentatie, vervaardigen van drukwerk, (re)construeren van een website of inschakelen van specialisten.

In 2007 werden er 349 SPOT-subsidies toegekend; waarvan 155 voor individuele tentoonstellingen, 19 voor groepstentoonstellingen en 175 voor documentatie. Van de 155 individuele tentoonstellingen die plaatsvonden waren er 43 in Den Haag, 42 in de rest van Nederland en 70 in het buitenland. Van de 42 in de rest van Nederland vonden er elf in grote steden plaats (vier in Amsterdam, drie in Rotterdam, vier in Leeuwarden). Van de exposities in het buitenland waren er 49 in Europa (waarvan veel Duitsland en Scandinavië), elf in Azië, zes in Amerika en vier in Afrika. De groepstentoonstellingen vonden, op twee na (Amsterdam, Göthenburg), allemaal in Den Haag plaats.

Van de 175 toekenningen voor documentatie waren er 31 voor een (digitale) camera, 61 voor de (re)constructie van een eigen website en 43 voor fotografie. Slechts weinigen besteden hun documentatiesubsidie voor het inschakelen van een specialist zoals tekstschrijvers (slechts zes aanvragen), adviseurs of critici (slechts één).

Objectsubsidies

De objectsubsidie is bedoeld om het bestand aan ateliers in Den Haag op kwalitatief niveau uit te breiden. Er zijn drie mogelijkheden waarop de subsidie kan worden aangewend:

- een bijdrage in de bouwkosten voor een permanente atelierruimte
- een bijdrage in de aankoop van een atelierwoning of atelierpand
- een bijdrage in de bouwkosten van een gastatelier / woning van kunstenaars-initiatieven

Dit jaar zijn er elf objectsubsidies verstrekt voor de verwerving van ateliers en atelierwoningen.

- Hofwijckplein 11 en 12 (atelierwoning)
- Scheveningseveer 19, unit 4 en 17 (ateliers)
- Akeleistraat 25/27 (atelierwoning)
- Lange Beestenmarkt (atelierwoning)

Scheepmakerstraat 37 (vijf ateliers en één atelierwoning)

- DCR, De Constant Rebecqueplein 20b (drie gastateliers, vier ateliers, twee starters-ateliers) toegekend in 2006, uitgevoerd in 2007

Documentatie

Documentatiecentrum

Stroom sheeft sinds een jaar een publiekstoegankelijk documentatiecentrum. De documentatie van ruim 900 Haagse beeldende kunstenaars, die als beroepsmatig erkend zijn, is zowel op papier (portfoliomappen) als virtueel (www.haagsekunstenaars.nl) te raadplegen.

Het documentatiebestand bij Stroom wordt regelmatig geraadpleegd door de medewerkers en adviseurs van Stroom in het geval van subsidieaanvragen en te verstrekken opdrachten. Maar ook potentiële opdrachtgevers, tentoonstellingsmakers, galeriehouders, kunstenaars en publiek weten hun weg goed te vinden en raadplegen het bestand om diverse redenen. Men kan in het documentatiecentrum terecht voor advies en specifieke zoekopdrachten. Elke week komen er dan ook wel één of meerdere van dergelijke verzoeken binnen. Het bestand bestaat uit honderden alfabetisch gerangschikte mappen met in iedere map een curriculum vitae van de kunstenaar, een beschrijving van het werk en een selectie van het werk (foto's, cd's, dvd's, kleine brochures e.d.).

Er is speciale aandacht en ruimte voor (nieuwe) kunstenaarspublicaties. Hier wordt over het algemeen veel interesse voor getoond.

Website www.haagsekunstenaars.nl

Het digitale documentatiebestand vergroot de zichtbaarheid van de Haagse kunstenaars. Behalve het zoeken naar Haagse kunstenaars en het inschrijven als kunstenaar, is het voor ingeschreven kunstenaars ook mogelijk om het eigen dossier online te actualiseren. Het digitale documentatiebestand sluit aan bij de landelijke website (www.kunstenaars.nu) waarin gegevens te vinden zijn van circa 6000 Nederlandse beeldend kunstenaars.

Daarnaast kent de website van Stroom een virtueel bulletinboard ten behoeve van de Haagse kunstenaars, waarop internationale aankondigingen, oproepen, prijsvragen, residencies, en dergelijke zijn vermeld van (kunst)instellingen.

Kunstenaarsbestand

Per 31 december 2007 stonden 920 beroepsmatig erkende kunstenaars ingeschreven; een toename van 24 in vergelijking met 2006.

Leeftijd	Aantal
20 – 30 jaar	128 (14%)
31 – 40 jaar	239 (26%)
41 – 50 jaar	199 (22%)
51 – 60 jaar	187 (20%)
61 – 65 jaar	75 (8%)
65 jaar en ouder	90 (10%)

Toetsing

Haagse kunstenaars die als professioneel zijn getoetst, kunnen een beroep doen op de subsidieregelingen en op atelierbemiddeling van Stroom. De Toetsingscommissie komt 3 x per jaar bijeen om degenen die zich nieuw bij Stroom hebben ingeschreven op professionaliteit te toetsen en erkende kunstenaars te hertoetsen. Zij doet dit aan de hand van de ingediende documentatie en informatie. Wie geen erkenning krijgt, kan op eigen verzoek na een jaar opnieuw worden getoetst. De erkenning als beroepsmatig beeldend kunstenaar geldt voor 5 jaar (maar kan in bepaalde gevallen ook korter zijn), voor academieverlaters 3 jaar. Toetsingscriteria worden gewogen in onderlinge samenhang: vakmanschap, kwaliteit en zeggingskracht van het werk, marktgerichte en publieke activiteiten, erkenning van het kunstenaarschap.

De Toetsingscommissie kwam in januari, mei en september 2007 bijeen voor hertoetsing en toetsing van nieuwe aanmeldingen.

- 300 werden beoordeeld op professionaliteit
- 215 van hen werden erkend (van wie 44 academieverlaters)
- 85 werden niet erkend / uitgeschreven
- 86 kunstenaars konden wegens ontbrekende informatie/ documentatie niet beoordeeld worden op professionaliteit

Het aantal nieuw ingeschreven academieverlaters is min of meer gelijk gebleven (46 in 2006, 44 in 2007). Echter het aantal nieuwe inschrijvingen is sterk toegenomen (37 in 2006, 93 in 2007). Wellicht heeft deze toename te maken met de mogelijkheid dat men zich dit jaar voor het eerst online kan inschrijven.

Atelier Transvaal

Ateliers

Atelierbestand

In 2007 is een lichte stijging in het aantal permanente ateliers te zien. Daarnaast is er veel tijdelijke werkruimte verworven in het voormalige KPN gebouw aan de Binckhorstlaan. De behoefte aan atelierwoningen blijft onder de kunstenaars onverminderd groot, evenals de noodzakelijke tijdelijke atelierruimte voor zowel starters als voor kunstenaars die al langer hun beroep uitoefenen. Een groot deel van de kunste-

naars in Den Haag zal blijvend op deze tijdelijke en dus goedkope atelierruimte zijn aangewezen vanwege hun inkomenspositie.

Het atelierbestand bestond in 2007 uit:

- 326 permanente ateliers, waaronder 70 atelierwoningen
- 120 tijdelijke ateliers
- 56 tijdelijke woon/werkplekken (Transvaal/Zeeheldenkwartier)

Atelierbemiddeling

Op de atelierwachlijst staan op dit moment 208 kunstenaars ingeschreven, waarvan 125 kunstenaars aangeven geen of een tijdelijk atelier te hebben. 83 kunstenaars op de wachtlijst hebben een permanent atelier maar zoeken iets anders of blijven 'voor de zekerheid' op de lijst staan.

79 kunstenaars geven aan (ook) een tijdelijk atelier te willen. 115 zijn op zoek naar een atelierwoning. De ruimtevraag is naar schatting 7700 m².

De wachtlijst wordt periodiek opgeschoond; de laatste keer was dat eind 2006. Begin 2008 zal aan de hand van een beknopte enquête de wachtlijst opnieuw worden geactualiseerd.

In 2007 is er in totaal 132 keer door Stroom bemiddeld bij de toewijzing van atelierruimte. Er is bemiddeld voor permanente ruimte (38 x), tijdelijke ruimte in Transvaal (50 x) en andere tijdelijke panden (33 x). Er zijn elf objectsubsidies toegekend voor de verwerving van ateliers en atelierwoningen.

In goede samenwerking met woningcorporatie Vestia is 1200 m² tijdelijk beschikbaar gekomen in het voormalige KPN gebouw aan de Binckhorstlaan. De 1200 m² op de derde verdieping van het gebouw is onderverdeeld in 19 units in grootte variërend van 25 tot 178 m². De ateliers zijn van een heel goede prijs/kwaliteitverhouding en hebben bijna allemaal een adembenemend uitzicht op de stad. Er zijn voor deze nieuwe ateliers in eerste instantie jaarcontracten afgesloten, maar de verwachting is dat het gebouw een aantal jaren beschikbaar zal zijn voor o.a. kunstenaars.

Het is niet alleen belangrijk dat individuele kunstenaars goede werkruimtes verwerven maar ook dat de groepsinitiatieven vanuit het kunstenveld worden gefaciliteerd. Zo worden de door organisaties, vaak

kunstenaarsinitiatieven, in gebruik genomen ruimtes niet altijd alleen als werkruimte maar vaak ook als presentatieruimte gebruikt. Stroom ondersteunt deze initiatieven van harte. De volgende ruimtes vormen een bijdrage aan het kunstklimaat van de stad:

- Frontera, Stationsweg 49
- Ali Baba Bar, Herderinnestraat 7
- Stichting Stoemp, Stationsweg (zes etalages/Drive-by, Look-in, See-through Gallery)

Transvaal

In samenwerking met woningcorporatie Staedion huisvest Stroom kunstenaars en kunststudenten 'voor de sloop uit' in Transvaal. Naast de woon/werkfunctie worden vanuit diverse panden kunstprojecten en activiteiten georganiseerd.

- Kunstenaarsinitiatief Johannes 52 en Stichting Stoemp waren tot eind maart 2007 aan de Johannesburgstraat actief.
- De Geborgen Kamers is het hele jaar gevestigd geweest aan de Herzogstraat 152. In beide initiatieven zijn meerdere tentoonstellingen te zien geweest van kunstenaars die in het actieggebied wonen en werken.
- Stroom heeft drie panden beschikbaar gesteld voor het kunstenaarsinitiatief 'Mobiel Projectbureau OpTrek' ten behoeve van hun unieke project 'Hotel Transvaal'.
- Op twee locaties in Transvaal zijn in het kader van het 'Shoot Me' filmfestival een weekend lang (26, 27, 28 oktober 2007) films te zien geweest met als thema de sloop en de gevolgen daarvan voor de bewoners. Het minifestival droeg de naam 'Transvalei'. De vertoonde films zijn gemaakt door kunstenaars die via Stroom in Transvaal wonen en werken.
- Op 8 september organiseerde de Gemeente Den Haag een 'Bezige Buurtendag'; een dag over de leefbaarheid in stadswijken. Stroom heeft deze dag drie atelierwoningen opengesteld voor bezoekers.
- Op 11 december is door Stroom een Open Ateliërdag in Transvaal georganiseerd. Genodigden waren Transvaal-medewerkers van Staedion, studenten die in Transvaal wonen en werken, docenten KABK, medewerkers van kunstenaarsinitiatief 'OpTrek', politici en ambtenaren van de afdeling OCW, Gemeente Den Haag. 23 kunstenaars en kunststudenten hadden hun huizen en ateliers voor deze speciale middag opengesteld. Afsluitend werd een netwerkborrel gehouden met muziek en Marokkaanse hapjes.

Stimulerende activiteiten

Informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars 15 november 2007

Ieder jaar organiseert Stroom Den Haag een bijeenkomst met als doel om Haagse kunstenaars te informeren over één of meerdere aspecten van haar beleid. Dit jaar stond de bijeenkomst in het teken van het nieuwe 'Meerjarenbeleidsplan 2009 – 2012', dat van tevoren ter inzage lag. Op de informatiebijeenkomst gaf Arno van Roosmalen een toelichting op het concept beleidsplan en informeerde hij de aanwezigen over diverse aandachtsgebieden en accenten in het plan. Aansluitend was er mogelijkheid tot het stellen van vragen.

Studiëreis naar Glasgow voor kunstenaarsinitiatieven 12 t/m 15 december 2007

Aan de reis namen acht vertegenwoordigers van Haagse kunstenaarsinitiatieven deel: Nathalie Van Helvoort (Paparazzi), Hicham Khalidi (<>TAG), Joost Nieuwenburg (De Besturing), Clara Palli Monguilod (1646), Iede Reckman (Billytown), Maarten Schepers (DCR), Marie-José Sondeijker (Galerie West) en Pietertje van Splunter (Quartair). De reis kende een intensief programma met bezoeken aan de meest relevante 'artist-run spaces', galleries en ondersteunende kunstinstellingen. De reis was geslaagd en inspirerend, zoals ook duidelijk werd op de evaluatiebijeenkomst (15 januari 2008). Het gaf o. a. inzicht in de organisatorische en inhoudelijke aanpak van de verschillende initiatieven, en hoe de stad zich de afgelopen jaren in cultureel opzicht op de kaart heeft weten te zetten. Het bezoek heeft een aantal bruikbare en relevante nieuwe contacten opgeleverd. Meerwaarde was verder het versterkende en verbindende effect tussen de kunstenaarsinitiatieven onderling. Daarnaast stimuleerde de reis het reflecteren op de situatie in Den Haag en op de positie die de kunstenaarsinitiatieven innemen in het kunstveld.

Investconferentie 8 t/m 10 mei 2007

De Stroom Invest subsidie levert een bijdrage aan het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars, ondersteunt hen in hun ontwikkeling en is ook bedoeld om academieverlaters aan de stad te binden. Om deze jonge kunstenaars een extra impuls te geven is met veel succes de eerste Invest conferentie georganiseerd. Nederlandse en buitenlandse curatoren bezochten ateliers van Haagse kunstenaars, verzorgden publieke lezingen over hun curatorschap en schreven essays over hun werk. Ook leden van de adviescommissie PRO legden in dit kader atelierbezoeken af.

Studereis Glasgow

op beurzen. Bovendien zet Stroom deze contacten later breder in ten behoeve van Haagse kunstenaars. Wegens het succes, zal er ook in 2008 een Invest conferentie worden georganiseerd.

Er vonden 70 atelierbezoeken tijdens de Investconferentie in 2007 plaats. De curatoren Huib Haye van der Werf (adviseur Atelier Rijksbouwmeester), Mihnea Mircan (Museum voor Hedendaagse Kunst, Boekarest), Mirjam Varadinis (Kunsthaut Zürich), Edith Doove (freelance curator, kunstcriticus, ed.projects), Danielle van Zuijlen (kunstenaar, Hotel Mariakapel Hoorn), Kestutis Kuizinas (directeur Contemporary Art Centre, Vilnius), Toos Arends (Fries Museum, Leeuwarden); en de commissieleden Tiong Ang, Ewoud van Rijn, André Krusen, Tineke van Veen, Martina Florians bezochten de ateliers van Seekee Chung, Immanuel Sirron-Kakpor, Keir Neuringer, Robin de Goede, Femmy Otten, Stephanie Jamet, Clara Palli Monguilod, Floris Kruidenberg, Johan Gustavsson, Nils Yttri Heggland, Navid Nuur.

Curatorenbezoeken

Met het doel de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten, reflectie op hun werk te bieden en in het verlengde daarvan ook de bekendheid met hun werk

Voor diverse kunstenaars heeft dit op korte termijn al geleid tot publicaties, residencies, aankopen van werk, contacten met galeries en presentaties

Publicatie Ouborg Prijs Zeger Reyers

te stimuleren, nodigde Stroom curatoren, kunstenaars en critici uit Nederland en daarbuiten uit om atelierbezoeken af te leggen bij Haagse kunstenaars. Afhankelijk van de specifieke interesse van de bezoekende curatoren en kunstenaars, maakte Stroom vanuit haar expertise een ruime selectie van eventueel te bezoeken kunstenaars, en voorzag zij de curatoren van aanvullende informatie. De curatoren zelf bepaalden de uiteindelijke keus.

- Toby Paterson (kunstenaar, Glasgow) bezocht Hans Ensink op Kemna, Yvo van der Vat, Euf Lindeboom en André Kruysen.
- Xander Karskens (curator De Hallen, Haarlem) bezocht Martijn van Boven, Keir Neuringer, Justin Bennett, Barbara Ellison, Pepijn van den Nieuwendijk, Ingrid Mol, Bram Vreven, Michiel Pijpe
- Mihai Pop (directeur galerie PlanB, Cluj/Berlijn) bezocht Eelco van der Lingen, Channa Boon, Welmer Keesmaat, Wieteke Heldens
- Ann Demeester (directeur De Appel, Amsterdam) bezocht Gamal Ez, Navid Nuur, Sarina Missot, gerlach en koop.

Atelierbezoeken Stroom

Naast de atelierbezoeken door kunstenaars en curatoren, verrichtte de staf van Stroom atelierbezoeken bij tientallen studenten en Haagse kunstenaars.

'Ondertussen' presentaties

Zie p. 23

Prijzen

De Ouborg Prijs wordt toegekend aan een Haagse kunstenaar van wie het oeuvre van grote betekenis is voor Den Haag maar ook daarbuiten. De prijs, genoemd naar de Haagse kunstenaar Pieter Ouborg (1893 – 1956), is de stadsprijs voor beeldende kunst en bestaat uit een bedrag van € 4.750, een tentoonstelling in het Gemeentemuseum Den Haag en een publicatie verzorgd door Stroom Den Haag. De Ouborg Prijs werd eerder toegekend aan: Frans Zwartjes (1990), Wil Bouthoorn (1991), Gerard Fieret (1992), Lotti van der Gaag (1993), Tomas Rajlich (1994), Dick Raaijmakers (1995), Martin Rous (1996), Auke de Vries (1997), Philip Akkerman (1999), Vojta Dukat (2001), Hans van der Pennen (2003) en Ben van Os (2005).

Ouborg Prijs 2007 Zeger Reyers **Officiële prijsuitreiking 3 november 2007** **Tentoonstelling 4 november 2007 t/m 13** **januari 2008 Gemeentemuseum Den Haag**

De door de gemeente ingestelde Ouborg Prijs werd dit jaar door Jetta Klijnsma, wethouder van Financiën en Cultuur, uitgereikt aan Zeger Reyers (1966), ongetwijfeld een van de meest opmerkelijke kunstenaars van dit moment.

Uit het oeuvre van Zeger Reyers spreekt zijn fascinatie voor de natuurlijke processen van groei, bloei en verval. Zijn interesse voor voedsel en eten hangt hiermee samen. In 2004 liet hij voor het werk 'Agua Boogie' de laagst gelegen zaal van het GEM, museum voor actuele kunst, onder water lopen. Bij het betreden van de zaal kwamen bezoekers in een ruimte terecht met een geheel eigen geur, klank en vochtigheid. Reyers creëerde een nieuwe a-typische biotoop in de museumzaal. De installatie 'Hard Water' (2003), die in 2006 nog in het Gemeentemuseum te zien was is een ander

hoogtepunt uit zijn oeuvre. Reyers heeft hiervoor met een grote hoeveelheid borden, schotels en schalen van wit Mosa porselein een chaotische stapeling gecreëerd die ook wel doet denken aan zwammen die tegen de muur opgroeien. In zekere zin heeft hij in deze installatie zijn werkwijze omgedraaid: met behulp van 'geproduceerd' materiaal een natuurlijk proces gesuggereerd in plaats van het daadwerkelijk te laten plaatsvinden. Aan de installatie Agua Boogie II die Reyers speciaal ter gelegenheid van de Ouborg Prijs voor de tentoonstelling in het Gemeentemuseum maakte, lagen eveneens natuurlijke processen ten grondslag.

Publicatie 'Still Growing / Stil Groeien'

Zeger Reyers kwam samen met vormgeefster Renate Boere tot een publicatie die in zijn vorm refereerde aan een magazine. Deze rijk geïllustreerde uitgave onderstreept de verwondering die Zeger Reyers in zijn werk oproept en geeft het een openhartige weerslag van Reyers' inspiratie en aspiraties, gedrevenheid en mentaliteit. Het magazine stond aan het eind van het jaar centraal bij een kerstpresentatie in de bibliotheek van Stroom (zie p. 74).

De jury bestond dit jaar uit:

- Heiner Holtappels (directeur Montevideo Time Based Arts Amsterdam, hoofd-docent Vrije Kunst aan de Hogeschool voor de Kunsten Arnhem)
- Alied Ottevanger (onafhankelijk kunsthistoricus, onderzoekt en publiceert over moderne en hedendaagse kunst)
- Hans van der Pennen (beeldend kunstenaar, docent Academie Minerva in Groningen)
- Wim van Krimpen (directeur Gemeentemuseum Den Haag)
- Arno van Roosmalen (directeur Stroom Den Haag, juryvoorzitter)

Aanmoedigingsprijs 2007 Petra van Noort en Lisa Weinberg 28 juni 2007 Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten

Dit jaar was het de 17e keer dat Stroom in verband met de toekenning van aanmoedigingsprijzen een bezoek bracht aan de eindexamententoonstelling van de KABK. Het doel is één of meerdere academieverlaters d.m.v. een aanmoedigingsprijs een mooie aanzet te geven tot hun toekomstige beroepspraktijk.

Dit jaar besloot de jury Petra van Noort (afdeling Beeldende Kunst) en Lisa Weinberg (afdeling Textiel en Mode) ieder een aanmoedigingsprijs van € 1.250,- toe te kennen.

De jury was bij Petra van Noort onder de indruk van haar totaalpresentatie die door de gelaagdheid niet meteen alle geheimen prijs gaf. Haar openhartige en geëngageerde installatie wekte de suggestie van persoonlijke woede, verontwaardiging en frustratie maar oversteeg het louter persoonlijke. De presentatie leverde een beeld op dat de beschouwer niet gemakkelijk loslaat.

Bij Lisa Weinberg was de jury aangenaam verrast door de energieke presentatie van de aan folklore verwante kledingstukken en accessoires. 'Sprankelend' noemde zij het geheel, dat nog eens werd onderstreept door het getoonde engagement in combinatie met een gedurfde thematiek en een eigenzinnig materiaalgebruik, die ze op een bijzonder treffende manier en tot in detail wist door te voeren.

De jury bestond uit beeldend kunstenaars Martina Florians, Simone van den Heuvel, Maarten Schepers en Eugène van Veldhoven, tevens docent afdeling Textiel en Mode.

Accent#3

Scheveningen

In juni 2007 presenteerde de gemeente onder de titel 'Parel aan Zee' de nota van uitgangspunten voor Scheveningen-Haven. Deze visie beschrijft de hoofdlijnen voor verdere ontwikkeling van het gebied en vormt zo de basis voor het nog te maken stedenbouwkundig plan. Het vrijkomen van het Norfolkterrein, de toekomst van de visserij en de verhoging van de boulevard als zeewering zijn daarvoor belangrijke aanleidingen. De visie 'Parel aan Zee' vertrekt vanuit belangrijke huidige kwaliteiten en potenties - visserij, toerisme en ligging aan zee - maar daarnaast zijn er nog andere, wellicht niet altijd direct zichtbare, kwaliteiten, zoals het rauwe, avontuurlijke en informele karakter, de reeds aanwezige en zeer actieve creatieve sector en het eigenzinnige van de Scheveningers. Juist die twee kanten bepalen de identiteit van Scheveningen en maken het tot een unieke plek. Een plek die van oudsher verschillende groepen mensen heeft aangetrokken: zowel mondaine toeristen, havenarbeiders, rijke expats en fanatieke surfers als Oosteuropese vissers, tegen-draadse krakers, creatieve ontwerpers en vishandelaren. Dat heeft zijn weerslag op de gebouwde omgeving, die op haar beurt ook bepalend is voor de beleving van de plek. Dat geldt voor de Pier en de nieuwe boulevard net zo goed als voor het Norfolkterrein of de Hellingweg.

Naast ontwikkeling van nieuwe iconen of invullingen zou ook gekeken kunnen worden naar de mogelijkheden om via dat wat er nu al is vorm te geven aan (de toekomst van) het gebied. Kunstenaars en vormgevers kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Zij zijn vaak als geen ander in staat om die 'verborgen kwaliteiten' zichtbaar te maken en te vertalen in een vitale, soms wat ongeregelde, spannende leefbaarheid die het karakter van het gebied wérkelijk eer aandoet in plaats van dat het alleen nog in naam 'stoer' en 'stedelijk' is.

Het zijn deze unieke zij het soms verborgen kwaliteiten waar Stroom in eerdere projecten al aandacht aan besteedde. In 2004 werd tijdens de manifestatie 'De zee, het strand en de haven' de zee verkend als openbare ruimte en als plek van verhalen. Het jaar erop was het tijdelijk gebruik van het (toen nog waarschijnlijk) vrijkomende Norfolkterrein onderwerp van de ontwerpogave 'In de Tussentijd'. Het tijdelijke verblijf was ook onderwerp van de Dag van de Architectuur in 2007 (23 juni) en die speelde zich dan ook bijna als vanzelfsprekend af in Scheveningen. Stroom greep

deze dag aan om de lokale dynamiek van subculturen en tijdelijkheid te presenteren als één van de bijzondere kwaliteiten van het huidige Scheveningen. Een kwaliteit die een grotere rol zou moeten spelen bij het maken van de plannen. Naast de nadruk op dat wat er al is, hielden we tijdens het publieke debat over de visie (13 november) ook een pleidooi voor het bieden van fysieke en budgettaire ruimte voor

Foto Sarah Carlier

Vaarwelkom Jesse Skolnik

tijdelijke projecten en complexiteit – of gelaagdheid- in de planvorming. Tijd zou niet moeten worden opgevat als een te overbruggen hindernis, een opeenvolging van deadlines, maar als een instrument dat bijdraagt aan de planvorming en stedenbouwkundige structuur van het gebied. Kunst en cultuur kunnen in dit ontwikkelingstraject een belangrijke rol spelen. Zoals in de vorm van beeldend onderzoek door kunstenaars, architecten, stedenbouwers en fotografen. Of door het organiseren van informele planningsmethodieken naast topdown planning, waarmee vanuit het gebruik vormgegeven kan worden aan de openbare ruimte. Stroom zet zich ook het komende jaar in om deze ideeën onder de aandacht te brengen en er concreet gevolg aan te geven.

Presentaties

Dag van de Architectuur 23 juni 2007

Een aantal kunstenaars en architecten maakte voor deze dag in opdracht een werk. Lara Almarcegui stelde het braakliggende Norfolkterrein aan het publiek voor door het op de avond voorafgaande aan de Dag met een speciale rondleiding open te stellen voor het publiek. Sarah Carlier fotografeerde de lokale cultuur van vissers, surfers, koffiedames, bewoners en voorbijgangers. Sebas Veldhuisen, Willemijn de Boer en Arno Scheper verzamelden verhalen over het Norfolkterrein. Deze projecten

waren samen met een aantal kunstfilms en installaties over de zee en visserij op diverse plekken rond het Norfolkterrein en de haven te zien en te ervaren. Libia Castro en Ólafur Ólafson presenteerden in de visafslag het geluidswerk 'The Noise of Money', over de visverwerkingsindustrie in Reykjavik; de Satellietgroep bouwde een tijdelijke voorpost van ijs en vis; afdalarchitect Denis Oudendijk reed met zijn SRV-wagen met films van Zeger Reyers door Scheveningen; en De Nieuwe Garde organiseerde een workshop voor bezoekers van het Norfolkterrein over een nieuwe invulling van dit gebied. De dag werd afgesloten op de pier van Scheveningen waar Marnix Norder, wethouder Bouwen en Wonen, de gemeentelijke plannen ontvouwde.

Stroom ontwikkelde dit programma deels in samenwerking met SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte, Amsterdam) en deels in samenwerking met de BNA Kring Haaglanden en Stichting Dag van de Architectuur Den Haag. Er werd een gezamenlijke plattegrond (vormgeving: Peter Zuiderwijk) uitgebracht waarop alle opengestelde gebouwen, plekken, activiteiten en kunstwerken stonden aangegeven.

Presentatie InLoop/EnTry juli/augustus 2007

Naar aanleiding van de Dag van de Architectuur werden de foto's van Sarah Carlier, de interviews van Sebas Veldhuisen, Willemijn de Boer en Arno Scheper en de resultaten van de workshop van De Nieuwe Garde bij Stroom gepresenteerd.

Activiteiten

Tafelgesprek 4 september 2007

De gemeentelijke visie 'Parel aan Zee' was aanleiding voor een Tafelgesprek over de tijdelijke invulling van het Norfolkterrein in Scheveningen. Uitgenodigd werden diverse betrokkenen en experts van binnen en buiten Den Haag, waaronder de stadsstedenbouwer Maarten Schmitt, PvdA raadslid Lobke Zandstra, architect Vera Yanovshtchinsky, voormalig Vestiadirecteur Aalt Maaswinkel en Crimson-partner Simone Rots. De gemeentelijke visie voor het Noordelijk Havenhoofd en het Norfolkterrein sorteert voor op de toekomstige potentie van dit gebied, dat het bruisende tweede centrum van Den Haag moet worden. Over de huidige (culturele en historische) waarde van het terrein wordt (nog) niets gezegd. Een tijdelijke, invulling van het Norfolkterrein zou het

Dag van de Architectuur
Denis Oudendijk

gebied nu al kunnen ontsluiten voor de bewoners van Den Haag. Bovendien zou een dergelijke invulling bij kunnen dragen aan de culturele ontwikkeling van het gebied. Conclusie van de avond was dat een tijdelijk project als katalysator kan werken voor toekomstige ontwikkelingen en kan bijdragen aan het ontwikkelen van betekenis en (nieuw) imago. Het kan bovendien de buurt alvast laten wennen aan de komende transformatie. Soms is het effect niet altijd direct zichtbaar, maar blijkt het op lange termijn wel door te werken. De grootte van de actie zegt ook niets over de grootte van de actieradius.

Debat 'Wordt Scheveningen-Haven Parel aan Zee?' i.s.m. BNA Kring Haaglanden en AD Haagsche Courant 13 november 2007

Zes experts werden uitgenodigd om te reageren op de visie en om in gesprek te gaan met wethouder Marnix Norder (Bouwen en Wonen): architect Hans van Beek (Atelier Pro), architect Max Boekholt, hoogleraar Milieutechnisch Ontwerpen Kees Duijvestein (TU Delft), planoloog/econoom Gert Middelkoop (Bureau Middelkoop), Arno van Roosmalen (directeur Stroom Den Haag) en stedenbouwkundige Ton

Dag van de Architectuur De Satellietgroep

Schaap (DRO Amsterdam). Het debat stond onder leiding van Bert van Meggelen (Bureau Maatwerk).

Centraal stonden de vragen of de visie passend, interessant en ambitieus genoeg is voor Scheveningen en welke mogelijkheden er zijn om de visie nog aan te vullen met nieuwe of andere inzichten. Locatie: Visafslag, Scheveningen.

Bijlaseen

Publicaties

Boeken

Zeger Reyers 'Still Growing/Stil Groeien'

Publicatie ter gelegenheid van de toekenning van de Ouborg Prijs 2007 aan Zeger Reyers.

Teksten: Nell Donkers, Roland Groenenboom, Vincent Honoré, Philip Peters, Arno van Roosmalen

Vormgeving: Studio Renate Boere (Renate Boere en Cas Marks)

Fotografie: diverse fotografen

Taal: Nederlands en Engels

ISBN/EAN: 978-90-73799-554

Uitgever: Stroom Den Haag, 2007

De Beeldengalerij van P. Struycken

Publicatie over het Sokkelplan van P. Struycken met een overzicht van alle beelden van 1993 t/m 2007.

Teksten: Wim van der Beek, Lidwien Nielander, Hans Oerlemans, Nicole Spaans, Sandra Spijkerman

Samensteller: Sandra Spijkerman, Stroom Den Haag

Fotografie/illustratie: Renate Boere, Cas Marks, Laurens van der Pool, Hein van Liempd, P. Struycken, Jos Kruit, Christien Rijnsdorp, Rick Messemaker

Vormgeving: Studio Renate Boere (Renate Boere en Laurens van der Pool)

Taal: Nederlands

ISBN/EAN: 978-90-73799-56-1

Uitgever: Stroom Den Haag, 2007

Tante Kees, Jens Pfeiffer

Publicatie bij de schoolopdracht van Jens Pfeiffer bij basisschool De Grote Beer in Den Haag.

Teksten: Corinne Groot

Fotografie: Katrin Korffmann

Vormgeving: Roosje Klap

Taal: Nederlands

Uitgever: Stroom Den Haag, 2007

Brochures, Folders

Stroom Den Haag Jaarverslag 2006

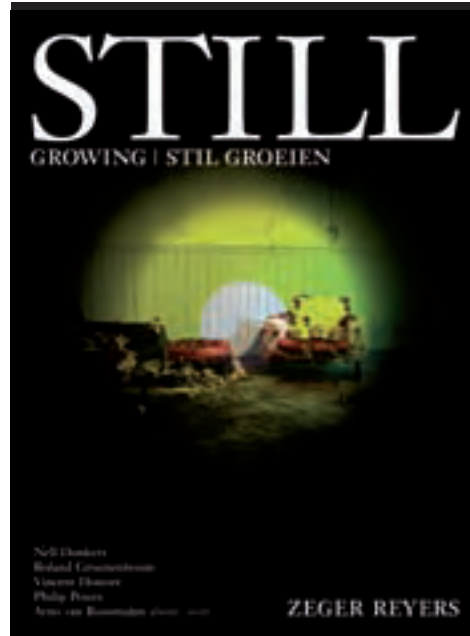
Teksten: Stroom Den Haag

Fotografie: diverse fotografen

Vormgeving: Studio Tint (Huug Schipper)

Taal: Nederlands

Uitgever: Stroom Den Haag, 2007

Stroom Den Haag Subsidies 2007

Teksten: Stroom Den Haag

Vormgeving: Studio Tint (Huug Schipper)

Uitgever: Stroom Den Haag, 2007

3 essays in het kader van '1951 DHZW 2007: Toekomstig Erfgoed':

Kunst in De Grote Verbouwing: voorbij de collectieve conditie van interpassiviteit

Tekst: BAVO (Gideon Boie en Matthias Pauwels)

Kunst als openbare ruimte

Tekst: Sabrina Lindemann (Mobiël Projectbureau OpTrek)

Op de tocht zitten

Tekst: Sjaak Langenberg

Flyer After Neurath

Teksten: Stroom Den Haag

Vormgeving: Studio Tint (Huug Schipper)

Het braakliggend terrein van de Norfolkline open voor publiek

Folder i.h.k.v. De Dag van de Architectuur Den Haag 2007

Teksten: Lara Almarcegui, Vinken en Van Kampen

Fotografie: Lara Almarcegui

Vormgeving: Floor Koomen

Uitgever: Stroom Den Haag en SKOR, 2007

Digitale producties

Architectuur Agenda Den Haag

De Architectuur Agenda Den Haag is een maandelijkse digitale agenda waarin alle architectuurgerelateerde activiteiten in Den Haag en omgeving worden vermeld. De agenda werd aan het begin van iedere maand naar ca. 1050 emailadressen verstuurd, hetgeen een toename is van 150 adressen vergeleken met 2006. Net zoals bij de Dag van de Architectuur wordt bij de totstandkoming samengewerkt en overlegd met de twee architectuurpartners van Stroom: BNA Kring Haaglanden en HaAC. De agenda biedt ook een aantrekkelijk communicatieplatform voor de activiteiten van de gemeente Den Haag (Dienst Stedelijke Ontwikkeling, de tentoonstellingen in het Atrium), en kunstenaarsinitiatieven als Mobiel Projectbureau OpTrek. De agenda kwam in 2007 elf keer uit; in augustus kwam er geen aparte agenda uit. De Architectuur Agenda is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom. Samenstelling en redactie liggen in handen van Stroom Den Haag.

INDEX Actuele Kunst Den Haag

In 2007 zijn tien edities van de digitale tentoonstellingsagenda INDEX Actuele Kunst Den Haag verstuurd. Deze maandelijkse agenda (met dubbelnummers in juli-augustus en december-januari) biedt een compact overzicht van de belangrijkste activiteiten op het gebied van de actuele kunst in Den Haag. De INDEX wordt verzonden naar een groeiend bestand van abonnees, dat eind 2007 uit circa 3300 emailadressen bestond. Voor de deelnemende Haagse galeries en kunstinstellingen is het een goede manier om aan gezamenlijke publiciteit te doen en zo meer aandacht voor het Haagse kunstleven te genereren. Opvallend is dat in 2007 vooral het aantal opgenomen kunstenaarsinitiatieven sterk is gegroeid tot meer dan tien vaste deelnemers. De INDEX is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom Den Haag.

Website Stroom Den Haag

De website van Stroom Den Haag werkt met een content management systeem, waardoor deze binnen de organisatie van Stroom kan worden ingevuld en geactualiseerd. Dit zorgt ervoor dat de informatie altijd up-to-date is. Op de homepage wordt het actuele programma van Stroom getoond. Het programma-archief biedt een volledig overzicht van de geschiedenis van Stroom. Via het aanklikken van selectiecriteria kan er gezocht worden op tentoonstellingen, kleine presentaties (in bibliotheek, InLoop/Entry en Ondertussen), lezingen, excursies en manifestaties. Bij een groot aantal tentoonstellingen en manifestaties worden speciale webdossiers aangelegd die dieper ingaan op de materie. Ook kan via fotoreportages de opbouw van een tentoonstelling gevolgd worden. De homepage kreeg in 2007 een speciale actiebutton naar de zogenaamde Stroom Tips (bijzondere exposities, boeken, films, muziek e.d. getipt door medewerkers van Stroom). Verder is er een bulletinboard waarop (Haagse) kunstenaars oproepen kunnen vinden die voor hen interessant zijn. In 2007 zijn ook voor het eerst korte filmpjes op de website geplaatst. Dit onderdeel zal in 2008 verder worden uitgewerkt.

Ontvangsten

De ontvangsten van uiteenlopende groepen betreffen studentenbezoeken, boek- en tijdschriftpresentaties, formele ontvangsten, tafelgesprekken, gastorganisatoren. Inhoudelijk is er altijd aansluiting bij het programma en/of het algemeen beleid van Stroom. Met de ontvangsten laten wij vaak nieuwe publieksgroepen op een aangename en vanzelfsprekende manier kennis maken met Stroom en met (facetten) van het programma. Deze bijeenkomsten zijn bovendien nuttig voor ons relatienetwerk, maar ook om draagvlak te creëren voor het beleid en het programma van Stroom.

januari 2007

- Stroom, Artoteek Den Haag, Gemeentemuseum Den Haag, GEM, Fotomuseum, eerste gezamenlijke nieuwjaarsborrel voor alle relaties, georganiseerd bij 't Paard.
- 'Hoogtij', route langs kunstenaarsinitiatieven en galeries rond het centrum van Den Haag.
- Filmpresentatie 'The Fountainhead', organisatie HaAC.

februari 2007

- 3e jaars studenten en docenten academie Minerva Groningen.
- 2e jaars studenten Hogeschool Schoevers.
- 1e jaars Willem de Kooning academie Rotterdam.

maart 2007

- Boekpresentatie 'Onland en Geestgrond. Het mentale landschap in de ruimtelijke orde van de Lage Landen' van Steven van Schuppen.
- Excursie langs kunstwerken met docenten, medewerkers en beleidsmakers uit onderwijs in België.
- 1e jaars studenten KABK Den Haag.
- 1e jaars studenten Hogeschool voor de Kunsten Rotterdam.
- Excursie langs kunstwerken met scholieren en begeleiders uit Rusland.
- 'Hoogtij', route langs kunstenaarsinitiatieven en galeries rond het centrum van Den Haag.

mei 2007

- 3e jaars studenten KABK Den Haag.

juni 2007

- 'Dwars. De erfenis van architect Carel Weeber' en de sloop van de Zwarte Madonna.
- Feestelijke boekpresentatie 'Jan Wils. De Stijl en verder' van Uitgeverij 010.

juli 2007

- Feestelijk afscheid Martin Verwoest DSO gemeente Den Haag.
- Feestelijke presentatie dubbel-DVD 'The Great Cinema Magician' van Frans Zwartjes.
- MidZomerMesNacht, een initiatief van Museum Mesdag om op een feestelijke manier extra publieke aandacht te vragen voor de culturele rijkdom en diversiteit van het Haagse Mesdagkwartier.

augustus 2007

- Studenten Art Centre Los Angeles (USA) i.v.m. presentatie Atelier Zuidvleugel i.s.m. Stroom.

september 2007

- Debatten georganiseerd door Atelier Zuidvleugel, met en voor stedenbouwkundigen, architecten, vormgevers en kunstenaars.

oktober 2007

- 1e jaars studenten KABK Den Haag.
- 3e jaars studenten Haagse Hogeschool.

november 2007

- Woningbouwcorporaties, beleidsmakers e.a. n.a.v. tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure'.
- Feestelijke boekpresentatie 'Panorama Nederland' van Siebe Swart aan mevr. J. Cramer, minister van Milieu en Ruimte.
- 'Hoogtij', route langs kunstenaarsinitiatieven en galeries rond het centrum van Den Haag.
- Feestelijke presentatie en debat o.l.v. Bert van Meggelen n.a.v. resultaat Citoplanning.
- Citoplanning, een initiatief van 'Beelding, Architectuur/Stedenbouw bv' (Erik de Jong en Rene Marey) i.s.m. Jan de Graaf.

december 2007

- Studenten Academie Minerva, Groningen.
- Scholieren voortgezet onderwijs (VMBO) bij tentoonstelling Navid Nuur i.h.k.v. educatief project Gemeentemuseum Den Haag.
- Haags Architectuur Café (HaAC), viering 30-jarig bestaan.
- Feestelijk afscheid Nico Zwart, coördinator Kunst in de Openbare Ruimte bij Stroom.

Sponsors/Subsidiënten

- Casema Cultuur Fonds
- Fonds 1818
- Gemeente Den Haag
- Gravin Van Bylandt Stichting
- Haag Wonen Kristal
- Mondriaan Stichting
- Prins Bernhard Cultuurfonds
- Staedion
- Stimuleringsfonds voor Architectuur
- Vestia/Timpaan

Personeel en Organisatie

In maart begon Francien van Westrenen als programmamaker Architectuur bij Stroom. Zij werkte daarvoor bij Bureau Venhuizen, een bureau dat zich een praktijk had eigen gemaakt waarin ruimtelijke ordening en culturele planologie de context vormen voor projecten waarin architectuur, stedenbouw en beeldende kunst aan de orde zijn. Francien is geïnteresseerd in de culturele aspecten van architectuur, publiek domein en stedelijke omgeving. Bij Stroom vult zij haar ervaring en expertise aan door een divers gespecialiseerde redactie die zij heeft geformeerd en ontwikkelt een programma vanuit het perspectief van de architectuur.

Eind december namen wij onder grote belangstelling afscheid van Nico Zwart, die zestien jaar lang aan Stroom verbonden is geweest als coördinator Kunst in de Openbare Ruimte. Met verve en op een sterk persoonlijke manier heeft hij de plaatsing van beelden in de openbare ruimte begeleid en bijgedragen aan de totstandkoming van projecten als het Sokkelplan, Fiets&Stal, Beeldendepot Zuiderpark en aan tientallen kunstopdrachten bij scholen. Ter gelegenheid van het afscheid van Nico Zwart werd de nieuwe publicatie 'De Beeldengalerij van P. Struycken' gepresenteerd, een overzicht van het Sokkelplan vanaf 1993 tot 2007.

Beeldend kunstenaar Teike Asselbergs moest zich wegens persoonlijke omstandigheden vroegtijdig terugtrekken als bestuurslid. Haar 'kunstenaarspositie' is vervolgens ingenomen door Jeanne van Heeswijk.

Bestuur

(benoeming voor 4 jaar, 1x herbenoembaar)

Peter Dordregter, voorzitter

Hans Olde Monnikhof, penningmeester/secretaris tot 30 mei 2007

Klaas Hoekstra, penningmeester/secretaris m.i.v. 30 mei 2007

Teike Asselbergs, tot 30 mei 2007

Gert Dumbar

Jeanne van Heeswijk, m.i.v. 14 november 2007

Albert Wulffers

Vera Yanovshtchinsky

Personeelsleden

Wytse Bakker, consultant atelierbeleid, afdeling SD&A

Hildegard Beijersbergen-Blom, medewerker communicatie

Marc Claeijs, medewerker techniek

Connie van Driel, hoofd afdeling SD&A

Jane Huldman, hoofd productiebureau

Dorien Jansen, medewerker secretariaat

Marieke Klos, hoofd receptie/huismeester

Arnold Mosselman, bibliothecaris

Bas Mulder, hoofd bedrijfsvoering

Liesbeth Nieuwenweg, redactiemedewerker, website

Mischa Poppe, medewerker afdeling SD&A

Cora Roorda van Eijsinga, medewerker receptie

Arno van Roosmalen, directeur

Peter Tolenaars, medewerker receptie

Ira van der Valk, medewerker documentatie/boekverkoop/archief, afdeling SD&A

Francien van Westrenen, programmamaker Architectuur (m.i.v. 1 maart 2007)

Jan Wijle, hoofd afdelingen Kunst in de Openbare Ruimte/Architectuur

Nico Zwart, coördinator Kunst in de Openbare Ruimte

Freelance medewerkers/stagiaires/vrijwilligers

- Harold de Bree
- Marijn Brouwer
- Maria Donker
- Robbert Erwich
- Hans Eijkenboom
- Myung Feyen

- Johan van Gemert
- Juan Giraldo
- Corinne Groot
- Tom de Groot
- René de Haan
- Rosa Hagen
- Arthur de Hart
- André de Kam
- Maarten Kaptein
- Gracia Khouw
- Simon van Kray
- Ino Kruijsen
- Hein van Liempd
- Rozemarijn Lucassen
- Annechien Meier
- Marjolijn van der Meij
- Ingrid Mol
- Arianne Olthaar
- Conny Kim Pols
- Fleur van Rijn
- Ton Schuttelaar
- Barbara Smeenk
- Pierre Sondejker
- Maureen Timmermans
- Nies Vooijs
- Riet Vooijs

Toetsingscommissie beroepsmatigheid

(benoeming voor 3 jaar)

- Simone van den Heuvel
- Maurits van de Laar
- Maarten Schepers
- Zagara
- Marian Zult

Commissie PRO-subsidies

- Tiong Ang
- Justin Bennett (m.i.v. juni 2007)
- Martijn van Boven (m.i.v. juni 2007)
- Martina Florians
- Roos Gortzak (t/m juni 2007)
- Gerard Holthuis (t/m februari 2007)
- André Kruysen
- Ewoud van Rijn
- Minke Themans
- Tineke van Veen

Commissie Aanmoedigingsprijs 2007

- Martina Florians
- Simone van den Heuvel
- Maarten Schepers
- Eugène van Veldhoven

Werkgroep Kunst in de Openbare Ruimte

(benoeming voor 3 jaar, 1x herbenoembaar)

- Yvonne Dröge-Wendel
- Ed van Hinte
- Krijn de Koning
- Lisette Smits
- Maarten Vanden Eynde (m.i.v. oktober 2007)

Architectuurredactie

(benoeming voor 3 jaar, 1x herbenoembaar)

- Sebas Veldhuisen, architect
- Jord den Hollander, filmmaker en architect
- David Hamers, cultuurwetenschapper en econoom
- Lotte Haagsma, kunsthistoricus
- Martin Verwoest, stedenbouwkundige

Financiën 2007

De staat van baten en lasten over het jaar 2007 is afkomstig uit de jaarrekening 2007.
Deze is gecontroleerd door Capacc Accountants.

Baten		
Opbrengsten	91.532	
Bijdragen		
• subsidie gemeente Den Haag	2.660.336	
• overige bijdragen	198.774	
		2.950.642
Lasten		
Beheerslasten personeel	92.480	
Beheerslasten materieel	93.465	
Activiteitenlasten personeel	755.722	
Activiteitenlasten materieel		
• Voorwaardenscheppend beleid	898.224	
• Inhoudelijk beleid	1.063.658	
		2.903.549
Rentebaten		31.980
Exploitatiesaldo		79.072
Resultaatverdeling		
Onttrekking bestemmingsreserves		
• Subsidiebeleid	53.643	
• Onderhoud Kunst in de Openbare Ruimte	5.309	
• Ouborgprijs	17.275	
Toevoeging aan bestemmingsreserves		
• Subsidiebeleid	- 56.000	
• Objectsubsidie	- 56.878	
• Informatievoorziening	- 9.450	
• Onderhoud Kunst in de Openbare Ruimte	- 2.500	
Toevoeging algemene reserve		30.472

Specificatie activiteitenlasten materieel
Voorwaardenscheppend beleid

Doorbelaste huisvestings- / organisatielasten		64.390
Voorwaardenscheppend beleid algemeen	459	
Toetsing beroepsmatigheid	10.964	
Documentatiebestand	4.616	
totaal algemeen		16.039
Subsidiebeleid		
Algemene kosten	20.155	
SPOT subsidies individueel	200.111	
SPOT subsidies groeps	44.358	
SPOT 2006 minder gedeclareerd	- 12.093	
SPOT 2006 niet gedeclareerd	- 7.632	
PRO subsidies individueel	188.600	
PRO subsidies groeps	151.746	
PRO/SPOTS presentaties	29.547	
- Premium tentoonstelling	40.498	
- Invest programma	13.641	
Ondertussen	1.021	
Flankerend beleid	27.673	
totaal subsidiebeleid		697.625
Atelierbeleid		
Atelierbeleid	12.949	
Transvaal	11.123	
Objectsubsidies	34.122	
totaal atelierbeleid		58.194
Doorberekende lasten atelierbeleid		61.977
Totaal Voorwaardenscheppend beleid		898.224

Specificatie activiteitenlasten materieel
Inhoudelijk beleid

Doorbelaste huisvestings-/organisatielasten		202.226
Inhoudelijk beleid algemeen		
Algemene kosten	11.718	
Onderzoeksbudget kunstenaars	3.000	
PR, promotie	15.932	
Informatie voorziening	13.550	
Bibliotheek	18.899	
Educatie, CKV	10.000	
totaal Inhoudelijk beleid algemeen		73.099
Projecten		
Sokkelproject	135.708	
Kunst bij Scholen	43.817	
Budget %-regeling	171.719	
International School	8.016	
Architectuurspots	1.785	
NABeeld Willem II	21.233	
Overige	789	
Beheer en onderhoud	5.309	
James Turrell – Hemels Gewelf	20.840	
totaal projecten		409.215
Presentaties		
Algemene kosten	10.141	
Hogewal		
Presentaties foyer/bibliotheek	11.437	
Ingekomen Stukken	8.730	
After Neurath: Like sailors on the open sea	49.829	
Generosity – Toby Paterson	32.698	
Lost tongues rediscovered (tlv subsidiebeleid)		
OmBouwen/ReStructure	33.994	
Eilandenrijk	41.333	
After Neurath: Global Polis	10.568	
Toussaintkade	2.417	
The rise of “Re” (tlv subsidiebeleid)		
Den Haag Zuid West	24.393	
Sven 't Jolle	28.399	

Circus Rijnz	11.561	
totaal presentaties		265.501
Activiteiten		
Avondprogramma	27.509	
Stroomtravels	17.164	
Dag van de Architectuur	37.575	
Aanmoedigingsprijzen academieverlaters	4.515	
Ouborgprijs	26.854	
totaal activiteiten		113.616
Totaal Inhoudelijk beleid		1.063.658

Stroom in het nieuws

Datum	Nr.	Artikel
24 januari		Kunst in de wijk of toch een mooie boom?
26 januari		Calin Dan: si arhitectura emotionala
29 januari		Morgenstond als museum
31 januari	#3	DHZW
2007	voorjaar	Toekomstig erfgoed. Bewaren of niet?
2007	#1	Noodzakelijke verbeelding in de openbare ruimte
2007	jan/feb	After Neurath
februari		Veel mensen kennen maar een kant van Stroom interview met Arno van Roosmalen
12 februari		Scala van creativiteit in de volkswijk: kunstenaars krijgen woon- en werkruimte toegewezen in Transvaal
13 februari		Stroom wordt moeilijke tentoonstelling
maart		After Neurath
maart		Neurath
9 maart		Heldere pictogrammen van utopisten, helaas zonder uitleg
9 maart		Klassenstrijd anno 2007
13 maart		After Neurath: Like sailors on the open sea
2007	2	Hoe behouden we monumentale wandkunst?
maart	470	Giocare all'aperto / playing outdoors
april		De kracht van Isotype
7 april		Britse kunstenaar bij Stroom
7 april		After Neurath: de kracht van beelden
20 april	#3	Eerste Stroom Premium toegekend
21 april		Schoonheid in Zuid West (Schotse kunstenaar geïnspireerd door Haagse afbraak)
21 april		Betonkunst
21 april		Seekee Chung
2 mei		The Dutch are weeping in Four Universal Languages At Least
9 mei		Beatrix onthult onthult monument slachtoffers chemische wapens
14 mei		Toby Paterson
18 mei		Skater en kunstenaar
20 mei		Beton
24 mei 2007		Minder kunstenaars krijgen meer subsidie
25 mei		Buitenkunst: Boom groeit met elke blik
28 mei		Interview met Toby Paterson
29 mei		Portret van verdwijnende tijd
31 mei		Een stadschroniqueur op een skateboard
2007	#4	Art x Plants
2007	#4	Generosity: Toby Paterson
2007	#5	Toby Paterson en het nieuwe kijken naar de stad
1 juni		Carel Weeber praat voor het laatst over zijn Zwarte Madonna
5 juni		Carel Weeber (1)
6 juni		Carel Weeber (2)
6 juni		Carel Weeber en sloop Zwarte Madonna
6 juni		Den Haag en Scheveningen: tijdelijk verblijf
6 juni		Een villa op een bunker
6 juni		Beste Nederlandse ontwerpers bij elkaar
11 juni		Zwarte Madonna
11 juni		De sloop van een standpunt
2007	#3	Manifestatie After Neurath
2007	summer	The Hague: After Neurath
2007	zomer	Stroom Premium
2007	zomer	Tentoonstelling Stroom Premium 2006
2007		Designprijs 2007 voor KapteinRoodnat
2007	#98	Calin Dan. Emotional Architecture

Pers	Auteur	Onderwerp
de Volkskrant	Sacha Bronwasser	Den Haag ZuidWest
Ziarul de duminica (Roemenie)	Ioanna Vlasiu	Calin Dan
AD/Haagse Courant	Herman Rosenberg	Den Haag ZuidWest
NL70	--	Den Haag ZuidWest
Cr Interdisciplinair Tijdschrift voor Conservering en Restauratie	Bram Esser/Jan Wijle	Den Haag ZuidWest
Beelden	Roos van Put	Stroom Kunst openbare ruimte + Den Haag ZuidWest
DAMn	--	After Neurath
De Nieuwe K	Sybren Renema	Stroom algemeen
de Volkskrant	Sacha Kester	Stroom SD&A
De Couturekrant	--	After Neurath
Vormberichten	--	After Neurath
Filosofie Magazine	--	After Neurath
de Volkskrant	Marina de Vries	After Neurath
De Telegraaf	Menzo Willems	Sven 't Jolle
Design.nl	--	After Neurath
Lucas X	Veronique Hoedemakers	Den Haag ZuidWest
ABITARE (Italië)	--	Schoolopdracht KapteinRoodnat
De Architect	Ernie Mellegers	After Neurath
AD/HC	--	Toby Paterson
smets weblog	Sandra Smets	After Neurath
BK Informatie	--	Afdeling SD&A
AD/Haagse Courant	Nico Heemelaar	Toby Paterson
Avondlog VPRO.nl	Wim Noordhoek	Toby Paterson
Avondlog VPRO.nl	Wim Noordhoek	Inloop/Entry: Seekee Chung
MUTE Magazine (Beta)	Marina Vishmidt	After Neurath
De Telegraaf	--	OPCW Memorial Voebe de Gruyter
Avondlog VPRO.nl	Wim Noordhoek	Toby Paterson
Den Haag Centraal	--	Toby Paterson
VPRO Gids	Wim Noordhoek	Toby Paterson
Den Haag Centraal	Roos van Put	Stroom SD&A
NRC Handelsblad	Manon Braat	OPCW Memorial Voebe de Gruyter
VPRO Radio: De Avonden		Toby Paterson
NRC Handelsblad	Machteld Leij	Toby Paterson
nrc.next	Machteld Leij	Toby Paterson
Planted (Japan)	Masahito Onishi	Michael Lin
Tubelight	--	Toby Paterson
Kunstbeeld	Roos van Put	Toby Paterson
Den Haag Centraal	--	Carel Weeber
VPRO Avondlog	Wim Noordhoek	Carel Weeber
VPRO Avondlog	Wim Noordhoek	Carel Weeber
www.architectuur.org	--	Carel Weeber
Trouw		Dag van de Architectuur 2007
De Stadskrant	--	Dag van de Architectuur 2007
de Volkskrant	Jeroen Junte	Schoolopdracht KapteinRoodnat
VPRO Radio: De Avonden	Wim Noordhoek	Carel Weeber
ArchiNed	Sebas Veldhuizen	Carel Weeber
Metropolis M	Steven van Teeseling	After Neurath
ART Forum	Sven Lütticken	After Neurath
UIT Magazine	--	Lost Tongues Rediscovered
Nieuwe K	--	Lost Tongues Rediscovered
Catalogus Designprijs R'dam	Annemartine van Kesteren	Schoolopdracht KapteinRoodnat
Camera Austria International	Arno van Roosmalen	Calin Dan

Datum	Nr.	Artikel
5 juli		Pornografie en religie samen op een muur
13 juli		Dat wat verloren is gegaan opnieuw ontdekt
21 juli		Hot Spot: Hemels Gewelf-Kijkduin
24 juli		Tijdelijk beeld voor Willem II
25 juli		Knutselen voor het koninkrijk
27 juli		Monument voor het koninkrijk naar Historisch Museum
1 augustus		Lost Tongues Rediscovered
9 augustus		Held op sokkel
10 augustus		De klas van 2002
22 augustus		Geen kunst voor kop Weimarstraat
23 augustus		'Mislukken kunstproject Weimarstraat teleurstelling'
najaar	#9	Stedenprofiel
2007	#14	Otto Neurath: Like sailors on the open sea
31 augustus		Vrije Academie en Stroom: veelzijdig en vooruitstrevend
september- november		--
5 september		Met meer geld ook betere kunst?
20 september		Intelligent bouwen in Stroom
21 september		Buitenkunst Den Haag: Hard ziekenhuisgips, voel maar
september/ oktober		Thuis bij Ben van Os
19 september		OmBouwen/ReStructure
28 september		Dit is de moeite waard: Recycle, Superuse + Design
28 september		2012 Architecten remixen afgedankte ramen en deuren
oktober/ december		Tentoonstelling 'OmBouwen/ReStructure'
4 oktober		Ouborg Prijs 2007 voor Zeger Reyers
6 oktober		Het kan veel slimmer
20 oktober		De geschiedenis van een plek: Een hemelse krater in Kijkduin
oktober		Ook gemeente wil oude kerken liefst behouden
oktober	#11	Tentoonstelling OmBouwen/ReStructure
oktober	#198	OmBouwen/ReStructure
oktober		Slim Bouwen
26 oktober		De architect, de academicus en de ambtenaar
30 oktober 2007		Een goed gesprek en een gemiste kans
3 november		Kunstenaar, bioloog en kok
8 november 2007		Veren voor iedereen
herfst		Upgrade ta récré
10 november		Panorama Nederland, Boek vol bouwkunst in breedbeeld
14 november		Tip aan haastige Norder: "Laat het rustig groeien"
15 november		De kracht van herhaling
28 november		'Reyers' kunst van karpers en mossels'
december	#12	Beelden Buiten: de chemie van de allerkleinste deeltjes
december		Eilandes vol kunst: unieke expositie bij Stroom
1 december		Den Haag
1 december		Opening Eilandenrijk
2 december		Marcel van Eeden
2 december		Opening Eilandenrijk Stroom
6 december		De mystiek van ontijdelijk Den Haag
7 december		Hoogtepunten van Haagse kunst
10 december		Eilandenrijk: interviews met Cor Gout, Diederik Gerlach, Marcel van Eeden
15 december		Stad met talloze eilandbewoners
15 december	#50	Haags Licht
24 december		Beelden binnenstad bedreigd
24 december		Sokkelplan van Struycken: uiteindelijk veertig beelden
29 december		Eilandenrijk
december	#12	De kantelende blik – een nieuwjaarsgedachte
2008	#1	Nieuwe formules. Onzekere wetenschap bij Navid Nuur

Pers	Auteur	Onderwerp
Branbants Dagblad	Mieke Pulles	Stroom Aanmoedigingsprijs 2007
Den Haag Centraal	Roos van Put	Lost Tongues Rediscovered
Elsevier	--	James Turrell 'Hemels Gewelf'
AD/HC	--	Workshop NAbeeld Willem II
De Telegraaf	--	Workshop NAbeeld Willem II
Den Haag Centraal	Miranda Fieret	Workshop NAbeeld Willem II
NL70	--	Lost Tongues Rediscovered
de Volkskrant	Merlijn Schoonenboom	Workshop Nabeeld Willem II
NRC Handelsblad	Machteld Leij	Haagse kunstenaars
AD/HC	Leo van der Velde	Kunst in de Openbare Ruimte
AD/HC	Leo van der Velde	Kunst in de Openbare Ruimte
Kunstbeeld	Roos van Put	Haagse kunst en kunstenaars
Dot Dot Dot	Steve Rushton	After Neurath
Den Haag Centraal	Babeth Knol	Stroom Den Haag
Bewonerskrant Hollands Spoor		Workshop NAbeeld Willem II
TROUW	Eveline Bijlsma	Stroom SD&A
Den Haag Centraal	--	OmBouwen/ReStructure
NRC Handelsblad	Sandra Smets	workshop NAbeeld Willem II
Villa d'Arte	Jacob van Megen	Ouborgprijs/Ben van Os
website O2 Nederland	--	OmBouwen/ReStructure
Dagblad De Pers	--	OmBouwen/ReStructure
www.ecodesign.nl	Elli Verhulst	OmBouwen/ReStructure
Branding: Het Haags tijdschrift voor natuur en milieu	--	OmBouwen/ReStructure
Den Haag Centraal	Roos van Put	Ouborgprijs 2007
AD/HC	Maria Mulders	OmBouwen/ReStructure
AD/HC	Wim Willems	James Turrell 'Hemels Gewelf'
Kerk in Den Haag	Jan Goossensen	Kerken van God Los
De Nieuwe K	--	OmBouwen/ReStructure
Bouwen met staal	--	OmBouwen/ReStructure
ZENS	--	OmBouwen/ReStructure
Archined	Robert-Jan de Kort	OmBouwen/ReStructure
Archined	Dennis Kaspori	Panorama Zuidvleugel
AD/HC	Erik Quint	Zeger Reyers/ Ouborg Prijs 2007
Den Haag Centraal	Roos van Put	Zeger Reyers/ Ouborg Prijs 2007
Femina Déco (Zwitserland)	Karo	Schoolopdracht KapteinRoodnat
Algemeen Dagblad	Robin Rotman	Siebe Swart 'Panorama Nederland'
AD/HC	Maarten Brakema	Stadsdebat 'Wordt Scheveningen Haven Parel aan Zee?'
Den Haag Centraal	Nathalie Hartjes	Navid Nuur 'The Rise of "RE"'
NRC Handelsblad	Manon Braat	Zeger Reyers/ Ouborg Prijs 2007
Kunstbeeld	Sandra Spijkerman	OPCW Memorial Voebe de Gruyter
UIT magazine	Jan Goossensen	Eilandenrijk
Avondlog VPRO.nl	Wim Noordhoek	Eilandenrijk
chmkoome's blog	Kees Koomen	Eilandenrijk
Avondlog VPRO.nl	Wim Noordhoek	Eilandenrijk
Trendbeheer	--	Eilandenrijk
AD/HC	Casper Postma	Eilandenrijk
Den Haag Centraal	Nathalie Hartjes	Eilandenrijk
De Avonden: VPRO Radio	Wim Brands en Wim Noordhoek	Eilandenrijk
AD/HC	Koen Roeleveld	Eilandenrijk
VPRO Gids	Wim Noordhoek	Eilandenrijk
AD/HC	Herman Rosenberg	Sokkelplan
AD/HC	Herman Rosenberg	Sokkelplan
chmkoome's blog	Kees Koomen	Eilandenrijk
De Nieuwe K	Arno van Roosmalen	Stroom Algemeen
Metropolis M	Nathalie Zonnenberg	Navid Nuur: The Rise of "RE"

Stroom Den Haag

Hogewal 1-9

NL-2514 HA Den Haag

www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985

F +31(0)70 361 7962

info@stroom.nl

Chronologie programma

Activiteiten Beeldende Kunst

Activiteiten Architectuur

titel	soort activiteit	datum	pagina
Ronald Cornelissen, i.s.m. Paul van der Eerden: 'Wormhole' # 4	bibliotheekpresentatie	januari/februari 2007	25
'Ingekomen Stukken/Den Haag ZuidWest'	tentoonstelling	14 januari t/m 11 februari 2007	42
'Toekomstig Erfgoed'	tentoonstelling	14 januari t/m 11 februari 2007	41
Carnegie Stichting: Irene Fortuyn	advies	15 januari 2007	50
'Die Architecten'	filmpresentatie	24 januari 2007	44
'Beeldende kunst in Den Haag ZuidWest' o.l.v. Wijnand Galema	excursie	27 januari 2007	44
'Is er toekomst voor kunst in de openbare ruimte?'	debat	7 februari 2007	44
Richard Goodwin, 'Performance to Porosity & Mapping the System'	lezing	15 februari 2007	29
Oliver Ressler en Chad McCaill	lezingen	21 februari 2007	11
'People of light in the slush of the sun, studies in the reform of life'	screening/performance	24 februari 2007	11
'After Neurath: Like sailors on the open sea'	tentoonstelling	25 februari t/m 8 april 2007	10
Ontwerppresentaties van studenten Type & Media KABK Den Haag	presentatie	25 februari t/m 8 april 2007	11
Fons Schiedon, i.s.m. Tessa Kuyvenhoven, Hofstad Heldring	kunst bij scholen	1 maart 2007	53
'Onland en Geestgrond'	boekpresentatie	6 maart 2007	33
Hugues Boekraad	lezing	7 maart 2007	11
'Tea Time, tegen de verhoging van de uitbuitingsgraad'	tentoonstelling	11 maart t/m 8 april 2007	16
PITCHI: Queeste architecten en BINT architecten etcetera	lezing	28 maart 2007	29
Gert Dumbar	lezing	4 april 2007	12
'Fouten, imperfecties en het onbedoelde' o.l.v. Bas Haring	excursie	21 april 2007	54
Seekee Chung	ondertussen	21 april t/m 27 mei 2007	23
'Generosity'	tentoonstelling	22 april t/m 17 juni 2007	43
'Nieuwe woonidealen in oude wijken'	debat	25 april 2007	44
Jens Pfeifer, Basisschool De Grote Beer	kunst bij scholen	1 mei 2007	53
Investconferentie	conferentie	8 t/m 10 mei 2007	66
OPCW monument	advies	9 mei 2007	50
Stroom Invest: E. Doove, K. Kuizinas, M. Mircan, M. Varadinis	lezingen	9 mei 2007	30
Voebe de Gruyter 'Traag Licht'	lezing	23 mei 2007	31
Claus Wiersma en Guido Marsille, Transvaal College	kunst bij scholen	1 juni 2007	53
Hoofdkwartier van Politie Haaglanden: Jan Kleingeld	advies	1 juni 2007	51
'Dwars. De erfenis van architect Carel Weeber' en de sloop van de Zwarte Madonna	film en gesprek	5 juni 2007	45
Peter Lang (Stalker/ON) i.s.m. Mobiel Projectbureau OpTrek	lezing	6 juni 2007	31
'Van Links naar Rechts'	ondertussen	9 juni t/m 15 juli 2007	24
PITCHI: Corine Keus (Keus Architectuur) en Marieke Tobias (Studio Tobias)	lezing	20 juni 2007	31
Dag van de Architectuur	manifestatie	23 juni 2007	71

titel	soort activiteit	datum	pagina
'Jan Wils. De Stijl en verder'	boekpresentatie	26 juni 2007	33
Aanmoedigingsprijs 2007	prijsuitreiking	29 juni 2007	68
'Lost Tongues Rediscovered'	tentoonstelling	1 juli t/m 9 september 2007	17
FoodRave. MidZomerMesNacht	manifestatie	13 juli 2007	34
Leontine Liefvering	ondertussen	21 juli t/m 25 augustus 2007	24
'Nabeeld Willem II – een tijdelijk monument voor het koninkrijk, of wat er van over is'	workshop	21 juli t/m 25 juli 2007	35
Carnegie Stichting: Henk Visch	advies	1 augustus 2007	50
Sokkelbeeld van Rob Birza	sokkelbeeld	1 augustus 2007	49
2012 Architecten 'Superuse'	bibliotheekpresentatie	1 t/m 29 september 2007	19
Atelier Zuidvleugel met foto's van Philippe Terrier- Hermann	presentatie	september/ oktober 2007	27
ISH TV, audiovisueel platform, diverse kunstenaars, International School	kunst bij scholen	1 september 2007	54
Joep van Lieshout, Montessori Leidschenveen	kunst bij scholen	1 september 2007	53
Norfolkerrein in Scheveningen	tafelgesprek	4 september 2007	71
Kerken 'Van God Los?'	debat	12 september 2007	31
Ingrid Mol	ondertussen	22 september t/m 4 november 2007	24
'OmBouwen/ReStructure'	tentoonstelling	23 september t/m 11 november 2007	18
Rob Voerman	lezing	26 september 2007	19
'Information Aesthetics' o.l.v. Karin Mientjes en Aaron Koblin i.s.m. <TAG>	excursie	29 september 2007	12
Paulien Oltheten: 'Theorie van de straat'	bibliotheekpresentatie	1 oktober t/m 4 november 2007	25
'THE RISE OF "RE"'	tentoonstelling	14 oktober t/m 2 december 2007	20
Jan Jongert, Ed van Hinte en Onno van Sandick	lezingen en debat	17 oktober 2007	20
Navid Nuur	lezing	31 oktober 2007	21
Sokkelbeeld van Jos Kruit	sokkelbeeld	1 november 2007	49
Vinexlocatie Ypenburg (afrondding 1ste zwerm)	advies	1 november 2007	53
Ouborg Prijs 2007 voor Zeger Reyers	prijsuitreiking	3 november 2007	67
Thom Vink	ondertussen	11 november t/m 30 december 2007	24
'Panorama Nederland'	boekpresentatie	12 november 2007	36
'Wordt Scheveningen- Haven Parel aan Zee?'	debat	13 november 2007	72
Paulien Oltheten en Marleen Sleeuwits	lezing	14 november 2007	32
Informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars	bijeenkomst	15 november 2007	65
Navid Nuur 'ETIOLATION I'	bibliotheekpresentatie	15 november t/m 16 december 2007	20
'Citoplanning, het resultaat'	presentatie	27 november 2007	36
Tracy Metz 'Op de grond. Observaties vanuit Harvard'	lezing	28 november 2007	32
'Eilandrijk. Een zoektocht naar de culturele ziel van Den Haag'	tentoonstelling	2 december 2007 t/m 27 januari 2008	22
Open Atelierdag in Transvaal	atelierroute	11 december 2007	65
PITCH!: SuperNova Studios en CHNL architecten	lezing	12 december 2007	33
Studiereis naar Glasgow voor kunstenaarsinitiatieven	studiereis	12 t/m 15 december 2007	65
'Den Haag, archief van herinneringen' o.l.v. Cor Gout	excursie	16 december 2007	23
Zeger Reyers: 'Still Growing/Stil Groeien'	bibliotheekpresentatie	19 december 2007 t/m 15 januari 2008	26

Colofon

Redactie: Stroom Den Haag
Ontwerp: Thonik, Amsterdam
Fotografie: Bart Benschop, Sarah Carlier, Rob Kollaard, Navid Nuur, Toby Paterson, Barbara Smeenk, Studio Renate Boere, en Stroom Den Haag
Druk: Ando, Den Haag
Oplage: 600

Afbeeldingen omslag (v.l.n.r.)

Lost Tongues Rediscovered, Harold de Bree
Dag van de Architectuur, Jesse Skolnik
After Neurath: Like sailors on the open sea, Oliver Ressler
Ondertussen, Thom Vink
THE RISE OF “RE”, Navid Nuur

Stroom Den Haag

Hogewal 1-9
NL-2514 HA Den Haag
www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985
F +31(0)70 361 7962
info@stroom.nl

